

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра історії України

ТИСЯЧОЛІТТЯ — MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 1

ББК ТЗ (4 Укр) я54 Т44
УДК 94 (477) (063)

Редколегія:

Данилюк Дмитро Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Жулканич Неля Михайлівна,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Задорожний Володимир Євгенович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Капітан Лариса Іванівна,
д.і.н., декан факультету заочної форми навчання Мукачівського державного університету;

Офіцинський Роман Андрійович,
д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України, проректор з науково-педагогічної роботи і міжнародних зв'язків УжНУ (головний редактор);

Сухий Олексій Миколайович,
д.і.н., професор кафедри новітньої історії України Львівського національного університету ім. І.Франка;

Федака Сергій Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Фенич Володимир Іванович,
к.і.н., доцент кафедри історії України, декан історичного факультету УжНУ (заступник головного редактора);

Штерр Діана Іванівна,
магістр історії, магістр політології, аспірант кафедри історії України УжНУ (відповідальний секретар).

Рецензенти:

Гарагонич В. В., *д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин Східноєвропейського слов'янського університету, м.Ужгород.*

Скочиляс І. Я., *д.і.н., декан гуманітарного факультету Українського католицького університету, м.Львів.*

Відповідальний за випуск:

Попович Тетяна Юріївна,
викладач кафедри історії України УжНУ.

Рекомендовано до друку Вченою радою Ужгородського національного університету
23 січня 2014 р., протокол № 5 – 2013/2014.

ISBN 978-966-176-116-1

© Автори статей, 2014
© Корнелія Коляджин, дизайн обкладинки, 2014
© Видавництво «Гражда», 2014

ВІД РЕДАКЦІЇ

**ТИСЯЧОЛІТТЯ
– MILLENNIA
ПРОФЕСІЙНОГО
ГАРТУ**

*Historia vero testis temporum, lux
veritatis, vita memoriae, magistra vitae,
nuntia vetustatis, qua voce alia nisi
oratoris immortalitati commendatur?*

Marcus Tullius Cicero.
De Oratore II.

*Історія – свідок часів, світло
істини, життя пам'яті, вчителька
життя, посланник давнини, чий
голос, як не оратора, здатен її
обезсмертити?*

Марк Туллій Цицерон.
(106 – 43 до н. е.). *Трактат
«Про оратора», частина II.*

Перед Вами перший науковий щорічник кафедри історії України Ужгородського національного університету під назвою «Тисячоліття – Millennia». Він підсумував творче життя в 2013 році чималого колективу дослідників минулого. Чималого? На кафедрі трудяться сукупно 17 науково-педагогічних працівників. Не всі презентували свої наукові праці. Наперед пропонувався єдиний критерій самооцінки і самовідбору: подати вартісну і підсумкову в річному вимірі статтю, результати котрої ще ніде не оприлюднювалися. Мовиться про добровільний звіт про зроблене на професійній стежці. Звіт перед собою, фаховою спільнотою, сучасниками.

В Україні виходить нині більше двох сотень періодичних видань із наукової історії. Їхніми авторами і читачами є тисячі вчених, викладачів, студентів, учителів. Нескладно прилучити до тої періодики ще одне видання. Найскладніше високо тримати професійну марку науковцям і педагогам у межах однієї кафедри. Навіть такої – як кафедра історії України УжНУ, в штаті котрої п'ять докторів історичних наук, професорів із справжніми, працею у поті чола здобутими дипломами про наукові ступені й атестатами про вчені звання.

А що ж ми знаємо взагалі про історію, точніше – про її суспільну місію? Ще зі шкільної парти нам закарбувалося те, що це – вчителька життя. Втім, мало хто, навіть серед фахових істориків, скаже, що ємкий афоризм «історія – вчителька життя» є всього лишень частинкою знаменитого визначення, котре запропонував понад два тисячоліття тому премудрий римлянин Марк Туллій Цицерон. Бо іс-

торія не тільки служить містком між минулим, сьогоднішнім, майбуттям у статусі свідка, істини, пам'яті, вчительки, посланника давнини. Вона для людства є еліксиром безсмертя посередництвом творчої енергетики оратора – кваліфікованого знавця діянь попередніх поколінь. У тій же другій частині трактату «Про оратора» Цицерон вказав на базові закони історії: перший – не брехати, другий – не боятися правди, третій – не піддаватися пристрасті та злобі. Це наріжні принципи справжнього історика, незважаючи на часові та просторові координати.

На відміну від латини, в українській мові слово «тисячоліття» має однакове написання, незалежно від форми числа – однини чи множини. У назві щорічника свідомо відбито «множину», адже акцентуємо саме на тисячоліттях – величезних відтинках часу, через призму котрих найліпше проглядаються множинні вияви життя людини і цивілізації.

У щорічнику задумано висвітлювати значимі здобутки винятково тих, хто тісно пов'язаний з кафедрою історії України УжНУ або науково-педагогічною діяльністю (професори, доценти, викладачі, лаборанти), або спеціалізацією і навчанням – бакалаври, магістри (спеціалісти), аспіранти, здобувачі, докторанти.

Рік 2013-й уже відійшов. Отож перед Вами «Тисячоліття – Millenia. Випуск перший». Продовження буде.

Від редакції,
головний редактор **Роман Офіцинський**

ДИСКУСІЯ

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії України, проректор
з науково-педагогічної роботи
і міжнародних зв'язків УжНУ

УДК 94(477.87)(063)

Це дослідження розпочинає серію статей у форматі форуму/ дискусії на сторінках наукового щорічника кафедри історії України «Тисячоліття – Millennia». Автор порушує дуже складне, та ще більш незручне питання, що в наукових колах намагаються тактично обійти й дипломатично винести за межі дискусії. Вирішення проблеми визначення історично вірного й точного датування визволення Закарпаття та України, а також правильність і правомірність застосування терміну «визволення» щодо подій 1944 р. на Закарпатті, не тільки збагатить академічну історію, а й кардинально змінить її дидактичну частину. Дискусія має на меті посприяти трансформації виробленої та укоріненої десятиліттями політики пам'яті комуністичних та посткомуністичних еліт.

**«СОНЦЕ ДОВГОЖДАНОЇ ВОЛІ»
КОЛИ Ж ДЕНЬ ВИЗВОЛЕННЯ
І ЗАКАРПАТТЯ, І ВСІЄЇ УКРАЇНИ?
ТА ЧИ ВИЗВОЛЕННЯ?**

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, усноісторичні дослідження, визволення Закарпатської України.

На це запитання з воєнно-політичної хронології є різні відповіді. Принаймні на офіційному рівні протягом двох останніх десятиліть прозвучали два варіанти. Указ Президента України від 22 березня 1993 р. «Про всенародне відзначення 50-річчя визволення України від фашистських загарбників» такою датою визначив 8 жовтня. Відлунила тоталітарно-сталінська версія. Вважалося, що 8 жовтня 1944 р. підрозділи Радянської армії звільнили останнє поселення Української РСР у довоєнних кордонах – село Лавочне Сколівського району тоді Дрогобицької області. За тиждень, 14 жовтня, Радянська Україна вперше відзначила вигнання загарбників. Так само вчинили наступного року – 1945-го.

У 1995 р., коли святкували 50-ліття возз'єднання Закарпаття з Україною, виправили, а точніше – трохи скоригували прикру історико-меморіальну помилку. Відтоді датою звільнення України є 28 жовтня. Це відображено також в Указах Президента України від 30 квітня 1999 р. «Про відзначення 55-ї річниці визволення України від фашистських загарбників» та від 20 жовтня 2009 р. «Про День визволення України від фашистських загарбників». Варто звернути увагу на те, що в назвах президентських указів постійно фігурував не науковий термін, а ідеологічний. Насправді Україну очистили восени 1944 р. не від фашистів, які правили в Італії 1922 – 1943 рр., а від окупаційних режимів трьох держав – Німеччини, Румунії, Угорщини.

БОЇ ЗА ЧОП

Досі офіційно вважається, що Україну визволено взяттям Чопа 28 жовтня 1944 р. Це суперечить істині, відбитій як у радянських енциклопедично-краєзнавчих виданнях «Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область» (1969, 1982)¹, так і на сучасному сайті Чопської міської ради².

Вчені звертали увагу на те, що 28 жовтня 1944 р. завершилася Карпато-Ужгородська операція 4-го Українського фронту, але бої в межах теперішнього Закарпаття тривали. На жаль, висвітлення подій війни не обходиться без повторів неперевірених відомостей. Наприклад, в одному із закарпатських наукових видань ідеться про те, що розташоване в 4-х кілометрах від Ужгорода село Сторожниця (до 1946 р. – Йовря) здобуто 14 листопада, а Тарнівці (7 км), Ботфалва (Прикордонне) (8 км) – аж 28 листопада³. Нині це села Ужгородського району Закарпатської області.

Навіть за відсутності джерельних приміток, не важко встановити, що вказані дати запозичуються з розділу «Хроніка подій» тематичного збірника документів, оприлюднених Державним архівом Закарпатської області у 1965 р. Там подається хронологічний ланцюжок населених пунктів переважно Ужгородського району, котрі «визволено Радянською Армією від німецько-угорських фашистських загарбників» у 1944 р.: 29 жовтня – Мала Бігань (Берегівський район), Чоп; 14 листо-

---

¹ Штернберг Я. Чоп // Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – Київ: УРЕ, 1969. – С. 681-691; Штернберг Я. Чоп // История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. – Київ: УСЭ, 1982. – С. 510-517.

² Чоп. Портал Чопської міської ради. Історія міста // chop.org.ua/content/blogcategory/15/43/lang,ua.

³ Макара М. Закарпатська Україна: шлях возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород: Патент, 1995. – С. 8-9.

пада – Тисянка, Йовря, Концово; 25 листопада – Соломоново; 26 листопада – Струмківка, Цеглівка, 28 листопада – Прикордонне, Тарнівці. Причому села Тарнівці та Солонці вперше «звільнені» 28 жовтня⁴. Про вірогідність зауваженого датування судити складно, хоча спростувань чи дискусій з цього приводу простежити не вдалося. Щоправда, автор цих рядків усе ж вибірково перевірів одне твердження.

У знавців минулого Сторожниці дата 14 листопада викликає подив, бо село радянські солдати захопили 26 жовтня та довго його не покидали⁵. Усноісторичні дослідження переконують, що нав'язаний післявоєнною комуністичною ідеологією термін «визволення» не вкорінився серед пересічної спільноти ні у Сторожниці, ні деінде в закарпатських селах, і не тільки в закарпатських. «Визволителі» часто поводили себе гірше жорстоких загарбників. Старожили Сторожниці пригадують, як радянські солдати після 26 жовтня 1944 р. влаштовували у селі п'яні бійки, займались грабунками, ґвалтом, наругою, тому дівчата і молоді жінки масово переховувалися.

Отже, не про «День визволення» Закарпаття мова, а про точку тоталітарного відліку крайової історії. Тоталітаризм приніс усій Україні декілька демографічних катастроф і нав'язав цивілізаційне відставання, котре досі дає взнаки. Святкувати щось із тоталітаризмом пов'язане є, м'яко кажучи, некоректним щодо пам'яті мільйонів його безневинних жертв.

Сучасні публіцисти кажуть, що кінцеве здобуття Закарпаття датувати слід не раніше 26 листопада 1944 р.⁶. Беруться до уваги чинні адміністративні межі. Адже датою звільнення населеного пункту, краю, країни є день повного і кінцевого залишення його противником. Приміром, радянські та польські війська захопили східну частину Варшави ще 14 вересня 1944 р., проте опанували польською столицею аж 17 січня 1945 р.

26 листопада 1944 р. у Мукачеві відбувся Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України, що схвалив Маніфест про возз'єднання з Радянською Україною. У першому абзаці і фактографічно, й образ-

---

⁴ Шляхом Жовтня: Збірник документів. – Т. VI. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. VIII. 1944 р. – I.1946 р. / Упорядник Г. Сіяртова. – Ужгород: Карпати, 1965. – С. 401-402, 404.

⁵ Інформація Маріана Токаря, кандидата історичних наук, доцента кафедри політології та державного управління Ужгородського національного університету, автора книжки з історії Сторожниці (1999).

⁶ Зокрема, у статтях, що дуже схожих за змістом: Загоруйко А. День визволення України: історическая дата или выдумка политтехнологов? // 2000. Еженедельник. – 2012. – 21-27 декабря; Царенко М. Датировка освобождения Украины: историческая хронология или политическая технология? // Аспекти.net. – 2013. – 25 октября.

но відбито переломну військово-політичну дату: «Настав радісний історичний день для Закарпатської України. За допомогою героїчної Червоної армії скинуто німецько-мадярське іго. Покладено кінець багатовіковому пануванню мадяр і всіх чужоземців на споконвічних українських землях Закарпатської України»⁷.

Відвертими є мемуари «Шлях солдата» (1969) генерал-полковника Антона Гастіловича. Він у званні генерал-майора командував 17-м корпусом і 18-ою армією відповідно під час першого і другого взяття Чопа. Генерал свідчив: «Із Мукачева і Берегова корпус продовжував переслідування противника і ввечері 28 жовтня після запеклих боїв оволодів крупним залізничним вузлом Чоп. Тут мене чекала перша воєнна невдача. Чоп українською – затичка в бочці, корок – і, дійсно, він став корком, що закупорив подальший наступ. Почалося з того, що вночі, ледь «Совінформбюро» встигло повідомити про взяття Чопа, противник контратакував наші війська і відкинув їх на 1-1,5 км. Взяти Чоп ні в цю ніч, ні в наступні дні не вдавалося. Та й не дивно. Як потім виявилось, всі армії нашого фронту були зупинені на завчасно підготовленому і зайнятому резервами противника рубежі Станчин, Собранці, Чоп – і затрималися на ньому доволі довго, готуючись до прориву»⁸.

Отже, 28 жовтня 1944 р. радянські війська підійшли до Чопа. Майже місяць тривала його облога. Окремі частини поселення декілька разів змінювали господаря. Остаточно Чоп здобуто 23 листопада 1944 р. Того ж дня інформаційне агентство СРСР «Совінформбюро» повідомило, що «місто і залізничний вузол Чоп, який переходив із рук в руки, знову зайнятий нашими військами». Жителі Чопа, тоді села, де проживало близько 3 тис. осіб, переважно угорців, зазнали великої шкоди. Тут уціліло не більше 30% будинків. Вокзал і пристанційні будівлі перетворилися на руїни.

ПЕРША РІЧНИЦЯ «ВИЗВОЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ»

Однак ні 28 жовтня, ні 23 листопада тоді не ввійшли у календар пам'ятних дат радянського Закарпаття. У дні святкування першої річниці «визволення Закарпатської України» на будинку Народної Ради в Ужгороді (нині – площа Народна, 4) встановили дві меморіальні мармурові дошки. На них золотистими літерами викарбували накази верховного головнокомандувача СРСР Й. Ста-

---

⁷ Маніфест Першого з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Державний архів Закарпатської області. – ФП-4. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1. – Вільний доступ: dazo.gov.ua/index.php?id=ex&t=7&p=vzru.

⁸ Гастілович А. Путь солдата. – Москва: Изд-во ДОСААФ, 1969. – С. 20.

ліна від 18 і 27 жовтня 1944 р. про бойові досягнення 4-го Українського фронту в Закарпатті та присвоєння військовим з'єднанням почесних найменувань «Карпатських»⁹.

У центральній республіканській газеті «Радянська Україна» в жовтні 1945 р. з'явилася передовиця, де були розставлені ідеологічні та історіософські акценти. Відлік «визволення Закарпаття» починався від дня, коли «Москва салютувала доблесним військам 4-го Українського фронту, які здобули столицю Закарпатської України – місто Ужгород». Тоді ж і завершилася «героїчна епопея велетенської битви на Карпатах» і над споконвіку українською землею зійшло «сонце довгожданої волі»¹⁰. Мовилося про 27 жовтня 1944 р.

Незважаючи на тисячолітню відірваність від своєї батьківщини і всупереч гнобленню «ворожих націй» (станом на 1945 р.) – угорців і німців, закарпатські українці зберегли власну ідентичність – мову, культуру, звичаї. Заповітні прагнення українців «жити в єдиній сім'ї» здійснилися завдяки мудрому керівництву Й. Сталіна – «великого збирача українських земель».

Нову сторінку в історії «знедоленого краю» відкрито трьома визначними подіями – вигнанням Радянською армією «німецько-угорських загарбників із Закарпаття», проголошенням Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, підписанням радянсько-чехословацького договору Закарпатську Україну і включення її до складу УРСР. Відтак «назавжди минули часи, коли угорські пани, німецькі колоністи, мов п'явки, ссали кров і живі соки цього чудового краю».

Окремо проголошувалося, що «День визволення Закарпаття» є святом усього українського народу на просторі «від берегів Донця до берегів Тісси», тобто від степів Слобожанщини і Донеччини до Притисянської низовини.

27 жовтня 1945 р. в міському театрі Ужгорода відбулося представницьке урочисте засідання з великим концертом, присвячене «першій річниці визволення Червоною Армією Закарпатської України від німецько-мадярських загарбників». Головний доповідач – голова Народної Ради Закарпатської України Іван Туряниця. Вранці того дня понад 10 тис. осіб колонами у музично-пісенному супроводі пройшлися Ужгородом від площі Корятовича до Червоної площі (нині – Народна). У газетному репортажі зазначено, що «Ужгород ще ніколи не бачив такої величавої демонстрації»¹¹. Це не так. Загальновідомо, що у неділю 17 жовтня

---

⁹ Меморіальні дошки на честь перемоги // Закарпатська Україна. – 1945. – 1 листопада. – С. 3.

¹⁰ Рік визволення Закарпатської України // Закарпатська Україна. – 1945. – 1 листопада. – С. 1.

¹¹ Щасливий народ Закарпаття урочисто відзначив річницю свого визволення // Закарпатська Україна. – 1945. – 30 жовтня. – С. 6.

1937 р. у маніфестації крайового товариства «Просвіта» в Ужгороді взяло участь близько 30 тис. осіб з усього Закарпаття. Безумовно, це грандіозна цифра і для сучасного Ужгорода, що вчетверо людніший від Ужгорода 1937 р. Навіть ужгородська революційна маніфестація в листопаді 2004 р. не перевищила 25 тис. осіб. Але в тих 30 тис. іще ніхто не засумнівався.

Наступного дня, 28 жовтня 1945 р., подібні заходи з нагоди «першої річниці визволення» пройшли у Хусті, Севлюші (Виноградіві), Перечині. В Ужгороді відбулися спортивні змагання, де перемогли студенти Ужгородської учительської семінарії. Одна з найкращих тоді команд Радянської України – «Стахановець» (нині – добре відомий «Шахтар») із міста Сталіно (Донецьк) показала у Закарпатті два майстер-класи. 27 жовтня у Мукачеві гості розгромили місцевий клуб «Динамо» із рахунком 7:2, а 28 жовтня в Ужгороді на стадіоні «Спартак» – однойменну команду – 3:0. Автором цих трьох голів став заслужений майстер спорту Микола Кузнецов, який грав зазвичай у захисті.

Отже, ввечері 27 жовтня 1944 р. верховний головнокомандувач СРСР Й. Сталін своїм наказом оголосив, що війська 4-го Українського фронту оволоділи головним містом Закарпатської України – Ужгородом. Це послужило початком нової меморіальної політики. Як описав за свіжими слідами свідок Петро Сова, бій за Ужгород тривав близько трьох годин – від семи до десяти ранку за середньоевропейським часом¹². Головний наступ радянських підрозділів ішов зі сходу, вдовж шосе із міста Мукачево, а противник відступав у бік Ужгородського аеродрому, тобто з лівого берега Ужа на правий.

Ще раз зауважимо, що першу річницю «визволення» Радянська Україна відзначила 14 жовтня 1945 р. Із доповіддю на урочистому зібранні у Київському театрі опери і балету ім. Т. Шевченка виступив голова Ради народних комісарів УРСР, секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов. Як він стверджував, до 14 жовтня 1944 р. «вся територія Радянської України була повністю визволена від німецько-фашистських загарбників»¹³. Де це сталося географічно не уточнювалося. Проте мовилося, що саме того дня, 14 жовтня 1944 р., «Червона Армія, керована мудрим, любимим Сталіним, вигнала останнього німця-загарбника за межі України»¹⁴.

Трапилося тут вельми прикре непорозуміння. У суботу 14 жовтня 1944 р. в Києві пройшло урочисте засідання партійно-радянської номенклатури, а Президія Верховної Ради і Рада народних комісарів УРСР,

---

¹² Сова П. Визволення Ужгороду // Закарпатська Україна. – 1945. – 27 жовтня. – С. 6.

¹³ Урочисте засідання в Києві, присвячене річниці визволення Радянської України // Закарпатська Україна. – 1945. – 16 жовтня. – С. 1.

¹⁴ 14 жовтня – річниця визволення Радянської України // Закарпатська Україна. – 1945. – 6 жовтня. – С. 1.

ЦК КП(б)У привітали український народ із завершенням визволення України. На той момент «вся територія Радянської України була повністю визволена» тиждень перед тим – 8 жовтня 1944 р.

Підготовка ж до відзначення першої річниці «визволення Закарпаття» розпочалася заздалегідь – за місяць. Центральний комітет Комуністичної партії Закарпатської України і Народна Рада Закарпатської України оприлюднили звернення «До народу Закарпатської України», що зайняло одну газетну шпальту. У ньому чомусь зафіксована дата 26 жовтня 1944 р. як день «повного визволення Закарпатської України з німецько-мадярського тисячолітнього ярма». Ідеологічної виваженості та політичної коректності тоді бракувало, тому програмне звернення нашпиговане стереотипними висловлюваннями про мізантропічний тандем німецько-мадярських катів, окупантів, загарбників¹⁵.

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ МІЖ ПРАВДОЮ І ВИГАДКАМИ

Як впливає з наведеного, в тоталітарний період у межах одного державного утворення одні ті ж самі переломні для правлячої ідеології події Другої світової війни на офіційному рівні відзначалися за різними календарями. У Києві «День визволення» України спочатку безапеляційно призначили на 14 жовтня, а потім 8 жовтня. В іншій частині України – Закарпатській – в її адміністративному центрі Ужгороді певний час вагалися, на котрому з трьох днів – 26, 27, 28 жовтня – зупинити остаточний вибір.

Оскільки в окресленій проблематиці, є чимало нез'ясованих сюжетів, то оприлюднені наразі сумніви можуть слугувати початком фахової дискусії. Зазвичай маститі вчені вмивають руки, мовляв, політика пам'яті має небагато спільного з історичними фактами. Тому нема сенсу дискутувати навколо того, що представники влади однаково зроблять як заманеться. Але мені ближчою є конструктивна позиція: сучасна державна і регіональна політика пам'яті мусить триматися істини. Тож, поміркуймо спільно над тим, що відбулося насправді в межах сучасної Закарпатської області восени 1944 р. і як ми тепер на це дивимось.

Станом на сьогодні в історіографії відсутні спеціальні праці, де були б відображені об'єктивні та верифіковані деталі та подробиці щодо радянського «визволення» Закарпаття. До сих пір правдиво також не висвітлені реальні обставини здобуття радянськими військами останнього поселення в межах Закарпатської області. Адже не випадково

---

¹⁵ Гідно зустрінемо річницю визволення Закарпатської України. До народу Закарпатської України / ЦК КПЗУ; НРЗУ // Закарпатська Україна. – 1945. – 25 вересня. – С. 1.

возз'єднавчий форум 26 листопада 1944 р. відбувся не в адміністративному центрі краю, а в Мукачеві – подалі лінії фронту – в акурат через місяць після його здобуття.

Захоплений теж місяцем раніше Ужгород знаходився просто ближче до зони бойових дій, що тривали далі на крайньому заході краю. До того ж, вони продовжувалися в тій частині, котра в адміністративно-політичному сенсі не входила тоді як до новоствореної Закарпатської України, так і до Підкарпатської Русі міжвоєнної пори. Відомо, що в складі Чехословаччини Підкарпатська Русь займала 12694 кв. км. Нині Закарпатська область – спадкоємець Підкарпатської Русі та Закарпатської України – займає площу 12777 кв. км. Цей земельний приріст пояснюється наступним.

Після ратифікації радянсько-чехословацького договору від 29 червня 1945 р. Чехословаччина поступилася СРСР частиною своєї території. Це – 11 сіл, що офіційно називаються нині Батфа, Галоч, Малі Сельменці, Паладь-Комаровці, Палло, Ратовці, Соломоново, Сюрте, Тисашвань, Тийглаш, Чоп. Вони раніше не входили у Підкарпатську Русь, а належали до словацької жупи Земплин (Велькокапушанський та Кральовскихолмецький округи). У свою чергу 4 квітня 1946 р. Радянський Союз передав Чехословаччині зі складу Закарпатської області село Лекаровці (Lekárovce). На цьому територіальний обмін між двома країнами закінчився. До речі, бої за Лекаровці тривали близько місяці з 27 жовтня до 22 листопада 1944 р.¹⁶.

Логічним є запитання про те, чому цією проблематикою ніхто продуктивно не займався і в радянських, і в пострадянських часах, коли ідеологічні та соціально-політичні замовлення визначали і стимулювали інтенсивність і напрямки наукових студій? Відповісти складно. Посткомуністична еліта незалежної України автоматично, хоч і з косметичним правками пролонгувала політику пам'яті попереднього ладу щодо Другої світової війни. Тому майже два десятиліття після 1 грудня 1991 р. в Україні спостерігався доволі трафаретний підхід до «протокольних свят антифашистського циклу». Він полягав у вишукуванні ще живих ветеранів-«визволителів» та у палких промовах на солярні теми: коли, звідки, наскільки яскраво зійшло сонце над темним і знедоленим краєм.

Натомість вартувало б зробити елементарний акцент на втіленні наукових проєктів, зокрема з усноісторичних досліджень. Як не прикро визнавати, але час для їх проведення нині значною мірою вже втрачений. Тож, чи не пора нарешті, із зтяжним запізненням принаймні регіональну політику пам'яті повернути в природне русло? Краще пізніше, ніж ніколи. Зрештою, увесь ланцюжок споріднених понять «історична пам'ять» – «політика пам'яті» – «історична політика» може, але не мусить покидати добротну гавань наукової історії.

---

¹⁶ Historické obdobie – 1939/1945 // Webová stránka obce Lekárovce. – www.obeclekarovce.sk/dejiny.php?page=03_hist_vojna.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**«СОЛНЦЕ ДОЛГОЖДАННОЙ
СВОБОДЫ»
КОГДА ЖЕ ДЕНЬ ОСВОБОЖДЕНИЯ
И ЗАКАРПАТЬЯ, И ВСЕЙ УКРАИ-
НЫ? И ОСВОБОЖДЕНИЯ ЛИ?**

Официнский Р.А.
(Ужгород)

Данное исследование начинает серию статей в формате форума/дискуссии на страницах научного ежегодника кафедры истории Украины «Тысячелетие – Millennia». Автор поднимает очень сложный, и еще более неудобный вопрос, который в научных кругах пытаются тактично обойти и дипломатично вынести за рамки дискуссии. Решение проблемы определения исторически верной и точной датировки освобождения Закарпатья и Украины, а также правильность и правомерность применения термина «освобождение» относительно событий 1944 г. на Закарпатье, не только обогатит академическую историю, но и кардинально изменит ее дидактическую часть. Цель дискуссии – помочь трансформации созданной и укоренившейся десятилетиями политики памяти коммунистических и посткоммунистических элит.

Ключевые слова: историческая память, политика памяти, устно-исторические исследования, освобождение Закарпатской Украины.

**“THE SUN OF A LONG AWAITED
FREEDOM”
WHEN WAS THE LIBERATION DAY
OF TRANSCARPATHIA AND
UKRAINE? WAS IT A LIBERATION?**

Ofitsynskiy R.A.
(Uzhhorod)

This study begins a series of articles in the form of forum/discussion published in the yearbook «Millennium – Millennia» of the Department of History of Ukraine. The author raises a very complex, and even more awkward question that is being avoided and left beyond the discussion by the academy. Determining the historically true and correct liberation date of Transcarpathia and Ukraine, as well as the accuracy and legitimacy of using the term «liberation» regarding the events of 1944 in Transcarpathia, will not only enrich the academic history, but also dramatically change its didactic part. The discussion aims to help the transformation of elaborate and for years ingrained policy of memory of communist and post-communist elites.

Key words: historical memory, memory policy, oral historical researches, liberation of Transcarpathian Ukraine.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Данилець Ю.В.
(Ужгород)

УДК 94(477.97) «1991/2013»: 281.96

У статті йдеться про становище православної церкви на Закарпатті у часи незалежної української держави (1991-2013 рр.). Звернуто увагу на взаємовідносини між православною та греко-католицькою церквами в зазначений період, внутрішньоцерковне та соціально-економічне життя православної церкви за єпископства Євфимія (Шутака), Мефодія (Петровція), Агапіта (Бевцика), Іоанна (Сіюпка), Іпполіта (Хилька), Марка (Петровція), Феодора (Мамасуєва). Проаналізовано процес творення православних монастирів та розкрито організаційну структуру православної церкви на даний час.

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТІ: РЕАЛІЇ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ

Ключові слова: греко-католики, єпископ, Закарпатська область, монастирі, православна церква, православні, приходи.

Комуністична ідеологія, що контролювала всі сфери життя в СРСР, категорично забороняла існування іншого світогляду. Релігія, яка заперечувала вчення наукового атеїзму, оголошувалась ворожою і шкідливою. Перші зміни у відношенні до релігії та церкви почали спостерігатися наприкінці 1980-х рр. В СРСР починається релігійний ренесанс, що виявився у активному збільшенні кількості релігійних громад, відновленні діяльності заборонених церков, створенні нових освітніх закладів. Церква в сучасних умовах розвивається надзвичайно динамічно. Зростає чисельність громад православних, католицьких, протестантських церков, з'являються нові течії й нетрадиційні для українського суспільства культу та вірування. Актуальність порушеної у заголовку теми є очевидною, адже протягом останніх десяти років кількість релігійних громад, центрів, управлінь в Україні збільшилася майже на десять тисяч.

На Закарпатті ситуація є аналогічною. Станом на 1 січня 2013 р. у Закарпатській області діяло 1755 зареєстрованих та 165 незареєстрованих

релігійних організацій 37 віросповідань [14]. Першість по кількості релігійних громад та духовенства в області посідає Українська православна церква (далі УПЦ) в єдності з Московським патріархатом. На початок 2013 р. на Закарпатті нараховувалося 646 громад УПЦ. Греко-католицька церква представлена в області 445 релігійними громадами, реформатська – 117, римо-католицька – 100, протестантські напрямки – 571 [14].

Сучасний розвиток релігійних відносин в Україні є об'єктом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців. Окремі аспекти даної проблеми вивчали В. Єленський [45], С. Здіоук [48], М. Митрохин [51, 52], В. Пащенко [56], С. Сенік [59], І. Снежкова [60], Я. Стоцький [61]. Новітнього періоду історії православ'я на Закарпатті торкалися у своїх публікаціях Т. Вісицька [39], ігумен Гавриїл (Кризина) [40], В. Кічера [49], І. Мигович [50].

Процес «перебудови» зробив значний вплив на розвиток державно-церковних відносин. Рішенням архієрейського собору РПЦ 1990 р. православна церква в Україні отримала статус самостійності й незалежності в управлінні. У жовтні 1990 р. було ухвалено закон «Про свободу совісті та релігійні організації». 23 квітня 1991 р. Верховною Радою УРСР був прийнятий закон «Про свободу совісті та релігійні організації в УРСР». Згідно статті 10 цього закону, громадяни отримали право «відповідно до своїх зареєстрованих статутів засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства» [13, 2]. Ухвалення нового законодавства сприяло початку нового етапу релігійних відносин в Україні. Православними громадами у Закарпатській області на початку 1990-х рр. керував єпископ Євфимій (Шутак). Мукачівсько-Ужгородський архієрей народився в с. Копашново на Хустщині в 1934 р. У 23 роки прийняв чернецтво в Городилівському монастирі від досвідченого старця Іова (Кундрі) (канонізований УПЦ в 2008 р.). Служив на приходах в Ярославській області (РФ) та духівником жіночого монастиря в Чумальові. Закінчив Одеську духовну семінарію та Московську духовну академію [55, 5].

Мукачівсько-Ужгородська єпархія на початку 1990-х рр. поділялася на 16 благочинних округів. У межах Закарпатської області діяло 440 православних приходів, які обслуговувало 310 священників та дияконів. В 1990 р. було зареєстровано статuti нових релігійних організацій та розпочато будівництво храмів в селах Жорнава, Смереково Великобerezнянського району, Білосовиця, Котельниця Воловецького району, Новоселиця, Макарево, Плоскановиця, Чабин, Березинка, Софія Мукачівського району, Лопушне, Нижній Прислоп, Павловець Міжгірського району, Ясіня, Ясіня-Струмківка, Хмелів, Середнє Водяне, Видричка Рахівського району, Свалява-Бистра, Уклин Свалявського району, Тисолово, Кричово-Росош, Вільхівчик Тячівського району, Галоч, Петрівка, Циганівці Ужгородського району, Кіреші Хустського району [22, 9].

У зв'язку з відродженням греко-католицької церкви на початку 1990-х рр. в області виникла вкрай складна ситуація у відносинах між православними та греко-католиками. Вона зводилася в основному до майнових питань володіння храмами. У ряді сіл населення повним складом повернулося в унію, але це були радше одиничні випадки. У більшості населених пунктів спостерігалася судові спори, які тривали багато років. З боку керівництва греко-католицької та православної церков створювалися комісії, щоб виробити прийнятні умови для обох сторін, вводилося почергове богослужіння у храмах. Загалом у 1990 р. в унію перейшло 37 приходів разом з храмами. Із священиками перейшли села Мала Копаня Виноградівського району, Загаття, Сільце, Нижнє Болотне Іршавського району, Старе Давидко Мукачівського району, Рипинне Міжгірського району, Баранинці, Руські Комарівці, Сторожниця, Невицьке Ужгородського району. 24 серпня 1990 р. було прийнято рішення Хустської районної ради про передачі Свято-Вознесенського собору в м. Хуст греко-католицькій громаді [40, 111]. Третя сесія Закарпатської обласної ради 15 серпня 1990 р. прийняла постанову про рекомендацію районним та міським радам передавати культові споруди релігійним громадам для почергового богослужіння. За словами дослідника православної церкви ігумена Гавриїла (Кризини) у серпні 1990 р. спори між греко-католиками та православними велися в 97 населених пунктах області [40, 111].

У наступні роки поділ приходів на греко-католицькі і православні продовжився. У 1991 р. до греко-католиків перейшли храми у с. Горбок Іршавського району, Чинадійово, Підгоряни, Зняцево, Кольчино Мукачівського району та ін. [23, 2]. 16 серпня 1991 р. греко-католицька єпархія отримала у володіння Ужгородський кафедральний собор. Православній громаді було передано потребуєчий капітального ремонту Преображенський храм на Цегольні та Покровський храм.

Незважаючи на відтік частини вірників, загальна кількість православних храмів Мукачівсько-Ужгородської єпархії в 1991-1993 рр. збільшувалася до 459. У 1992 р. було архієпископ Євфимій освятив 14 нових храмів [23, 3]. Зростала й кількість монастирів та чернецтва. Крім монастирів в Мукачеві та Чумальові, які не були ліквідовані в радянський час, протягом 1990-1993 рр. було відновлено ще дев'ять православних обителей (Хуст-Городилово, Приборжавське, Угля, Драгово-Забродь, Липча, Домбоки, Копашнево-Поляна, Бедевля, Іза-Карпутлаш) [24, 3]. Загальна кількість насельників у монастирях області у 1993 р. складала 286 осіб. Мукачівському монастирю на Чернечій горі було передано у власність комплекс споруд (двоповерховий будинок та Свято-Миколаївський храм) [40, 108]. Серйозною проблемою відновлених монастирів стало те, що колишні культові приміщення були зайняті різними державними господарськими та освітніми установами. У зв'язку з

цим, питання відновлення монастирів та нормального їх функціонування необхідно було узгоджувати як на місцевому так і на загальному рівнях.

Згідно з рішенням виконкому Хустської районної ради народних депутатів за №26 від 14 лютого 1990 р. надавався дозвіл про передачу будівель колишнього Свято-Троїцького чоловічого монастиря у м. Хуст-Городилово православної єпархії [27]. Секретар єпархії прот. В. Ярема 23 березня 1990 р. звернувся до першого заступника голови Закарпатського облвиконкому О. Іваницького з проханням про виділення земельної ділянки розміром 3,3 га для потреб городилівських ченців [37]. 15 червня 1990 р. керуючий справами екзархату, єпископ Переяслав-Хмельницький Іонафан повідомив єпископу Євфимію, що на його прохання про відкриття монастирів у Городилові та Приборжавському митрополитом Київським і Галицьким Філаретом поставлено позитивну резолюцію [16].

Єпископ Євфимій (Шутак) 7 вересня 1990 р. звернувся до Закарпатського облвиконкому у справі відновлення православних монастирів в Городилові, Углі та Приборжавському [6, 53]. 4 жовтня 1990 р. на засіданні ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР в Москві розглядалося питання про відновлення чоловічого монастиря у м. Хуст-Городилово. Зокрема слухали клопотання патріарха Московського і всієї Русі Алексія II від 20 червня 1990 р. та рішення Закарпатської обласної ради народних депутатів від 11 березня 1990 р., підтримані радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР від 18 травня 1990 р., про передачу Мукачівській єпархії комплексу будівель і споруд Свято-Троїцького монастиря. Ухвалили підтримати вище названі постанови і передати споруди для відновлення і використання в якості чоловічого монастиря [4].

17 грудня 1989 р. в с. Драгово-Забрідь пройшли загальні збори жителів села, які розглянули заяву групи віруючих про відновлення жіночого монастиря. Вирішили просити виконавчий комітет Хустської районної ради розглянути питання про можливість повернення колишніх культових споруд, які на той час належали Хустській фетрофільцевій фабриці [29]. 7 травня 1990 р. єпископ Євфимій від імені колишніх монахинь Драгівського монастиря, звернувся до голови виконкому Хустської районної ради В. Мондича з проханням про відкриття монастиря [9]. Після чого при Хустській районній раді була створена комісія для вивчення даного питання. Члени комісії прийшли до висновку, що відкриття монастиря буде не ефективне. Вказувалося що станом на 1990 р. в монастирі проживає 6 сестер, у той же час, там оздоровлювалося 400 дітей на базі піонерського табору «Потічок», 200 з яких з Чорнобильської зони [7, 38]. Однак, зважаючи на звернення громадян, рішенням Хустської районної ради від 28 вересня 1990 р. фетрофільцевій фабриці дозволялося передати колишні будівлі монастиря у власність Мукачівсько-Ужгородської єпархії [7, 1].

Наприкінці 1980-х рр. в с. Приборжавське Іршавського району була створена ініціативна група, яка вимагала відновлення монастиря. Ко-

лишні монахині 5 лютого 1990 р. звернулися до Іршавської районної ради з заявою, де вказували про бажання відновити монастир [5, 102]. 23 лютого 1990 р. сесія Закарпатської обласної ради прийняла рішення, згідно якого єпархіальному управлінню православної церкви в Мукачеві передавалися всі споруди колишнього монастиря в Приборжавському [58, 50]. 22 червня 1990 р. ініціативна група від імені монахинь колишнього монастиря в Липчі звернулася до уповноваженого ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР по Закарпатській області з проханням повернути майно монастиря [7, 35]. У зв'язку з зверненням черниць почалося обговорення цього питання в Хустському райвиконкомі. Зазначалося, що є загроза ліквідації Липчанської школи-інтернату, де навчаються 205 учнів, серед яких є сироти і напівсироти. Влітку тут оздоровлювалися 450 чоловік, в інтернаті працювало 72 чоловік, із них 40 вчителів. Із будов старого монастиря у 1990 р. збереглися 2 корпуси, де розташовувалася кухня і медпункт, всі інші споруди були збудовані в 1970-1980 рр. і їх вартість складала 1 млн. 100 тис. крб. Але врахувавши прохання монахинь райвиконком вирішив: 1) дозволити реконструкцію церкви на кладовищі, або будівництво нової нижче кладовища у старому саду. За рахунок кооперації коштів колгоспу ім. Борканюка, місцевого бюджету, а також грошових пожертв населення на протязі одного року збудувати корпус для 20 монахинь коло будинку, що розташований напроти кладовища. Передбачалася передача будинку на користь монастиря; 2) передати на користь монастиря 1 старий корпус, де розташовувався медпункт та два нових корпуси, у яких працювала бухгалтерія та містилася кімната для білизни. «Передачу провести до 15 вересня 1990 р. Здійснити поетапну передачу території школи-інтернату з усіма будовами за компенсацію в розмірі 1 мільйон 100 тисяч крб. Розмежувати інтернат і монастир парканом» [7, 39]. 11 липня 1990 р. Хустська районна рада прийняла рішення про передачу будівель колишнього Липчанського монастиря православної єпархії [7, 42]. Співжиття школи-інтернату та монастиря продовжувалося протягом трьох років, але в результаті навчальний заклад було закрито [41, 28].

У 1990 р. єпископ Євфимій (Шутак) відвідав допоміжну школу-інтернат в с. Домбоки, де провів розмову з педагогічним колективом про повернення споруд жіночому монастирю. Мукачівська районна рада 13 червня 1990 р. прийняла рішенням, за яким дозволялося відділу народної освіти райвиконкому провести поетапну передачу частини будівель Ракошино-Домбоцької спецшколи інтернату управлінню Мукачівської єпархії [7, 12]. В. о. керуючого справами виконкому Закарпатської обласної ради В. Машкаринець склав перелік будівель і визначив розміри земельної ділянки, що передбачалося передати Свято-Успенському монастирю до 1 вересня 1990 р. Зокрема: 1) передавався одноповерховий корпус, який раніше використовувався під складські приміщення; 2) по-

ловина спального триповерхового приміщення, де раніше знаходилася церква; 3) загальна ділянка в 2 га, яка раніше використовувалася під посів зеленої маси [20].

1 вересня 1990 р. директор школи-інтернату запропонував монахи-ням «Умови» передачі будівель. У документі зазначалося, що згідно рішення Мукачівської районної ради дирекція Ракошино-Домбоцької школи інтернату згідна передати два корпуси Свято-Успенському монастирю на наступних умовах: «1) монастирські працівники зобов'язуються заасфальтувати доріжку на господарському подвір'ї, виготовити та встановити ворота; 2) заасфальтувати доріжки парадного входу, встановити за свій рахунок ворота і хвіртку; 3) за свій рахунок відгородити територію школи від монастиря; 4) завести 50 тонн вугілля у шкільну котельню; 5) встановити за свій рахунок додатковий котел для підсилення шкільних котлів; 6) монастир не повинен мати претензій щодо списаних корпусів [42, 32]. Близько двох років велися переговори між монахи-нями й єпархіальним управлінням Мукачівської православної єпархії з одного боку і школою-інтернатом та Мукачівським районним відділом освіти з другого боку. Врешті-решт, 2 квітня 1992 р. на основі досягнутих домовленостей була укладена угода про спільне функціонування. Підписано акт про розподіл і передачу власності, яка була на балансі школи інтернату на баланс Свято-Успенського православного жіночого монастиря. Школа-інтернат працює до цього часу.

За рішенням Синоду УПЦ від 29 липня 1994 р. територія Мукачівсько-Ужгородської єпархії була розділена на дві. До складу новоутвореної Хустської єпархії увійшли 6 районів Закарпатської області: Виноградівський, Воловецький (згодом перейшов до Мукачівської єпархії), Міжгірський, Рахівський, Тячівський та Хустський. Керуючим Хустською єпархією був обраний уродженець с. Приборжавське Іршавського району Мефодій (Петровцій). Він, як і владика Євфимій, розпочав чернече життя у чоловічому скиті в Городилові. Пізніше зарахований до числа братії Свято-Успенської Почаївської лаври. Випускник МДА, кандидат богослов'я. Служив у Віленському Свято-Духовому монастирі. З 1991 р. – духівник жіночого монастиря в Приборжавському [53, 245].

Перед Хустським архієреєм постала гостра проблема – відсутність будинку єпархіального управління. Єпископ і секретар були змушені розмістити резиденцію в готелі «Верховина» у м. Хусті та приступити до пошуку земельної ділянки. Після клопотання єпископа Мефодія обласна і районна держадміністрації виділили місце під будівництво єпархіального комплексу, яке 30 жовтня 1996 р. було освячено. Місцевою державною владою також було виділено ділянки під будівництво кафедральних соборів у м. Хусті (Свв. Кирила і Мефодія) та у м. Виноградіві (в честь Св. Трійці) [26, 2]. Обидва кафедральні собори на даний час знаходяться на стадії будівництва.

15 січня 1996 р. єпархіальне управління Хустсько-Виноградівської єпархії звернулося до зборів АПССФ «Дружба» в с. Стеблівка, з проханням про виділення з колективних земель Крайниківської сільської ради 1 га землі в урочищі «Оглища» під будівництво каплиці, підсобних приміщень та літньої резиденції для архієрея [19]. Сесія сільської ради с. Крайниково Хустського району 22 квітня 1996 р. підтримала клопотання єпархії про надання земельної ділянки [31]. За сприяння єпископа Мефодія (Петровція) на виділеній ділянці було засновано чоловічий монастир.

У межах Мукачівської єпархії у 1994 р. залишилося 9 благочиній, які розташовувалися в Берегівському, Великоберезнянському, Іршавському, Мукачівському, Перечинському, Свалявському, Ужгородському. У 1995 р. від Хустської єпархії приєднано Воловецький район та створено Воловецьке благочиніє. У річному звіті Мукачівської єпархії за 1995 р. відносини з греко-католиками характеризувалися, як менш напружені. Конфліктна ситуація зберігалася у м. Перечин та Великі Лази Ужгородського району, а також у деяких інших селах єпархії [25, 3]. Загальна кількість православних приходів Мукачівської єпархії станом на 31 грудня 1995 р. складала 145 церковних одиниць, які мали у своєму розпорядженні 254 храмів. В єпархії працювало 163 представники духовенства (4 архімандрити, 4 ієромонахи, 152 священників, 4 диякони). У Мукачівському монастирі проживало 69 черниць, Домбокському – 30 черниць, Приборжавське – 21 черниця [25, 5].

У Мукачівській православній єпархії у другій половині 1990-х рр. було відкрито три православні монастирі. Перший з них було засновано в м. Свалява за ініціативи благочинного Свалявського району о. В. Барни. У 1997 р. було зареєстровано статут православного монастиря в с. Тишів на Воловеччині. 21 листопада 1996 р. Іршавська районна адміністрація надала дозвіл на будівництво монастиря в Дубрівці. Для відновлення монастиря були переведені черниці з Приборжавського. У цей період було створено два монастирі в Хустській єпархії. 12 червня 1998 р. єпископ Мефодій (Петровцій) дав дозвіл ігумену Симеону (Голубка) на відкриття і будівництво монастиря в м. Виноградово [18]. Виноградівська міська рада 21 червня 2001 р. своїм рішенням відвела для потреб будівництва земельну ділянку [28]. На засіданні Священного Синоду УПЦ від 30 березня 1999 р. було ухвалено рішення про відкриття чоловічого монастиря в с. Криве-Осій, Тячівського району [2].

З 12 по 21 червня 1996 р. на Закарпатті перебував керуючий УПЦ, митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан). Він зустрівся з представниками місцевої влади (головою обласної адміністрації С. Устичем), відвідав ряд православних монастирів. Під час візиту митрополит возвів правлячого архієрея Євфимія в сан архієпископа.

У листопаді 1998 р. через хворобу подав у відставку єпископ Хустський і Виноградівський Мефодій (Петровцій) [52, 31]. 21 листопада

1998 р. на Хустську кафедру був призначений єпископ Агапіт (Бевцик), який до того часу був настоятелем Свято-Троїцького Іонинського монастиря м. Києва.

Зі вступом на посаду єпископа Агапіта єпархіальне управління було перенесено з міського готелю «Верховина» у колишню музичну школу, яка знаходиться поряд з кафедральним собором. Згідно статистичних даних на території Хустської єпархії в 1998 р. діяло 189 приходів, 15 благочиній, 228 священників, 5 чоловічих і 5 жіночих монастирів з 176 насельниками [40, 120]. Після смерті 19 січня 2000 р. архієпископа Євфимія (Шутака), єпископ Агапіт (Бевцик) був переведений на Мукачівську кафедру. На вакантну посаду Хустського архієрея призначили єпископа Іоанна (Сіюпка), який раніше керував Переяслав-Хмельницьким вікаріатом.

За правління єпископів Агапіта та Іоанна в обох єпархіях продовжили відкриватися православні монастирі. 24 листопада 2000 р. відбулися приходські збори жителів с. Теремля Тячівського району, які ухвалили заснувати у селі чоловічий монастир [3]. Священний Синод УПЦ 22 січня 2001 р. підтримав клопотання єпископа Іоанна про відкриття вищезазначеної обителі [1]. 23 квітня 2002 р. Священний Синод УПЦ благословив відкриття ряду монастирів: Свято-Воскресенського чоловічого в м. Ужгород, Свято-Покровського чоловічого в с. Ракошино-Руське Мукачівського району, Свято-Введенського жіночого в с. Кушниця Іршавського району, чоловічого на честь ікони Божої Матері «Нечаянна Радість» в с. Колочава-Квасовець Міжгірського району [47]. 24 червня 2003 р. державний комітет України у справах релігій зареєстрував статут монастиря в с. Терново-Пішогора Тячівського району [35]. Виконавчий комітет Грушівської сільської ради 15 червня 2001 р. надав земельну ділянку в урочищі «Опчина» монаху Аврааму (Штефура) для будівництва православного монастиря. Рішенням Синоду УПЦ у Грушеві було створено жіночу православну громаду [15]. У 2003-2006 рр. зареєстрували статути православних монастирів та скитів в с. Кичірне Воловецького району, с. Осій Іршавського району, смт Чинадійово Мукачівського району, с. Грушево, с. Нересниця, с. Лопухово, с. Діброва, с. Вільхівці Тячівського району. У Хустській православній єпархії станом на 1 лютого 2006 р. діяло 19 монастирів і 2 скити, з них 13 чоловічих і 8 жіночих [57, 27].

За часи незалежної України православні монастирі отримали змогу повернути собі земельні ділянки та майно, що їм належали до ліквідації. Але не всі державні установи пішли на поступки православним ченцям. Якщо монастирі в Драгові, Приборжавському, Углі, Городилові, отримали нерухомість без особливих проблем, то майнові претензії в Липчі, Ізі та Домбоках вирішувалися тривалий час. Були укладені угоди на спільне існування школи-інтернату в Домбоках та жіночого монастиря, відселено школу-інтернат з Липчі, але будівлі так і не передані на баланс монастиря.

Згідно з Указом Президента України від 21 березня 2002 р. «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього СРСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» [36, 3] було прийнято розпорядження голови Закарпатської обласної адміністрації І. Різака від 11 листопада 2002 р. з аналогічною назвою [32]. У розпорядженні затверджено план щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики: вивчити питання про долю колишніх культових споруд і церковних приміщень та майна; подати пропозиції облдержадміністрації щодо механізму передачі у користування релігійним організаціям частини церковної атрибутики, літератури і документів, що зберігаються у музейних запасниках та архівах; узагальнити та подати ОДА інформацію про культові об'єкти, які використовуються не за призначенням і підлягають поверненню релігійним організаціям; подати ОДА пропозиції щодо подальшого використання культових об'єктів [32].

Для виконання цього плану створено регіональну комісію з підготовки пропозицій щодо відновлення церков і релігійних організацій. На основі цього розпорядження відділом у справах релігії при ОДА надіслано лист на ім'я голови Хустської РДА М. Горби від 12 листопада 2002 р. [17]. У документі зазначалося, що згідно з пунктом 1. 3. «Розпорядження голови ОДА» необхідно подати узгоджені з керівниками релігійних організацій конкретні пропозиції щодо таких культових споруд, які використовуються не за призначенням і підлягають поверненню, а саме корпус монастиря УПЦ села Іза (Карпутлаш). У зв'язку з цим, 13 липня 2002 р. було укладено договір-угоду на тимчасове спільне функціонування тубдиспансеру та Свято-Миколаївського чоловічого монастиря [8].

З 1999 р. регулярно публікувалися дані про кількість релігійних організацій в Україні у розрізі регіонів. Проаналізувавши дані статистики за 1999-2013 рр. можна стверджувати, що кількість громад зростала кожного року. До прикладу, кількість релігійних громад зросла з 524 у 1999 р. до 648 у 2013 р. (див. Графік 1).

Постановою Священного Синоду від 22 листопада 2006 р. на Хустську єпархію призначили Іпполіта (Хилька), раніше єпископа Тульчинського та Брацлавського. Однак, вже 14 грудня 2007 р. на засіданні Священного Синоду УПЦ його було усунуто від керівництва єпархії та відправлено на спочинок [10]. Рішення Синоду затвердив Священний Собор УПЦ, який пройшов у Києві 21 грудня 2007 р. Коментуючи рішення Собору щодо керуючого Хустською єпархією, дослідник православної церкви В. Бурега зазначив, що єпископ Іпполіт був одним із лідерів радикального правого крила в єпископаті УПЦ. «Собор єпископів визнав діяльність Преосвященного Іполита «деструктивною і такою, що порушує канонічні основи Церкви» [38]. Місцем постійного перебування заштатного єпископа Іпполіта визначили Свято-Успенську Святогірську

Лавру Донецької єпархії. Священний Синод 14 грудня 2007 р. ухвалив ще ряд важливих рішень, стосовно православної церкви на Закарпатті. Архієпископом Хустським і Виноградівським призначили Преосвященного Марка (Петровцій), звільнивши його від управління Сумською єпархією. Єпископа Мукачівсько-Ужгородського Агапіта (Бевцика) перевели на Северодонецьку кафедру. Керуючим Мукачівською єпархією тимчасово було призначили архієпископа Марка (Петровцій) [10]. 22 грудня 2007 р. відбулося наречення духівника Мукачівського монастиря, архимандрита Феодора (Мамасуєва) у єпископа Мукачівського та Ужгородського [63, 95]. Таким чином, були завершені структурні зміни в закарпатських єпархіях УПЦ.

Архієпископ Марк (Петровцій) народився 1951 р. в с. Приборжавське на Іршавщині. Чернецтво прийняв у Троїце-Сергіївській Лаврі в Москві, випускник МДА. Працював викладачем у МДА, був благочинним Лаври в Москві та настоятелем Лаври в Почаєві. У 1988 р. призначений єпископом Кременецьким, вікарієм Львівської єпархії [54, 6-9]. Пізніше єпископ Тернопільський, а з 1989 р. по 2005 р. – несе послух в країнах Північної та Південної Америки (екзарх Центральної та Підвенної Америки, єпископ Каширський, керуючий патріаршими приходами в Канаді). У 2005-2007 рр. – архієпископ Сумський та Охтирський [44, 247].

Новопризначений Мукачівський архієрей походив з молодшої ланки українського чернецтва. Народився 1966 р. в Самборі в родині військовослужбовця. Як і владика Марк, архієпископ Феодор закінчив МДА та прийняв постриг у Троїце-Сергіївській Лаврі. З 1990 р. служить в Мукачівському монастирі.

З призначенням нових єпископів в обох закарпатських єпархіях було проведено ряд перетворень. Територія Мукачівської єпархії на да-

ний час включає у себе 8 районів Закарпатської області: Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький, Іршавський, Мукачівський, Перечинський, Свалявський та Ужгородський. Єпархія розділена на 10 благочинних округів: Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький, Іршавський, Мукачівський, Великолучанський, Перечинський, Свалявський, Середнянський, Ужгородський. Для ефективного управління приходами в Мукачеві діють 15 єпархіальних відділів. Зокрема, для поліпшення зовнішньо-церковних зв'язків створено протокольний відділ, для врегулювання питань пов'язаних з храмовим будівництвом створено відділ у справах церковного будівництва та архітектури. Для більш ретельної місіонерської роботи в армії створено відділ по взаємодії зі збройними силами та іншими військовими формуваннями, для роботи в місцях позбавлення волі створено окремих відділ **пастирської опіки пенітенціарної системи**. З метою посилення зв'язків з громадськістю та владою в краї, створено відділ зі зв'язків з громадськістю і представниками влади в Закарпатській області. Для збалансованої роботи медіапростору засновано інформаційний відділ, у функції якого входить відповідальність за все мас-медіа простір, прес-службу, радіо та відео програми єпархії. Крім цього в Мукачівській єпархії активну діяльність здійснюють наступні єпархіальні відділи: сім'ї та молоді, видавничий, **соціального служіння, літургіко-богословський, місіонерський, паломницький, інноваційних проектів**, у справах катехизації, відділ єпархіального, церковного, культурно-просвітницького служіння. Створено офіційний сайт, з 2008 р. видається журнал «Православний літопис», працює прес-центр Мукачівської єпархії в Ужгороді [43, 16]. Мукачівська єпархія успішно реалізує кілька духовно-просвітницьких медіа-проектів: телепрограма «Духовне джерело» (ТРК «М-Студіо»), телепрограма «Одкровення» (ЗОДТРК Тиса-1), радіо програма «Джерела духовності» (Українське радіо (УР-1) 69,53 МГц (УКХ), соціальна мережа «Знайомство під Церковним куполом», інформаційний сімейно-молодіжний портал, відео канал Мукачівської єпархії "SinopsisTV" на youtube.com.

З 2008 р. при Мукачівській єпархії діє богословсько-історичний науково-дослідний центр ім. архімандрита Василія (Проніна). Співробітники центру підготували та видали три томи праць архімандрита Василія (Проніна), його життєпис під назвою «Хватит ли мне этой жизни на покаяние» (2011 р.), книгу «Сповідники та подвижники православної церкви на Закарпатті в ХХ столітті» (2011 р.). Опубліковано два випуски «Наукових записок» (2011 р., 2013 р.). Науковий центр організував дві наукові конференції (Всеукраїнська науково-практична конференція до 650-річчя Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря «Мукачівський Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі: історія і сьогодення» (Мукачево, 11 вересня 2010 р.); міжнародна науково-практична конференція до 100-річчя з дня народження архімандрита Василія (Проніна) (08.09.1911-05.01.1997) «Архімандрит Василій (Пронін): наукова

спадщина і духовний внесок у розвиток релігійної думки на Закарпатті» (Мукачево, 10 вересня 2011 р.)).

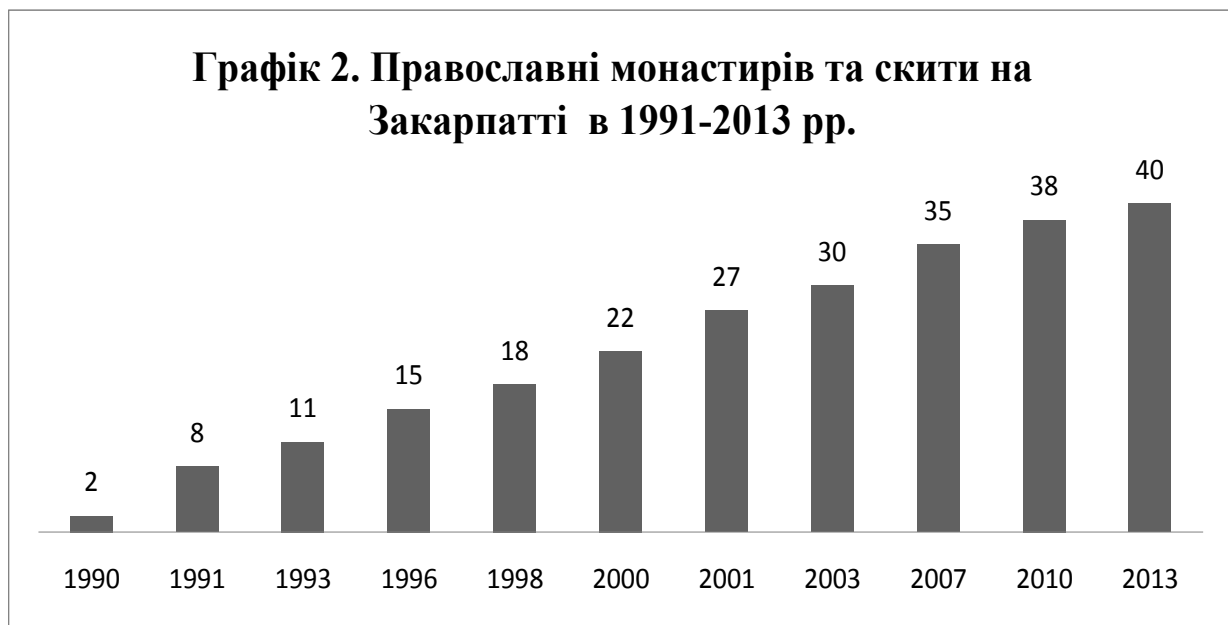
Хустська єпархія включає в себе 5 районів Закарпатської області: Виноградівський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський та Хустський. Єпархія розділена на 17 благочинних округів: Березовський, Великобичківський, Великоком'ятський, Вільхівський, Виноградівський, Воніговський, Дубовський, Келечинський, Королівський, Міжгірський, Рахівський, Синевирський, Сокирницький, Солотвинський, Тернівський, Тячівський, Хустський. При єпархії діють наступні відділи: молодіжний, місіонерський, паломницький, освіти та катехизації, видавничий. Працює фонд матеріальної допомоги. У Хустській єпархії реалізуються кілька інтернет-проектів: офіційний сайт єпархії «Православний Мараморош», портал «Православний Світ-Закарпаття». Свої сайти мають чоловічий монастир в честь ікони Божої Матері «Нечаянная Радость» в с. Колочава Міжгірського р-ну, Миколаївський чоловічий монастир у с. Іза-Карпутлаш Хустського р-ну, Михайлівський чоловічий монастир в с. Грушово Тячівського р-ну. Регулярно виходить настільний та настінний «Православний календар», газети «Духовна криниця Карпат» та «Православне Закарпаття». Працює відео-канал Хустської єпархії на youtube.com [43, 17].

У Мукачівській та Хустській єпархіях УПЦ діють недільні школи (м. Перечин, с. Зарічево, с. Порошково с. Дубриничі, с. Турички Перечинського р-ну, с. Заболотне, с. Вільхівка Іршавського р-ну, м. Мукачево, с. Станово Мукачівського р-ну, м. Ужгород, смт. Тересва). Молодь об'єднана в молодіжні братства, які організовують творчі зустрічі, концерти, відвідини дитячих будинків, лікарень, в'язниць.

Резонансною подією в історії православної церкви на Закарпатті новітнього періоду було причислення до сонму місцевшанованих святих двох відомих церковних діячів ХХ ст.: архімандрита Олексія (Кабалюка) та архімандрита Іова (Кундрі). Канонізація була здійснена за участі митрополита Київського та всієї України, предстоятеля УПЦ Володимира (Сабодана) в 2001 р. та в 2008 р.

За останні роки продовжилося творення чоловічих та жіночих чернечих громад. 23 грудня 2010 р. Священний Синод УПЦ затвердив відкриття жіночого монастиря в с. Зарічево Перечинського району [11], а 21 лютого 2012 р. було зареєстровано Свято-Покровський чоловічий монастир в с. Ворочево (урочище «Калинкув Горб») Перечинського району [12]. Офіційна статистика щодо кількості православних монастирів відрізняється від реального стану речей. За даними державного департаменту у справах національностей та релігій станом на 1 січня 2013 р. в області налічувалося 30 монастирів та скитів УПЦ з 330 насельниками [14]. У дійсності у межах області діє 40 монастирів та скитів. Причина розбірності статистичних даних пов'язана з тим, що частина чернечих громад ще не затверджена Священним Синодом та знаходяться на стадії розбудови (див. графік 2).

Графік 2. Православні монастирів та скити на Закарпатті в 1991-2013 рр.

У Закарпатській області діють два духовні навчальні заклади. 7 серпня 1991 р. на засіданні Священного Синоду УПЦ архієпископ Євфимій (Шутак) клопотав і отримав благословення на відкриття в Мукачівській єпархії духовного училища [21, 2]. Початково планувалося заснувати учбовий заклад на базі Мукачівського жіночого монастиря, однак восени 1991 р. слухачі розпочали навчання в с. Великі Ком'яти на Мукачівщині. Першими вчителями-наставниками були о. Михайло Бонка (ректор), о. Михайло Юріна, о. Василь Максимішинець, о. Костянтин Цуцков, о. Василь Ігнат. 21 вересня 1993 року Мукачівське духовне училище було офіційно зареєстроване і отримало юридичний статус навчального закладу. У 1995-1998 рр. ректором був архімандрит, а згодом єпископ Мефодій (Петровці). З 1999 р. ці обов'язки виконує протоієрей Михайло Юріна. Найбільший розквіт діяльності училища припав на кінець 1990-х – початок 2000-х рр. Тоді на чотирьох курсах навчалося близько 120 семінаристів, а викладацький колектив налічував 11 чоловік. У 2005 р. училище переведено до м. Іршави, зараз воно діє при Свято-Іллінському храмі [34, 2]. Станом на 1 січня 2013 р. в училищі навчалося 15 семінаристів.

У січні 2002 р. в Ужгороді розпочала роботу Українська Богословська Академія імені святих Кирила і Мефодія. 29 грудня 2003 р. рішенням Священного Синоду УПЦ Академію визнано вищим духовним навчальним закладом УПЦ [30, 4]. 27 травня 2004 р. Статут УУБА було зареєстровано в Державному комітеті України у справах релігії [33, 5]. У 2006 р. УУБА було реорганізовано в Карпатський університет імені Августина Волошина (III-IV рівнів державної акредитації), який ліцензовано і акредитовано Міністерством освіти і науки України. У подальшому на базі Академії та університету було створено перший в Україні ду-

ховно-навчально-науковий комплекс «Ужгородська Українська Богословська Академія імені святих Кирила і Мефодія (вищий духовний навчальний заклад УПЦ) – Карпатський університет імені Августина Волошина (приватний вищий навчальний заклад системи МОН України). Випускники УУБА крім вищої духовної освіти здобувають і вищу світську освіту за напрямком підготовки «філософія», спеціальністю «богослов'я» (теологія)» за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр (базова вища освіта) та магістр (вища освіта). Випускники духовних семінарій мають можливість навчання в магістратурі Академії, після закінчення якої вони отримують науковий ступень магістра богослова.

За результатами екзаменаційних випробовувань та співбесіди до академії у 2012-2013 навчальному році за спеціальністю богослов'я (спеціалізації: священнослужитель, християнський педагог, християнський місіонер) зараховано 110 студентів (денна форма навчання - 30, заочна форма навчання - 80). Серед студентів-богословів є представники православних єпархій з України, Російської Федерації, Білорусії, Румунії та Чехії [62].

Другою, за кількістю релігійних громад, православною церквою на Закарпатті є Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ-КП). За матеріалами офіційного сайту Закарпатської єпархії початок цієї юрисдикції слід відносити до 29 квітня 1990 р., коли було здійснено хіротонію Володимира (Романюка) на єпископа Ужгородського і Виноградівського УАПЦ. У 1992 р. Ужгородсько-Виноградівська єпархія ввійшла до складу УПЦ-КП. З 2003 р. громадами керує єпископ Ужгородський і Закарпатський Кирило (Михайлюк). Владика Кирило народився на 1963 р. на Тернопільщині. Закінчив Московську духовну семінарію, служив у Тернопільсько-Кременецькій єпархії. У 1988 р. перейшов в юрисдикцію УАПЦ, працював секретарем Хмельницької єпархії. У 1999 р. поступив до Київської духовної академії. У 2003 р. пострижений в чернецтво, зведений у сан архімандрита. До Закарпатської єпархії входить близько сорока парафій та один монастир з двома ченцями (заснований 2011 р. в с. Кобилецька Поляна Рахівського району) [46]. Більшість храмів перебувають на стадії побудови. В єпархії служать 42 священики та 2 диякони. Закарпатська єпархія розділена на благочиння: Берегівське, Великоберезнянське, Виноградівське, Іршавське, Міжгірське, Мукачівське, Перечинське, Рахівське, Тячівське, Ужгородське, Хустське. Працює офіційний сайт єпархії.

На Закарпатті діє й кілька дрібних, самостійних громад, які відносяться до різних напрямків «альтернативного» православ'я»: Українська православна церква-канонічна (1 громада (м. Ужгород)), релігійна громада православної церкви Божої Матері (1 громада (м. Ужгород), апостольська православна церква (3 громади), громади старообрядців-безпоповців, істинно-православна церква Росії [43, 17].

Таким чином, православна церква на Закарпатті активно розвивається та відіграє значну роль в суспільному житті. Протягом досліджуваного у статті періоду у Закарпатській області УПЦ збільшила свою присутність з 440 до 646 громад, побудувавши протягом 1992-2012 рр. 170 храмів (91 будується). Кількість православних монастирів зросла з 2 – в 1990 р. до 40 – в 2013 р., а кількість чернецтва – з 155 до 330 осіб. Церква веде активну благодійницьку, громадську, місіонерську та просвітницьку роботу. Наприклад, архієпископ Феодор (Мамасуєв) за результатом рейтингу «Лідер року» був переможцем у номінації «Громадський діяч» у 2009 р. та 2013 р. Разом з тим, у першій половині 1990-х рр. в області спостерігалось протистояння між греко-католицькими та православними вірниками, яке полягало у майнових спорах за храми та церковне майно, конфісковане радянською владою та передане у користування православним. Майнові суперечки в основному вирішувалися шляхом побудови у населеному пункті нової культової споруди громадою, яка була в меншості. Залишилися також спірні моменти з майном монастирів, на території яких діють заклади освіти та охорони здоров'я. В області зареєстровані також громади УПЦ-КП та інших православних напрямків, які є не чисельними та маловпливовими. Розвиваються духовні учбові заклади, в яких навчаються не лише закарпатці, а й вихідці з інших регіонів України та країн ближнього зарубіжжя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виписка з журналу №3 засідання Священного Синоду УПЦ від 22. 01. 2001 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
2. Виписка з засідання Священного Синоду УПЦ від 30. 03. 1999 р. про відкриття монастиря в с. Криве Тячівського району // Поточний архів Хустської православної єпархії.
3. Виписка із протоколу приходських зборів с. Теремля Тячівського р-ну від 24. 11. 2000 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
4. Виписка из протокола заседания Совета по делам религий при Совете Министров СССР за №16 от 4 октября 1990 г. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
5. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. Р – 1490. Уповноваженого Ради по справам релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі у місті Ужгород. – Оп. 3. – Спр. 164. Документи про реєстрацію релігійних об'єднань та будівництва культових споруд в області (заяви віруючих, заключення уповноваженого, представлення облвиконкому). Т.2. (20. 02. 1990 – 23. 02. 1990 рр.). На 120 арк.
6. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 3. – Спр. 170. Документи про реєстрацію релігійних об'єднань та будівництва культових споруд в області. Т. 8. (28. 08. 1990 - 17. 10. 1990 рр.). На 110 арк.
7. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп. 4 д. – Спр. 160. Відомості про православні монастирі на Закарпатті за 1990-1991 рр. На 58 арк.

8. Договір-угода на тимчасове спільне функціонування від 13. 07. 2002 р. // Поточний архів управління у справах релігій при Хустській РДА
9. Євфимій (Шутак), єпископ. Прохання на ім'я голови Хустського райвиконкому В.С. Мондича від 7. 05. 1990 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
10. Журнали засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 14 грудня 2007 року // <http://orthodox.org.ua/article/zhurnali-zas%D1%96dannya-svyashchennogo-sinodu-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-v%D1%96d-14-grudnya-200>
11. Журнали засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 23 грудня 2010 року // <http://orthodox.org.ua/article/zhurnali-zas%D1%96dannya-svyashchennogo-sinodu-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-v%D1%96d-23-grudnya-201>
12. Журнали засідання Священного Синоду УПЦ від 21 лютого 2012 року // <http://orthodox.org.ua/article/zhurnali-zas%D1%96dannya-svyashchennogo-sinodu-upts-v%D1%96d-21-lyutogo-2012-roku>
13. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» // Новини Закарпаття. – 1991. – 1 червня. – С. 2.
14. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма № 1) // http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_51768_Forma1_2013.pdf
15. Іоанн (Сіопко), архієпископ. Рапорт на ім'я митрополита Володимира про перетворення чоловічого монастиря в с. Грушево урочище «Обчина» на жіночий монастир, від 21. 12. 2004 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
16. Іонафан, єпископ. Повідомлення єпископу Мукачівсько-Ужгородському Євфимію від 15. 06. 1990 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
17. Лист голови управління у справах релігій при Закарпатській ОДА О. Грицака на ім'я голови Хустської РДА М. Горби від 12. 11. 2002 р. за №481 // Поточний архів управління у справах релігій при Хустській РДА
18. Мефодій (Петровцій), єпископ. Благословення на відкриття монастиря в м. Виноградово від 12. 06. 1998 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
19. Мефодій (Петровцій), єпископ. Прохання про виділення земель до АПССФ «Дружба» с. Стеблівка від 15. 01. 1996 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
20. Перелік будівель і розміри земельної ділянки, що передбачено передати Свято-Успенському монастирю в с. Домбоки від 1. 09. 1990 р. // Поточний архів Свято-Успенського монастиря в с. Домбоки Мукачівського р-ну Закарпатської області.
21. Постанови Священного Синоду Української православної церкви // Православний вісник. – 1991. – №10. – С. 2.
22. Річний звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1990 р. // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. На 33 арк.

23. Річний звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1991 р. // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. На 25 арк.
24. Річний звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1993 р. // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. На 23 арк.
25. Річний звіт по Мукачівсько-Ужгородській єпархії за 1995 р. // Поточний архів Мукачівської православної єпархії. На 22 арк.
26. Річний звіт по Хустській єпархії Української православної церкви за 2007 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
27. Рішення виконкому Хустської районної ради народних депутатів за №26 від 14. 02. 1990 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
28. Рішення Виноградівської міської ради Закарпатської області за №335 від 21. 06. 2001 р. про надання земельної ділянки монастирю прп. Симеона Столпника // Поточний архів міської ради м. Виноградів Закарпатської області.
29. Рішення загальних зборів громадян села Забрідь від 17 грудня 1989 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
30. Рішення Священного Синоду Української Православної Церкви від 29 грудня 2003 року // Збірник документів Ужгородської Української Богословської Академії імені святих Кирила і Мефодія. – Ужгород, інформаційно-видавничий відділ УУБА, 2008. – С. 4.
31. Рішення сесії сільської ради с. Крайниково Хустського району про виділення земельної ділянки для будівництва каплиці і підсобних приміщень від 22. 04. 1996 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
32. Розпорядження голови Закарпатської ОДА І. Різака від 11. 11. 2002 р. // Поточний архів управління у справах релігій при Хустській РДА.
33. Свідоцтво про реєстрацію релігійної організації // Збірник документів Ужгородської Української Богословської Академії імені святих Кирила і Мефодія. – Ужгород, інформаційно-видавничий відділ УУБА, 2008. – С. 5.
34. Спогади прот. Михайла Юріни / Записав А. Світлинець (22 квітня 2013 р.). – С. 1-2.
35. Статут Свято-Іллінського чоловічого монастиря Хустської єпархії УПЦ від 27. 12. 2002 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
36. Указ Президента України від 21. 03. 2002 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього СРСР стосовно релігій та відновлення порушених прав церков та релігійних організацій» // Духовна криниця Карпат. – 2002. – травень. – С. 3.
37. Ярема В., протоієрей. Клопотання на ім'я першого заступника голови Закарпатського облвиконкому О.М. Іваницького від 23. 03. 1990 р. // Поточний архів Хустської православної єпархії.
38. Бурега В. Украинская Православная Церковь определяет стратегические задачи // [http://orthodox.org.ua /article/ukrainskaya-pravoslavnaya –tserkov-opredelyaet-strategicheskie-zadachi](http://orthodox.org.ua/article/ukrainskaya-pravoslavnaya-tserkov-opredelyaet-strategicheskie-zadachi)
39. Вісицька Т. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV-XXI ст.). – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 676 с.

40. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век XX). – К., 1999. – 200 с., 4 с. ил.
41. Данилець Ю. Православний монастир Різдва Богородиці у селі Липча. – Ужгород: Гражда, 2005. – 88 с.: іл.
42. Данилець Ю. Православний монастир Успіння Божої Матері в селі Домбоки. – Ужгород: Гражда, 2006. – 104 с. + 4 с. кол. вкл.: іл.
43. Данилець Ю. Православні на Закарпатті: сучасний стан та перспективи розвитку // Православний літопис. – 2012. – № 3. – С. 15-17.
44. Данилець Ю., Монич О. Петровцій Микола Іванович // Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 246-247.
45. Єленський В. Релігія після комунізму (Україна в центрально-східноєвропейському контексті). – К.: Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова, 2002. – 420 с.
46. Закарпатська єпархія // http://www.orthodox.uz.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=1
47. Засідання Священного Синоду УПЦ від 23. 04. 2002 р. // Региональная Православная газета юга Луганщины // www.modules.php?name=News&file=article&sid=44.
48. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття. – К.: Знання України, 2005. – 552 с.
49. Кічера В. Православна церква // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. За вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 569-570.
50. Мигович І. Релігія і церква в нашому краї. – Ужгород, 1994. – 110 с.
51. Митрохин Н. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы. – М.: Издательство НЛО, 2004. – 648 с.
52. Митрохин М. Руська православна церква в Західній Україні // Людина і світ. – 2001. – №10. – С. 27-38.
53. Монич О. Петровцій Дмитро Іванович // Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 245.
54. Наречение и хиротония архимандрита Марка (Петровцы) во епископа Кременецкого // Журнал Московской Патриархии. – 1989. – №1. – С. 6-9.
55. Наречення і хиротонія архімандрита Євфимія (Шутака) на єпископа Мукачівського і Ужгородського // Православний вісник. – 1989. – №10. – С. 5.
56. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 2001. – 736 с.
57. Православний церковний календар за 2006 р. – К., 2005.
58. Світлицець А., Канайло С. Свято-Серафимівський монастир у селі Приборжавському. – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – 184 с.
59. Сеник С. Украинская православная церковь в XX столетии // Православная Церковь в Восточной Европе. XX век. Пер. с фр. / Под ред. Кристин Шайо. – К.: Дух і літера, 2010. – С. 313-340.
60. Снежкова И. Современная религиозная ситуация на Украине // Конфессиональная ситуация на Украине: история и современность. – М.: Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 2011. – С. 124-141.

61. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998 рр.). – Тернопіль, 1999. – 120 с.
62. У новому навчальному році в УУБА-КаУ навчатимуться понад 300 студентів // <http://orthodoxy.org.ua/content/uzhgorod-u-novomu-navchalnomu-rotsi-v-uuba-kau-navchatimutsya-ponad-300-studentiv-54605>
63. Українська Православна Церква. Нагороди і титули: Довідково-енциклопедичне видання / Уклад.: Болгов В.В., Болгов І.В. – К.: Інститут біографічних досліджень, 2009. – 320 с.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ
НА ЗАКАРПАТЬЕ: РЕАЛИИ
СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ**

**THE ORTHODOX CHURCH IN
TRANSCARPATHIA: REALITIES
OF MODERN DEVELOPMENT**

Данилец Ю.В.
(Ужгород).

Danylets Y.V.
(Uzhgorod).

В статье идет речь о положении православной церкви на Закарпатье во времена независимого украинского государства (1991-2013 гг.). Обращено внимание на взаимоотношения между православной и греко-католической церквями в указанный период, внутрицерковную и социально-экономическую жизнь православной церкви за епископства Евфимия (Шутака), Мефодия (Петровци), Агапита (Бевцика), Иоанна (Сиопко), Ипполита (Хилько), Марка (Петровци), Феодора (Мамасуева). Проанализирован процесс создания православных монастырей и раскрыто организационную структуру православной церкви в настоящее время.

Ключевые слова: греко-католики, епископ, Закарпатская область, монастыри, православная церковь, православные, приходы.

The article deals with the Orthodox Church in Transcarpathia in times of an independent Ukrainian state (1991-2013 gg.) Attention is paid to the relationship between the Orthodox and Greek Catholic churches during this period, internal Church and socio-economic life of the Orthodox Church by the bishop Euphemia (Shutak), Methodius (Petrovtsiy), Agapito (Bevtsyk), John (Siopko), Ippolito (Khil'ko) Marke (Petrovtsiy), Theodore (Mamasuyev). The process of creating monasteries and reveals the organizational structure of the Orthodox Church at the time.

Key words: Greek Catholic Bishop, Transcarpathian region, monasteries, Orthodox Church, Orthodox parishes.

Кічера В. В.
(Ужгород)

УДК 271.4(477.87) «1947»

**АНАЛІЗ ЛИСТУВАННЯ
МІЖ ЄПАРХІАЛЬНИМ
УПРАВЛІННЯМ МГКЦ
ТА УПОВНОВАЖЕНИМ РАДИ
В СПРАВАХ РЕЛІГІЙНИХ
КУЛЬТІВ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ
СССР ПО ЗАКАРПАТСЬКІЙ
ОБЛАСТІ ЗА 1947 Р.**

У дослідженні представлена переписка єпископа Теодора Ромжі та радянських органів влади по лінії Уповноваженого Ради в справах культів з приводу діяльності Мукачівської греко-католицької єпархії. Риторика листів єпископа Теодора Ромжі досить однозначна, що стосується скарги на порушення радянського законодавства.

Ключові слова: Мукачівська греко-католицька єпархія, єпископ, Уповноважений, епістолярна спадщина.

Про Теодора Ромжу, тогочасного єпископа Мукачівської єпархії, опубліковано немало наукової літератури, спогадів [8, с. 5.; 9, с. 5.; 10, с. 205-211; 11, с. 242-243], публіцистичних нарисів, котрі, втім вміщують радше біографічну складову постаті єпископа чи обставин його вбивства [3; 1; 7; 12; 13; 14; 16; 17]. Практично відсутніми є документи, котрі б привідкрили обставини планування вбивства, зокрема майже не вивченою залишається епістолярна спадщина. Вивчення документів досліджуваної епохи дозволяє максимально наблизитися до істини. А відтак не втратила свого значення теза Марка Блока, що історія повинна стати наукою з вивчення минулих епох, а не різного роду історичних хронік. Саме тому все частіше науковцям необхідно вивчати документи, хоч і вони мають інформаційні недоліки [2, с. 37]. Справді листи дозволяють досить детально проаналізувати особисту позицію, вибір особистості.

Цікавою справою, є документи по реєстрації релігійних спільнот. Так уже 5 травня 1947 р. Римо-Католицька Церква, в особі римо-католицького вікарія о. Федора Пастора, отримала розпорядження подати дані для реєстрації своїх священників: «*На основе указаний Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР приступаю к регистрации культа и религиозных общин Вашей церкви...*» [5, арк. 2]. Таке ж розпорядження від 5 травня надійшло і до пастора Реформатської Церкви Дюли Барі [5, арк. 1].

Тим часом нова влада не поспішала із реєстрацією греко-католицької спільноти. Тому владика Теодор 19 травня 1947 р. особисто звертається до Уповноваженого С.Ляміна-Агафонова: «*Правление Греко-Католической Епархии Мукачевской в Ужгороде получило сведения, что Ваш почтенный уряд на основании законов выплывающих 124 §-а Конституции СССР проводит регистрацию церковных общин и священников на территории Закарпатской Области у церковей римо-ка-*

толических, реформатских, лютеранских и еврейских. Чтобы из-за протяжки времени наши греко-католические церковные общины и священники не пострадали юридический и материальный убыток¹, в имя Правления Мукачевской Греко-Католической Епархии Мукачевской в Ужгороде, всего греко-католического священства и верующих просит начать регистрации греко-католических церковных общин и священников» [5, арк. 5]. У даному листі єпископ просить про реєстрацію найбільшої на той час релігійної громади в краї.

Тим часом до Уповноваженого поступила письмова заява настоятеля Ужгородського монастиря василіан ієромонаха Богдана Мересія від 26 травня 1947 р. про реєстрацію обителі: «...Просимо залишити монастир на Жовтневій вулиці 46, який побудовано Чином св. Василія Великого в 1912 р. і церкву при нім й надалі у власності і користуванні Чина св. Василія Великого. Позаяк передписані бланки ми від Вас не одержали, просимо прийняти нашу заяву в цій формі і про реєстрацію нас повідомити. Рівночасно просимо прислати реєстраційні бланки і для прочих монастирів Чина св. Василія Великого, а іменно: 1) Мале Березне, 2) Імстичево, 3) Боронява» [5, арк. 7]. Можливо дії ігумена та єпископа були скоординованими, для більш активної кампанії про реєстрацію МГКЦ та ЧСВВ. Така активність буде трагічною. Уже в цьому ж році Ужгородський монастир радянська влада відбере, а владика Теодора вб'ють.

Реєстрація інших громад набирала обертів. Та все-таки з вихідної документації Уповноваженого від 30 травня 1947 р. зрозуміло, що продовжувалася реєстрація виключно римокатолицьких громад, євангельських християн-баптистів та іудейських культів [5, арк. 8]. Наприклад, 5 червня 1947 р. у листі до єпископа Реформатської церкви Дюли Барі С. Лямін-Агафонов просить «...прибыть на беседу в Ужгород по очень важному делу, имея при себе список Ваших священников по следующей форме: фамилия, имя, отчество, год рождения, место рождения, национальность, образование, духовный сан, место жительства, какой приход обслуживает и его местонахождение» [5, арк. 9]. Траплялися випадки офіційного запрошення на бесіди до Уповноваженого, зокрема викликався греко-католицький священник о. Георгій Чургович – «С получением се-го прошу Вас прибыть на беседу в Управление по делам религиозных культов (Облисполком, 4 этаж, 216 комната)» [5, арк. 10]. Напевно такі бесіди були регулярними, хоч письмові документи практично відсутні.

14 червня до канцелярії Уповноваженого по культурам Закарпатської області С. Ляміна-Агафопова надійшов терміновий лист Уповноваженого в справах культів ССРСР П. Вільхового «...незамедлительно при-

---

¹ Очевидно мається на увазі «не постраждали юридично та матеріально». Тут і далі в цитатах для контекстуальності джерела та епохи збережено орфографію та пунктуацію.

слать сведения о религиозных общинах действующих в Вашей области по состоянию на I/УІ-47г. по прилагаемой форме: 1. Наименование культа. 2. Местонахождение культа. 3. Время возникновения общины. 4. Численность общины. 5. Основание и дата регистрации². 6. В каком здании находится община. 7. Расстояние ко ближайшей зарегистрированной общины данного культа. 8. Фамилия служителя культа и его местожительство» [5, арк. 13].

Відсутність поспіху у реєстрації греко-католицької громади демонструвало певну упередженість. Навіть збір основних статистичних даних розпочався лише після вказівки «зверху», зокрема червневий терміновий лист про дані усіх релігійних спільнот. Уже 16 червня надіслані термінові листи керівникам греко-католицької та римо-католицької церков в області про необхідність подати усі дані станом на 1 червня 1947 р., за шаблоном від 14 червня 1947 р. Трохи пізніше схожий лист надісланий пастору Дюлі Барі [5, арк. 15-16, 18]. Що стосується термінового листа направлено до владиці Теодору, наприкінці С. Лямін-Агафонов інформує єпископа: «...ставлю Вас в известность что Ваше прошение от 19 мая 1947 года о регистрации греко-католического вероисповедания нами направлено 24 мая с/г на рассмотрение совета по делам религиозных культов при Совете Министров Союза ССР». Тобто з документа не важко зрозуміти, що влада відкрито саботувала реєстрацію греко-католицької конфесії у 1947 р., натомість інші релігійні спільноти повинні реєструватися і на той час реєструвалися у встановленому порядку. 22 вересня 1947 р. наміснику єпископської канцелярії о. Миколі Мурані надіслано наступне прохання від Уповноваженого в справах релігійних культів С. Ляміна-Агафонова: «Прошу Вас сообщить сколько за последнее время посвящено священников, куда они направлены, а также о имевших место перемещения священников» [5, арк. 22]. Цікаво, що таких листів не направлено ні католицьким ні реформатським спільнотам. Можна припустити, що саме з середини 1947 р. розпочинається збір інформації про греко-католицьку Церкву на Закарпатті. Натомість реєстрація греко-католицьких громад так і не розпочиналася.

Паралельно треба розглянути листи владики Теодора до Уповноваженого в справах релігійних культів С. Ляміна-Агафонова. Загалом існує ряд листів єпископа до Уповноваженого [6, 22 арк]. Із них жодного не опубліковано в біографічній праці о. Ласло Пушкаша [15, 244 с.], котрий вважається єпархіальним біографом єпископа. 5 листів нещодавно опубліковано Тамілою Висіцькою в збірнику документів «Християнство на Закарпатті» [4, арк. 2]. З них за видом 4 листи-прохання, котрі радше нагадують листи-претензії (так звані «сердиті» листи як їх називають у сучасному діловодстві) зважаючи на процеси, що відбувалися – Львів-

---

² Олівцем здійснена замітка такого змісту: «Если уже зарегистрировано».

ський псевдособор, арешти священників, закриття храмів тощо. Саме вони переважно і опубліковані Тамілою Висіцькою. Один з листів це повідомлення про храмове свято в Ужгороді.³

Варто детальніше проаналізувати листи-прохання владики Теодора, адже їх риторика досить інформативна про дії радянської влади в сфері духовного життя. У хронологічно першому листі-запиті від 24 травня 1947 р. єпископа Теодора Ромжі Уповноваженому в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області С. Ляміну-Агафонову написано наступне: «...прошу сообщить нам для избежания недоразумений номера и параграфы тех законов, которые касаются церковных дел и декреты Уполномоченных по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и УССР с указанием в каком кодексе можно их найти. Это мы просим потому что католическая⁴ Церковь является Церковью порядка и мы хотим знать и изучить эти законы, чтобы чем точнее могли их исполнять» [6, арк. 7]. У даному випадку зрозуміло, що владика зайняв позицію діяльності в правовому полі, адже радянське законодавство цілком дозволяло діяти усім релігійним спільнотам на рівних засадах.

9 липня 1947 р. до Уповноваженого в справах релігійних культів С. Ляміна-Агафопова направлений лист-прохання єпископа Теодора Ромжі про складну конфесійну ситуацію в с. Старе Давидково про захоплення греко-католицької церкви з наступними формулюваннями: «...поступление⁵ православных является грубейшим нарушением советских законов о свободе религии и совести, которые законы охраняют от насильственных актов со стороны какой либо конфессии, членов и здания других культов..., ...просим Вас, как уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР для Закарпатской Области, а также хранителя прав культов на этой территории, соответственным способом распорядиться, чтобы православными взята церковь в Старом Давыдкове была нам возвращена со всеми вещами, находившимися в ней во время забора» [6, арк. 8].

Цією ж датою, в схожій риторичній, існує лист єпископа Теодора Ромжі до Уповноваженого С. Ляміна-Агафопова про конфесійну ситуацію в с. Негровци-Имшадь – «Одного местного священника потеряли веру-

---

³ Хоч публікація назвичайно об'ємна і містить багато важливої інформації, проте важко зрозуміти принцип публікації джерел, адже практично недотриманими залишаються ні тематичний, ні хронологічний принцип – відсутній зв'язок між однотипними документами.

⁴ Підкреслено олівцем. Такі помітки на документах, як можна припустити здійснювалися чиновниками для виокремлення важливих моментів в усьому документі. Такі позначення спостерігаються в діловодстві УРСР 40-50-х рр. ХХ ст.

⁵ Напевно «вчинок».

ющие тогда, когда он трагически и в подозрительных обстоятельствах умер, его наследник заключен в тюрьму, а теперешний священник и верующие выставлены постоянному беспокойствию со стороны некоторых лиц. Обращаемся к Вам, как к председателю Совета по делам религиозных культов при СМ СССР – защитнику законов о свободе совести и религии – прося повлиять, чтобы законы обеспечивали свободу религии небыли нарушены различными лицами, чтобы наш священник мог спокойно выслуживать наших греко-католических верующих» [6, арк. 9]. Подібні сердиті листи схожого змісту, надсилалися протягом літа 1947 р.

23 липня 1947 р. у листі-проханні єпископа Теодора Ромжі до Уповноваженого констатується ситуація в с. Бабич-Покуття щодо дотримання радянського законодавства про релігійні культи – «...Ночью с 19-го на 20-ое июля 1947 года православные верующие в Бабичах-Покутте самым варварско-некультурным, советскую Конституцию и законы, права и свободу религии самым грубым образом нарушившим способом, вломались в греко-католическую церковь, разбили замки и заняли ее. Верующие греко-католической церкви культурно просили объяснения в этом деле, на что православные ответили грубым способом и даже одну верующую греко-католической церкви жестоко избili, а на нашу церковь прибили свои замки и колодки. Этот поступок православных, пригадавший⁶ самые темные времена преследования религии в древнее время, полностью противоположный распоряжениям советских законов о свободе религии, которая обеспечиваются за каждым гражданином Советского Союза...» [6, арк. 10]. Зміст листів вміщує дані за якими православні відбирають церкви, а єпископ апелює до радянської влади для наведення порядку. Звичайно, що звинувачувати православних у відбиранні церков навряд чи можливо. Швидше за все єпископ зайняв таку позицію через існування таких фактів і в першу чергу для апеляції до влади і дотримання радянського законодавства про культи. Це можна помітити з вищенаведеного листа, де говориться про переслідування Церкви, що не могло бути здійснено без участі тогочасної влади.

21 серпня 1947 р. датується черговий лист владика Теодора до Уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області С.Ляміна-Агафонова про конфесійну ситуацію в с. Братово: «...Доводим к Вашему сведению, что приходские дом в с. Братово был заставлен верующими для целей церковных, этот дом никогда не был коммунальной квартирой и так приказ председателя Крисюка является нарушением законов Советского Союза, в част-

---

⁶ «Нагадує».

ности постановления СНК СССР⁷ от 28/1-1946 «о молитвенных зданиях религиозных общин», запрещающего переоборудование зданий занимаемых религиозными общинами и выселения членов этих общин без разрешения на это Совета по делам религиозных культов при СМ СССР. Из-за этого прошу Вас, как председателя Совета по делам религиозных культов и защитника этих культов от насилия и незаконного поступления из стороны официальных органов, немедленно выдать распоряжение на адрес председателя ОИК⁸ и местных органов не трогать нашего священника и не выселять его без разрешения Совета по делам религиозных культов при СМ СССР, а одновременно выдать нашему священнику Иосифу Легеза, респ. церк. общине документ о том, что никто их трогать в мирном употреблении приходского дома не может» [6, арк. 12]. З даного листа не важко помітити існування власної ініціати місцевої влади про відбирання церковного майна, адже такі кроки могли здійснюватися лише після схвалення Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР, а не виконавча влада.

Таким чином, риторика серії листів про ганебну поведінку окремих осіб, вказувала на бездіяльність радянської влади, при цьому акценти робилися на порушенні радянського законодавства про культу. Все це засвідчує про існування подвійних стандартів у діяльності радянських чиновників, та й взагалі переважання правового нігілізму. Найгірше, що цей саботаж здійснювала саме радянська бюрократія, котра би мала демонструвати приклад діяльності в правовому полі. З іншого боку дані листи так і не були вивчені в цілому. Актуальність підігривається тим, що 1947 р. це дата вбивства єпископа. А тому такий зміст листів не міг не «дратувати» радянських чиновників, внаслідок чого згодом вирішено фізично знищити єпископа.

Загалом із усіх письмових звернень єпископа до Уповноваженого Ради в справах релігійних культів 6 – це листи-прохання (4 про несанкціоноване закриття чи передачу церков і майна та 1 про допомогу придбати радянське законодавство про релігійні культу, 1 про реєстрацію греко-католицької Церкви). Один лист-відповідь на запит С. Н. Ляміна-Агафонова – внаслідок чого надано список усіх священників єпархії. Справді існує запит від 29 січня 1947 р. Уповноваженого до єпископа надіслати дані про усіх єпархіальних священників⁹ [6, арк. 2].

⁷ «Рада народних комітетів».

⁸ Окружний виконавчий комітет.

⁹ У надісланій формі до єпископа вимагалось повідомити наступні дані: 1) найменування округу; 2) прізвище, імя, по-батькові; 3) рік і місце народження; 4) національність; 5) духовний сан і дата рукоположення; 6) посада; 7) кількість обслуговуваних церков та їх місцезнаходження. В останньому пункті місцезнаходження написано додано/вписано від руки.

Інші 3 – листи-повідомлення, де єпископ інформує про місце свого перебування, що полегшувало контроль за його особою. Так, 17 вересня єпископ повідомляє про своє служіння 21 вересня в с. Імстичево: *«Имею честь сообщить Вам о том, что в день 21-го сентября 1947 года в воскресенье буду служить литургию в храме Рождества Богородицы в с. Имстичево»* [6, арк. 14].

19 вересня єпископ рапортує про свято Воздвиження Чесного Хреста в Кафедральному соборі, що мало би відбутися 27 вересня: *«Этот праздник является праздником местного характера, и на нем участвуют только верующие города Ужгорода и пригородных сел. Считаемся с тем, что в этот день придут в Ужгород и крестные ходы близких сел. Их маршрут будет в направлении к кафедральному собору самой короткой дорогой от Доманинской, Мукачевской и Капушанской улицы.»* [6, арк. 17]. Останнє відоме письмове повідомлення єпископа від 10 жовтня, з його особистим підписом, про служіння в с. Невицьке 14 жовтня. Подальші пересування не зустрічаємо. Тобто за кілька тижнів до замаху, єпископ змушений був постійно інформувати органи влади про своє місцезнаходження, чого не було в попередні місяці.

Із цього всього можемо зрбити висновок, що єпископ по за єпископом слідували не лише по лінії МГБ, але влада використовувала і структуру Уповноваженого Ради в справах релігійних культів. Одним з доказів того можуть слугувати досліджені листи. Якщо прослідкувати вхідний номер до канцелярії Уповноваженого, то повідомлення написане 17 вересня 1947 р., в якому інформується про перебування єпископа 21 вересня в с. Імстичево, потрапляє до Уповноваженого лише 22 вересня, тобто тоді коли подія уже відбулася.

А от останній відомий лист єпископа до Уповноваженого, написаний 10 жовтня 1947 р.: *«Имею честь сообщить Вам, что в день праздника Покрова Божией Матери, 14-го октября 1947 года буду участвовать в литургии в с. Невицкое Ужгородского р-на. Этот праздник имеет совершенно местный характер»* [6, арк. 20]. Цей лист цією ж датою значиться у вхідній документації. Виникає питання навіщо такий поспіх з доставкою листа у той самий день? Адже попередні листи потрапляли до канцелярії Уповноваженого лише через кілька днів. З іншого боку з листів помітно твердість позиції єпископа, і що найголовніше, – його вибір у тих умовах.

Таким чином, проаналізувавши переписку між єпархіальним управлінням та канцелярією Уповноваженого, можна зробити чіткий висновок про досить непримиренну позицію владики Теодора щодо радянської влади. Це все при тому, що в 1946 р. Греко-Католицька Церква у Галичині «возз'єдналася» з Православною Церквою під патронатом самої влади, не кажучи вже про арешти греко-католицьких священників. Така безкомпромісна позиція щодо радянської влади, можливо і спро-

вокувала радянське керівництво на вбивство владики. З іншого боку в діяльності єпископа Теодора не можна помітити жодних дій котрі би компрометували його особисто чи саму МГКЦ. Однією з робочих версій може бути відсутність вагомих доказів його «антирадянської діяльності». Можливо відчуваючи це, владика досить активно захищає власну Церкву, що, власне, цілком логічно. Не маючи слідчих «зачіпок» влада, вдається до примітивного кроку – вбивства. Саме тому аналіз листування за 1947 р чітко засвідчує поступовий, а згодом повний антагонізм між владикою Теодором Ромжею та радянською владою. Таким примітивним кроком, як вбивство архиєрея, влада черговий раз скомпрометувала себе, як така, але найгірше, що цей ганебний вчинок довгий час приховувався та викликав зворотню реакцію вірників і служителів культу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас С. Священники-мученики, проповідники вірності / С. Бендас, Д. Бендас. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 408 с.
2. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – Перевод Е. М. Лисенко, примечания А. Я. Гуревича. / М. Блок. – М.: Издательство «Наука», 1973. – 232 с.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Б. Боцюрків ; [пер. з англ. Н. Кочан] ; за ред. О. Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с. – (Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету).
4. Висіцька Т. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV-XVI ст.) / Таміла Висіцька[Текст]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 676 с.
5. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. Р – 1490 Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров УССР по Закарпатской области. – Оп.1. – Спр. 15. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при совете министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин. – На 22 арк.
6. ДАЗО. – Ф. Р – 1490. – Оп.1. – Спр. 17. Переписка с правлением Мукачевской униатской греко-католической епархии о деятельности религиозных общин. – На 22 арк.
7. Довганич О. У жорнах сталінських репресій. / О. Довганич, О. Хланта. Ужгород: Карпати – Гражда, 1999. – 130 с. – (3 історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ століття).
8. Манайло Т. с. ЧсВВ. Історія смерті його ексцеленції Преосвященного Теодора Ромжі / Т. Манайло // Карпатська Україна. – Липень-серпень, 1993. – № 29-32. – С. 5.;
9. Манайло Т. с. ЧсВВ. Доповнення до історії смерті його ексцеленції преосвященного Теодора Ромжі / Т. Манайло // Карпатська Україна. – 19 серпня, 1993. – № 33. – С. 5.;

10. Манайло Т. с. ЧСВВ. Як помер єпископ Ромжа. Спогад монашки Теофіли про смерть єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора (Федора) Ромжі / Т. Манайло / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. – Книга друга. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. – 798 с. – С. 205-211.;
11. Маслей М. о. Трагедія єпископа Теодора Ромжі / М. Маслей / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. – Книга друга. – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. – 798 с. – С. 242-243.
12. Мученики. Офіційний сайт Мукачівської греко-католицької єпархії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки. :<http://www.mgce.uz.ua/muchep.htm>.
13. Пекар А. ЧСВВ. Ісповідники віри нашої сучасності / А. Пекар. – [2-е вид.]. – Львів: Місіонер, 2001. – 287 с. – (Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви підсовітами).
14. Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття / А. Пекар: [у 2-х т.]. – Т. 1. – Рим – Львів : Місіонер, 1997. – 232 с. – (Єрархічне оформлення).
15. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа / Л. Пушкаш. – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 244 с.: іл.
16. Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы / П. Судоплатов.– М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2003. – 688 с. – (Досьє).
17. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / В. Фенич. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. – 107 с.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**АНАЛИЗ ПЕРЕПИСКИ
МЕЖДУ ЕПАРХИАЛЬНЫМ
УПРАВЛЕНИЕМ МГКЦ
И УПОЛНОМОЧЕННЫМ СОВЕТА
ПО ДЕЛАМ РЕЛИГИОЗНЫХ
КУЛЬТОВ ПРИ СОВЕТЕ
МИНИСТРОВ СССР ПО ЗАКАРПАТ-
СКОЙ ОБЛАСТИ ЗА 1947 г.**

Кичера В.В.
(Ужгород)

В исследовании представлена переписка епископа Теодора Ромжи и советских органов власти по линии Уполномоченного Совета по делам культов по поводу деятельности Му-

AN ANALYSIS OF THE CORRESPONDENCE BETWEEN THE DIOCESAN ADMINISTRATION MGKE AND COMMISSIONER OF THE COUNCIL FOR RELIGIOUS AFFAIRS UNDER THE COUNCIL OF MINISTERS OF THE USSR IN THE TRANSCARPATIAN REGION IN 1947

Kichera V.V.
(Uzhhorod)

The study shows the correspondence of Bishop Theodore Romzha and Soviet authorities through the Commissioner of the Council for Religious Affairs about the activities of the Muka-

качевской греко-католической епархии. Риторика писем епископа Теодора Ромжи достаточно однозначна, что касается жалоб на нарушение советского законодательства. Большинство писем довольно бескомпромиссные и пропитаны защитой Мукачевской епархии от саботажа советских чиновников.

Ключевые слова: Мукачевская греко-католическая епархия, епископ, Уполномоченный, эпистолярное наследие.

chevo Greek Catholic diocese. Rhetoric letters of Bishop Theodore Romzha fairly straightforward, with regard to complaints of violations of Soviet law. Most of the letters rather uncompromising protection and impregnated Mukachevo Diocese of sabotage Soviet officials.

Keywords: Mukachevo Greek Catholic diocese, Bishop, Commissioner, epistolary heritage.

Міщанин В. В.
(Ужгород)

УДК 94 (477.87) "1944/1945": 32

**ПЕРШІ «РАДЯНСЬКІ»
ЗАКОНИ НАРОДНОЇ РАДИ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
(1944-1945 рр.)**

У статті йдеться про декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України в 1944-1945 рр., які були спрямовані на якнайскоріше встановлення радянської влади в краї. На конкретних прикладах показано, як реалізовувалися ці закони спрямовані на цілковиту радянізацію у соціально-економічній і політичній сферах.

Ключові слова: закони, декрети, індустріалізація, націоналізація, радянізація, Закарпатська Україна, Народна Рада Закарпатської України.

Вважається, що радянізація краю розпочалася з підписання між урядами СРСР і ЧСР Договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 року. Насправді цей процес почався значно раніше – з приходом Червоної Армії у жовтні 1944 року. Бо вже тоді радянське воєнно-політичне керівництво на Закарпатті здійснило обмеження діяльності, згодом витіснило за межі краю чехословацьку урядову місію на чолі з Ф. Немецом, розгорнуло набір місцевого населення до Червоної Армії, вживало енергійних і жорстких заходів по «очищенню тилу 4-го Українського фронту від ворожих елементів». Було також запроваджено радянське судочинство, державну символіку, за радянським зразком створено силові структури – міліцію, народну дружину, суди, прокуратуру, службу безпеки, розпочато конфіскацію землі та націоналізацію промислових підприємств, банків, транспорту, торгівлі, частково введено радянські гроші тощо.

На думку деяких дослідників радянізація краю значно випереджала політико-правове забезпечення даного акту [34; 39; 40; 44]. Немало важні тогочасні події – перша всезакарпатська партійна конференція КПЗУ (19 листопада 1944 р.), перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України (26 листопада 1944 р.), з'їзди вчителів, профспілок, молоді, підписання Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, масові мітинги, що відбулися наприкінці 1944 – початку 1945 років, були пропагандистсько-правовим оформленням того необоротного факту, що Закарпаття повинно стати радянським.

Уже в цей період, на думку сучасного дослідника Р.Офіцинського, у Закарпатській Україні представники СРСР невідкладно вжили декілька воєнно-політичних заходів [43, с.108-110]:

1) обмежили діяльність чехословацької урядової місії на чолі з міністром економіки і відбудови Франтішком Немецом тільки слабозвинув-

тою гірською південно-західною частиною Закарпаття. Канцелярію урядового уповноваженого Чехословацької Республіки розмістили у місті Хуст. Решта території з містами Ужгород, Мукачево, Берегово оголосили прифронтовою зоною, якою управляло радянське командування спільно з Народною Радою Закарпатської України. 8 грудня адміністрація Ф.Немеца виїхала за межі краю на територію Східної Словаччини;

2) було задіяно 520 пунктів набору добровольців у Червону Армію, мобілізувавши у 640 населених пунктах до кінця 1944 року 15 988 осіб. Із них 689 не пройшли медичну комісію та мандатну перевірку. Мобілізовані у Закарпатті добровольці (15 299 осіб) поповнили ряди 1-ої гвардійської та 18-ої армій;

3) провели репресивні заходи з «очищення тилу від ворожих елементів». Репресії проти угорців і німців почалися відразу із вступом Червоної Армії. Вже в листопаді-грудні 1944 року на підставі постанови №0036 військової ради 4-го Українського фронту розпочато ізоляцію угорського і німецького населення призовного віку;

4) запровадили державну символіку, утворили судові та правоохоронні органи за радянським взірцем. Народна Рада Закарпатської України видала декрети про гімн і прапор Закарпатської України, демонстративно запозичені у СРСР. 9 грудня 1944 р. створено добровільні народні дружини, а 18 грудня цього ж року – Спеціальний суд «для боротьби з ворогами нашого народу»;

5) націоналізували або взяли під щільний державний контроль промисловість, транспорт, торгівлю, землю. Населенню пообіцяли працю, відпочинок, матеріальну і медичну допомогу, пенсію, освіту рідною мовою.

«По суті, всі ці суспільні перетворення, нерідко чисто популістські, стали першим етапом радянзації Закарпаття. Їх провели в стислі терміни задовго до офіційного приєднання Закарпаття до СРСР, всупереч попереднім радянсько-чехословацьким домовленостям. Превентивна радянська Закарпаття значно випередила формальну зміну державно-правового статусу» [43, с. 110], – підсумовує дослідник.

Підписаний 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну круто змінив долю краю. Фактично цим договором вирішувалося не лише територіальне, але й суспільно-політичне питання. 22 листопада 1945 р. на засіданні тимчасових Національних зборів Чехословаччини було ратифіковано Договір [49, с. 372]. 27 листопада 1945 р. той же Договір ратифікувала Президія Верховної Ради СРСР.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області з центром в м. Ужгороді. Замість попереднього адміністративного поділу, який існував у передвоєнні роки (Підкарпатська Русь поділялася на чотири адміністративні одиниці (жупи): Березьку, Марамороську, Угочанську, Ужгородську). За цим Указом до

складу Закарпатської області були включені міста Ужгород і Мукачево та 13 округів.

24 січня 1946 р. прийняла постанову про введення з 25 січня 1946 р. на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки. Тобто, в Закарпатті набували чинності Конституція СРСР 1936 року та Конституція УРСР 1937 р. Тим часом у новоствореній області утворювалися нові радянські органи державної влади і державного управління, хоча вже в грудні 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад виконкому обласної ради, членами якого були призначені І. Туряниця, Г. Пінчук, М. Куц, Д. Тарахонич, С. Вайс, Д. Бондаренко, М. Попович, І. Керча, І. Керечанин.

Проте вже Народною Радою Закарпатської України в період 1944-1945 рр. було прийнято ряд законів радянського взірця у соціально-економічній та політичній сферах. І хоча НРЗУ декларувала самостійність у прийнятті рішень писались вони, скоріш за все, під диктовку різного рівня консультантів із СРСР, представників командування Червоної Армії і були направлені на якнайскоріше входження краю до Радянського Союзу.

26 листопада 1944 р. в Мукачеві відбувся з'їзд Народних комітетів Закарпатської України. На ньому було обрано орган державної влади Закарпатської України – Народну Раду Закарпатської України, до складу якої входило 17 чоловік. Головою Ради було обрано І. Туряницю, заступниками – П. Лінтура, П. Сову. Після з'їзду Народна Рада сформува-ла виконавчо-розпорядчий орган – Уряд Закарпатської України в складі президії та керівників відділів (уповноважених). Поряд з прийняттям історичного Маніфесту про возз'єднання з Радянською Україною, на з'їзді обговорили наболіле аграрне питання і прийняли відповідну постанову [27].

З цього часу політика Народної Ради в усіх сферах суспільного життя реалізувалася через видання декретів та постанов. Одним із таких декретів, який мав за основу постанову 1-го з'їзду Народних комітетів, був декрет від 29 листопада 1944 р. «Про наділ землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України». Актуальним для Закарпаття був і декрет від 29 листопада 1944 р. про збирання врожаю з цих «нічийних» земель тощо. Мається на увазі, що землі, які мали конфіскуватися, залишалися на деякий час «нічийними», тобто процес наділення селян землею тривав певний період. Восени 1944 р. на цих полях залишався незібраний урожай. Тому, з метою забезпечення населення краю хлібом та іншими сільськогосподарськими продуктами, НРЗУ видає декрет від 29 листопада 1944 р. про збирання врожаю на цих землях [2, с. 4].

Отже, у відношенні до села політика уряду була досить демократичною й дала добрі плоди. В умовах післявоєнної розрухи це мало життєво важливе рятівне значення.

Для забезпечення правильного розподілу конфіскованої землі за рішенням ЦК КПЗУ від 27 лютого 1945 р. окружками партії провезли спеціальні наради секретарів сільських партійних організацій і голів сільських Народних комітетів. Після цього по всіх селах були створені земельні комісії. Вони мали контролювати розподіл землі на місцях. Допомогати їм у цьому повинні були народні дружини, створені на основі декрету НРЗУ від 18 грудня 1944 р.

28 лютого 1945 р. Народна Рада Закарпатської України прийняла постанову, в якій йшлося про порядок розподілу земель на підставі декрету НРЗУ від 29 листопада 1944 р. [25, с. 52-53]. В ній вказувалося, що землі, конфісковані у ворогів радянського суспільства – німецько-угорських поміщиків, акційних товариств, іноземних фірм, передаються безкоштовно в особисту власність безземельним і малоземельним селянам, а також службовцям і робітникам під власні городи [36, с. 30].

За постановою заборонялось передавати в оренду чи продавати землю тими, хто її одержав. Розподілу підлягали орні землі, луки, пасовища, дрібні сади до одного гольда (1 гольд – 0,57 га) та виноградники, розміром до 10 гольдів [25, с. 51]. Всі наділені землею були зобов'язані працювати на ній особисто, тобто заборонялося використовувати найману працю для обробітку землі. Цією постановою вже передбачалося поступове обмеження приватної власності на землю в Закарпатській Україні, зокрема що стосувалося норм землекористування в низинних округах.

Параграф 13 цього декрету гласив: «Народна Рада після одобрення розподілу землі видає кожному селянинові на одержану ним землю грамоту, як єдиний документ на право користування землею на визволеній доблесною Червоною Армією Закарпатській Україні» [25, с. 52]. У селянства краю складалася ілюзія, що вони ставали реальними власниками землі, яка їм була наділена в процесі проведення земельної реформи.

Зверталась увага на те, щоб розподіл землі в селах провести поміж безземельних і малоземельних селян, наділивши в першу чергу і кращою землею родини добровольців Червоної Армії та партизанів [25, с. 52]. При розподілі земель в низинних селах мали бути взяті на облік залишені в селах житлові будинки і закріплена за ними земля, щоб сюди переселити безземельних селян з Верховини [36, с. 32].

У ході реалізації постанови НРЗУ щодо переселення селян в низинні округи народними комітетами на місцях доводилося проводити роз'яснювальну роботу серед майбутніх переселенців. У селян виникав безпідставний страх про можливе повернення старих порядків і що з ними розправляться попередні господарі. Але з часом, після проведеної органами влади пропагандистської кампанії, селяни активніше проявляли зацікавленість у переселенні. На думку історика-аграрника В. Ілька, мешканці низинних місцевостей (українці, угорці, словаки) з розумінням приймали до себе селян з Верховини. Хоча в окремих селах ни-

зинних округів, куди мали переїхати переселенці і де до керівництва Народними комітетами прийшли люди, котрі намагалися використати для власного збагачення «нічийні» землі, мало місце приховування від Окружних Народних комітетів резервних земель, щоб не допустити на них переселенців [36, с.35].

За осінь 1944 – зиму 1945 рр. у низинні округи Закарпатської України було переселено 667 бідняцьких родин [42, с. 327]. При переселенні, в першу чергу, бралися до уваги сім'ї добровольців Червоної Армії, ті, чиї батьки і чоловіки загинули в боротьбі з фашистами, а вже потім інші безземельні і малоземельні селяни.

Згодом, коли виявилось, що конфіскованої за першим декретом НРЗУ землі не вистачає для забезпечення всіх малоземельних та безземельних, виникла потреба переглянути максимальні норми землекористування. 19 березня 1945 р. був виданий декрет, за яким «щоб задоволити віковічні прагнення безземельних і малоземельних селян як єдиним средством існування» НРЗУ встановлювала такі максимальні норми [19, с. 75-76]: в Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Севлюшському, Іршавському та Тячівському округах встановлювалися в межах 40 гольдів (22 гектари) на господарство, а в Перечинському, Великоберезнянському, Свалявському, Хустському, Волівецькому, Волівському та Рахівському округах – 50 гольдів (28 гектарів). Проте і це були завищені норми землекористування і вони в грудні 1946 р. були переглянуті.

Закарпатський виконком обласної Ради народних депутатів і обласний комітет КП(б)У, погодивши це питання з ЦК КП(б)У та Радою Міністрів УРСР, ввів новий максимум на землеволодіння для низинних округів – шість гектарів, для верховинських – вісім гектарів орної землі [45, с. 170]. Розподіл конфіскованої землі в селах здійснювали комісії, які працювали разом з уповноваженими Окружних Народних комітетів під контролем партійних організацій. З цього питання ЦК КПЗУ провів спеціальні наради секретарів сільських парторганізацій та голів сільських Народних комітетів [36, с. 32].

До жовтня 1944 р. в Закарпатській Україні 104 поміщикам належало 238 тис. га землі, тоді як 25178 бідняків не мали її зовсім, а 75943 бідняки мали до 1,5 гектара землі. На Закарпатті бідняцькі господарства складали 78 процентів селянських господарств і мали в своєму користуванні лише 7 процентів землі. Поміщики та заможні селяни склали лише 0,3 процента господарств, їм належало 64 процента землі. Церкві на Закарпатті належало 15367 га землі [47, с. 47-48].

До квітня 1945 р. Народні комітети конфіскували і розподілили 23 350 гектарів землі, яку одержали 29 080 дворів безземельних і малоземельних селян, а 1600 га було передано переселенцям з Верховини [49, с. 214].

До кінця липня 1945 р. землею було наділено 42 685 бідняцьких дворів, які нараховували 196 767 чоловік. А за увесь час з першого пе-

ріоду земельної реформи із 145 196 господарств Закарпаття землю одержали 54 663 господарств, тобто 37,5% від загальної кількості господарств, їм було передано 52 737 га, в тому числі 35 019 га поміщицьких земель. В середньому по Закарпатській Україні на одне господарство припадало близько одного гектара земельних угідь, а в окремих низинних округах трохи більше. Наприклад, на Березівщині середній розмір землі на господарство складав 1,8 га, в Севлюшському і Мукачівському округах – 1,5 га, тим часом як у Тячівському окрузі – 0,5 га, Рахівському і Хустському – 0,6 га [39, с.70].

Завершальним актом у проведенні земельної реформи в Закарпатській Україні у змінах форм власності на землю став декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р., в якому на основі Маніфесту I-го з'їзду Народних комітетів та «вважаючи за потрібне», запроваджувалися «радянські закони про націоналізацію землі». Оголошувалося, що від тепер вся земля з її надрами, водами, лісами на території Закарпаття є власністю державною, тобто «всенародним добром». Президії НРЗУ було доручено негайно здійснити всі заходи щодо передачі селянам землі «у безстрокове і безкоштовне користування». Цим же актом попередні декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України про часткову конфіскацію та націоналізацію землі вважалися за такі, що не відповідали змісту декрету від 15 грудня 1945 р. і на цій основі ліквідовувалися [46, с. 655; 49, с. 178-179].

Радянська пропаганда відразу стала переконувати селян, що ці заходи не суперечать їхнім інтересам. Більше того на основі націоналізації землі селянам додатково передавалося в користування 15,8 тис. га церковних монастирських та частково куркульських земель [35, с. 122].

Станом на кінець 1946 р. на Закарпатті нараховувалось 98 800 господарств з кількістю земель до 2 га, тобто 71,5% від числа усіх господарств, 31 500 господарств (22,7%) – до 2,5 га , 7 400 господарств (5,4%) – 5-15 га і 520 господарств понад 15 га (0,4%). Таким чином, основна маса селянських господарств (94,2%) мали в користуванні не більше 5 га земельних угідь. Середня забезпеченість землею на двір складала 1,7 га. При цьому треба відзначити, що на один селянський двір припадало в середньому 0,22 голови коней, 1,8 голови великої рогатої худоби, 0,4 голови свиней, 1,2 голови овець, а в цілому – 3,6 голови худоби [37, с. 73].

Земельна реформа 1944-1945 рр. на Закарпатті, по суті, не дійшла до свого логічного завершення. Вона була поглинута новим процесом – колективізацією. Передача землі в приватну власність селянам була мірою перехідною, зумовленою тим, що Закарпатська Україна ввійшла в склад СРСР після війни. Навернення характеру землекористування краю у відповідність з уже давно існуючим порядком користування землею в СРСР вимагало поступовості та обережності. Це, на думку біль-

шовиків, полегшувало перехід в досить короткі строки до цілковитої націоналізації землі.

Народні комітети на місцях з перших днів визволення зосередили свою увагу і на відродженні зруйнованої окупантами промисловості. Вони одночасно почали здійснювали перебудову економіки на соціалістичних засадах. Розвивалися перспективи у збуті промислової продукції, яка «знайшла збут на радянському ринку» [41, с. 38]. Всі зусилля були направлені на відбудову промислових об'єктів, заводів, фабрик, транспорту і всіх засобів зв'язку, торгових підприємств і відновлені банківської системи. В 1944-1945 рр. органами народної влади було розпочато ліквідацію приватної власності провідних галузей промисловості і проведення націоналізації хімічних, лісохімічних, деревообробних, металообробних та інших підприємств.

Початком націоналізації можна вважати декрет Народної Ради від 5 грудня 1944 р. про перехід прав власності на державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України [6, с. 10]. В ньому зазначалося, що на основі рішення 1-го з'їзду Народного комітету Закарпатської України все рухоме і нерухоме майно, установи, угіддя, помістя, підприємства, ліси, заводи, фабрики і копальні на території Закарпатської України [39, с. 61], які належали вказаним державам, «переходять у власність Закарпатської України». В грудні 1944 р. НРЗУ було прийнято й інші декрети стосовно націоналізації – «Декрет чис. 11. Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв» [4, с. 9-10] від 5 грудня 1944 р., «Декрет чис. 12. Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборн-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах» [5, с. 10] від 5 грудня 1944 р., «Декрет чис. 21. Про націоналізацію публичних електростанцій на території Закарпатської України» [8, с. 12-13] від 9 грудня 1944 р. В 1945 р. було націоналізовано лісопромислову фірму «Латориця», акційну спілку в Мукачеві [15, с. 3], конфісковано хімічні заводи в Перечині, Сваляві, Великім Бичкові [21, с. 20], заводи Південно-Карпатської нафтоочисної і торгівельної акційної спілки в Мукачеві [23, с. 31]. Та багато інших промислових підприємств. Тобто вся промисловість була націоналізована.

Це ж стосувалося і банківської системи. Відповідно до декрету № 25 «Про націоналізацію всіх акційних банків та філій та заложення «Народного Банку Закарпатської України» [11, с. 17] від 21 грудня 1944 р. [35] в краї утворювався єдиний «Народний Банк Закарпатської України». «Всі акційні банки та їх філії, які до визволення Закарпатської України існували або находилися під ліквідацією на території Закарпатської України, націоналізуються...» [11, с. 17], – йдеться у згаданому декреті. На «Народний Банк Закарпатської України» покладалося право «перевести ліквідацію всіх вищезгаданих націоналізованих банків та

їх філій та взяти до своєї необмеженої власності все майно націоналізованих інституцій» [11, с. 17].

Суспільна власність на засоби виробництва створювала базу для дії економічних законів соціалізму. Всього, за даними дослідників І. Шершуна та В. Мельника, до кінця 1945 р. на Закарпатті було націоналізовано 276 промислових підприємств, а також залізничний транспорт [48, с. 66].

Таким чином, в період НРЗУ в промисловості була ліквідована капіталістична власність на засоби виробництва – всі підприємства були націоналізовані. До керівництва ними залучались робітники.

Завдяки наполегливій праці трудящих, яка дуже часто ґрунтувалася на самому ентузіазмі та адміністративному впливу виробництво промислової продукції на кінець 1945 р. досягало довоєнного рівня і 174 підприємства були пущені в хід і випустили продукції на майже 20 млн. крб. А за перше півріччя 1946 р. промисловість Закарпатської області випустила продукції на 30,9 млн. крб. в незмінних цінах [28, арк. 100].

На кінець 1945 р. промислову продукцію почали давати 14 лісопильних і деревообробних заводів, 3 лісохімічних заводи, 4 ливарні і металообробні заводи, 6 електростанцій, 5 промислових артілей, 13 промкомбінатів, 7 харчокомбінатів, вугільні шахти, Солотвинський солерудник та багато інших підприємств області [38, с.60-61]. Загалом промисловість Закарпатської України станом на 20 жовтня 1945 р. об'єднувала 135 підприємств з кількістю працюючих і службовців 4839 чоловік [22, арк. 41].

Для забезпечення промислового розвитку Закарпаття сюди з усіх кінців Радянського Союзу прямували цілі ешелони з обладнанням, машинами та іншою технікою для заводів і фабрик. Комуністи прагнули якнайшвидше ліквідувати промислову відсталість Закарпаття. Допомога трудящим Закарпаття у будівництві соціалістичної економіки з перших днів після возз'єднання набула форми послідовного й всебічного курсу загальносоюзної господарської політики.

У результаті проведення Народною Радою Закарпатської України націоналізації промисловості, банків основа капіталістичної системи господарювання така як приватна власність на засоби виробництва була підірвана. В подальшому, зосередивши в руках держави головні економічні важелі влада створила необхідні умови для розгортання соціалістичного виробництва.

Проте місцеві комуністи переймалися не лише соціально-економічними питаннями. Передовсім треба було показати Москві свою цілковиту підтримку і прихильність.

Прикладом цього може послужити прийнятий НРЗУ декрет за № 27 від 12 січня 1945 р. «Про Народний Гімн Закарпатської України». В ньому йшлося: «Народна Рада Закарпатської України приймає Гімн Радянського Союзу як Гімн Закарпатської України» [12, с. 1]. Вісник На-

родної ради Закарпатської України тут же опублікував цей декрет із україномовним та російськомовним варіантами гімну.

Цього ж дня було прийнято наступний декрет, який стосувався прапора Закарпатської України. «Державним прапором Закарпатської України по приложеному взірцю є прапор, який складається з червоного полотнища, із зображенням на верхньому його куті, при деревці, золотистого серпа і молота, та над ними червоної, із золотистою крайкою, п'ятикінцевої звізди, з проведеним золотистою барвою надписом: «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». Відношення ширини до довжини прапору 1:2» [13, с. 2], – йшлося в документі.

У наступному декреті «Про присягу членів Народної Ради, Окружних і місцевих народних комітетів, державних службовців та службовців державних підприємств» у самому тексті «Присяги» чітко показано політичні орієнтири НРЗУ: «Я громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність моїй Батьківщині, Народній Раді Закарпатської України і маніфесту I-го з'їзду Народної Ради Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини... Я присягаюся не шкодувати своїх сил, а коли потрібно буде і самого життя, відстоювати інтереси народу і своєї Батьківщини в ім'я возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, як складової частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [14, с. 2].

Хоча першим декретом НРЗУ в цьому напрямку можемо вважати декрет №5 від 29 листопада 1944 р. «Про зміну числення часу» [1, с. 4]. У параграфі 1 цього декрету йшлося: «Днем 1. грудня 1944 року міняється числення часу зі середньо-європейського часу на московський час» [1, с. 4]. Можемо сказати, що з цього часу Закарпаття протягом багатьох десятиліть жило «московським» зразком не лише у часовому вимірі, а й політичному, соціально-економічному, культурному відношенні. Спеціальним розпорядженням НРЗУ врегульовувала введення московського часу на Закарпатті. «Голова Народної Ради Закарпатської України на основі § 3. Декрету чис. 5, з дня 29. XI. 1944., видає слідуюче розпорядження: Місцеві Народні комітети мають негайно бубнованням або іншим відповідним способом повідомити своїх громадян, що днем 1 грудня 1944 р. о годині 1.00 міняється числення часу в такий спосіб, що в цей час буде година 3.00. Наслідком цієї зміни, урядові години у всіх урядах всіх реортів в цілій Закарпатській Україні є від 10.00 до 14.00 та від 16.00 до 20.00, а прийомні години для сторін від 12.00 до 14.00. Наука в школах відбувається від 10.00 до 14.00 респ. до 15.00 а по обіді до 19.00 респ. до 20.00. Ведучі урядів і поодиноких шкіл можуть однак урядові години пристосовувати і до місцевих обставин» [29, с. 8].

Із документу бачимо, що ранок на Закарпатті починався о десятій годині, коли починали роботу всі офіційні установи. Про перехід на

московський час неодноразово наголошувалося в обласній пресі. Так, наприклад, офіційний орган Народної Ради Закарпатської України газета «Закарпатська Україна» 10 грудня 1944 р. повідомляла: «Оголошення! Сьогодні о 3 годині дня (за московським часом в Ужгороді в приміщенні Міського комітету компартії (кол. буд. Жупанату) відбудеться окружний з'їзд жінок...» [32], або ця ж газета від 22 грудня 1944 р. інформувала, що «23 декабля 1944 г. в 11 ч. утра по московському времени в городе Мукачево, в здании кинотеатра состоится конгресс педагогов Закарпатской Украины» [33] і т.д.

Проте перехід на московський час населення краю явно не сприйняло. Свідченням цьому є справа, виявлена нами в Державному архіві Закарпатської області – «Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час» [31]. На нашу думку, такі справи можуть бути по кожному із округів Закарпаття. 6 лютого 1945 р., більш ніж за два місяці з часу прийняття декрету, Окружний Народний Комітет (ОНК) у Рахові, за підписом голови ОНК Ю.Штефанця та секретаря М.Гайналя, направив всім Сільським Народним Комітетам (СНК) округу листа за № 418/1945-I, в якому ще раз розтлумачувалося керівництву СНК про необхідність переходу на московський час. «Оскільки в поодиноких селах цього ще не проведено ОНК наказує на місцях звиклим способом цю зміну оголосити, щоби всі громадяни перейшли на години після московського часу... Голошення о переведенні цього декрету наказується переслати не пізніше 15 лютого ц.р. в секретаріат ОНК в Рахові» [31, арк. 1].

Згодом Сільські Народні Комітети змушені були відзвітували Окружному Народному Комітету в Рахові. Такі звіти до ОНК надійшли з практично зі всіх сіл округу – Нижньої Апші, Білої Церви, Луга, Косівської Поляни, Білина, Солотвина, Квасів та ін. [31, арк. 3-11, 13, 14, 16, 18]. Так, у листі голови СНК Білої Церкви Ілька Влада за № 36/1945 від 13 лютого 1945 р. йшлося: «На розпорядження Декрету Народної Ради Закарпатської України числа 5. з дня 29. листопаду 1944 року (Вісник НРЗУ чис. 1) голосимо, що в селі Біла Церков, є виголошено і переведено середньоєвропейський час на московський. В зв'язку із цим рівночасно є повідомлено селянам, що в урядах й в Окр. Нар. Комітеті урядові години для сторін від 12 – до 14 години» [31, арк. 5]. «Виголошення» декрету «бубнованням» означало, що по селу ходила людина з бубном, ударяючи по ньому і привертаючи увагу, голосно повідомляла новину. У селі Требушани пішли далі – 18 лютого 1945 р. з цього приводу було навіть зібрано мітинг [31, арк. 12]. Після визначеного ОНК терміну (15 лютого) відзвітував і СНК в с. Росішка. У листі до ОНК від 16 лютого 1945 р. за № 12/1945 за підписом голови СНК М.Мойсюка та секретаря М.Попадича зокрема йдеться, що «...розпорядження було виголошено публічним способом в селі т.є. бубнем і скликанням коло

церкви дня 14.II.1945. р. но голошення не було подано тому Вашему уряду що думалося що на такі дрібниці не потрібно відповідати, но в майбутньому будемо знати що і на таке треба відповідати» [31, арк. 17].

Відповідати потрібно було в обов'язковому порядку, адже Рахівський ОНК питання переведення на московський час поставив на особливий контроль. У названій справі міститься рукописна сторінка, на якій представником ОНК було написано номер наказу 418/1945 про перехід на московський час, на ній чітко фіксувалося, який СНК і коли відзвітував з даного питання [31, арк. 21].

З ідеологічних міркувань Народною Радою Закарпатської України було прийнято і декрет «Про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання» [7, с. 12]. У ньому зокрема відзначалося, що всі періодичні та неперіодичні видання, які виходять на території Закарпатської України підлягають попередній цензурі. Відповідно до другого параграфу цього декрету при уряді Уповноваженого Народної Ради Закарпатської України у справах освіти створювався «уряд цензури». «Кожна друкарня на території Закарпатської України повинна переслати уряду цензури перші три відтиски видання. Друкарня може розмножувати тільки такі видання, на які дістала дозволення від уряду цензури», – йдеться у наступному параграфі цього декрету [7, с. 12]. Невиконання цих вимог каралося штрафом до 10 000 Пенге (грошова одиниця Угорщини), або тюремним ув'язненням терміном до 6 місяців. Контроль за виконанням декрету покладался на Уповноваженого НРЗУ в справах освіти разом з Уповноваженим НРЗУ в справах державної безпеки.

У відповідності до цього декрету НРЗУ цього ж дня видає розпорядження №7 за підписом уповноваженого НРЗУ у справах освіти І. Керчі. «Всі дирекції народних, середніх і фахових шкіл повинні негайно провести ревізію шкільних бібліотек і приміщень та вилучити з них всі шкільні підручники, белетристику і наукову літературу, написані на чужих мовах, як і географічні карти й ілюстрації або портрети з часів окупації» [30, с. 14], – йшлося в цьому розпорядженні. Вилученню підлягали – угорські та німецькі підручники, угорська та німецька література в оригіналі або перекладі, «антинародні видання» без огляду на те, на якій мові і де вони видавались, угорські географічні карти, фашистські ілюстрації і плакати, портрети угорських діячів і всіх діячів «що нагадують про чужоземну окупацію Закарпатської України» [30, с. 14]. Дирекції шкіл протягом семи днів мали подати звіт про пророблену роботу і скласти список конфіскованої літератури.

Наступним кроком у становленні і структуризації цензури в період НРЗУ була відміна декрету №19 від 5 грудня 1944 р. і прийняття нового декрету №56 від 20 квітня 1945 р. «Про утворення Цензурного Відділу при Народній Раді Закарпатської України» [20, с. 114]. Відповідно до нового декрету при НРЗУ утворювався цензурний відділ як окрема струк-

турна одиниця. Як і в попередньому декреті про цензуру, кожна друкарня мала представити цензурному відділу перші три відтиски видання. Недотримання вимог цього декрету передбачало штрафи від 10. 000 до 100. 000 пенге або позбавлення волі від 6 місяців до 3 років.

З ідеологічних мотивів НРЗУ 14 березня 1945 р. розпочала кампанію з перейменування населених пунктів, вулиць і площ [24, с. 55]. В ній зокрема йшлося: «Зобов'язати Окружні і Міські Народні Комітети при переіменовуванні і поіменованні вулиць в селах та містах Закарпатської України давати назви вулиць по іменах Народних Мучеників та Народних Героїв, які загинули за народну справу» [24, с. 55].

Місцеві комуністи запозичили і «радянські» свята. Прикладом цьому може послужити постанова НРЗУ від 23 квітня 1945 р. «Про проголошення народним святом 1 травня» [26, с. 121].

За радянським взірцем утворювалися і судові та правоохоронні органи. Так 18 грудня 1944 р. створено добровільні народні дружини, метою яких було «зі зброєю в руках захищати населення Закарпатської України від зазіхань зовнішніх і внутрішніх ворогів» [10, с. 16]. Цього ж дня було утворено Спеціальний суд «для боротьби з ворогами нашого народу». Крім справ про керівників органів окупаційних урядів, службовців угорської поліції і жандармерії, осіб, які в період окупації чинили звірства і насильства над мирним населенням до компетенції цього суду входили питання, які стосувалися «осіб, які саботують питання Народної Ради Закарпатської України, та які проводять агітацію і пропаганду, скеровану проти нашої визволительниці – Червоної Армії» [9, с. 15-16]. Спеціальний суд був наділений значними повноваженнями «право пристосувати тюремне ув'язнення терміном до 10 років або розстріл з конфіскацією майна» [9, с. 16].

«В згоді з Маніфестом I З'їзду Народних комітетів Закарпатської України від 26 листопада 1944 року про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини, для зміцнення державного ладу, боротьби з ворогами народу та кримінальними злочинцями» [17, с. 5] 12 січня 1945 р. НРЗУ приймає декрет «Про утворення органів прокуратури Закарпатської України». За зразком радянського законодавства були розроблені і прийняті НРЗУ «Про організацію судових органів Закарпатської України» [16, с. 4-5] та «Про організацію роботи народної адвокатури» [18, с. 6-7].

Таким чином, із проаналізованих нами декретів і постанов Народної ради Закарпатської України бачимо, що керівництво НРЗУ вже в 1944-1945 рр. приймає ряд «радянських» законів у політичній, ідеологічній, соціально-економічній та правовій сферах, спрямованих на радянізацію краю. Робилося це задовго до утворення Закарпатської області як складової адміністративної одиниці УРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декрет чис. 5. Про зміну числення часу // Вісник Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ). – 1944. – 30 листопада. – С. 4.
2. Декрет чис. 6. Про зібрання урожаю на опущених землях // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 листопада. – С.4.
3. Декрет чис. 7. Про наділення землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 листопада. – С.5.
4. Декрет чис. 11. Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 грудня. – С.9-10.
5. Декрет чис. 12. Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборн-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 грудня. – С.10.
6. Декрет чис. 13. Про перехід прав власності на державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1944. – 15 грудня. – С. 10.
7. Декрет чис. 19. Про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання // Вісник НРЗУ. – 1944. – 15 грудня. – С. 12.
8. Декрет чис. 21. Про націоналізацію публичних електростанцій на території Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 грудня. – С. 12-13.
9. Декрет чис. 22. Про утворення Спеціального Суду при Народній Раді Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 грудня. – С. 15-16.
10. Декрет чис. 23. Про організацію Народних Дружин // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 грудня. – С. 16.
11. Декрет чис. 25. Про націоналізацію всіх акційних банків та філій та заложення «Народного Банку Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 грудня. – С. 17.
12. Декрет чис. 27. Про Народний Гімн Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 1-2.
13. Декрет чис. 28. Про державний прапор Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 2.
14. Декрет чис. 29. Про присягу членів Народної Ради, Окружних і місцевих народних комітетів, державних службовців та службовців державних підприємств державний прапор Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 2.
15. Декрет чис. 31. Про націоналізацію лісопромислової фірми «Латориця», акційної спілки в Мукачеві // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С.3.
16. Декрет чис. 33. Про організацію судових органів Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 4-5.
17. Декрет чис. 34. Про утворення органів прокуратури Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 5-6.
18. Декрет чис. 35. Про організацію роботи народної адвокатури // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 6-7.

19. Декрет чис. 52. Про встановлення максимальної норми землекористування землею в поодиноких округах Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 31 березня. – С. 75-76.
20. Декрет чис. 56. Про утворення Цензурного Відділу при Народній Раді Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 1 травня. – С. 114.
21. Постанова НРЗУ про конфіскацію хемічних заводів в Перечині, Сваляві і Великім Бичкові // Вісник НРЗУ. – 1945. – 31 січня. – С. 20.
22. Квартальні плани і звіти по промисловості Закарпатської України за 1945 р. кількість підприємств, потужність підприємств, виробництво продукції по окремим галузях промисловості (1945 р.) // ДАЗО. – Ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України). – Оп.1. – Спр. 310. – На 134 арк.
23. Постанова НРЗУ про конфіскацію заводу південно-карпатської, нафтоочисної і торговельної акційної спілки в Мукачеві // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 лютого. – С. 31.
24. Постанова НРЗУ про поіменовання вулиць ім'ям Народних мучеників та Народних Героїв // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 березня. – С. 55.
25. Постанова НРЗУ про порядок розподілу земель на основі декрету НРЗУ чис. 7. від 29 листопада 1944. року // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 березня. – С. 51-52.
26. Постанова НРЗУ про проголошення народним святом 1. травня // Вісник НРЗУ. – 1945. – 1 травня. – С. 121.
27. Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом // Закарпатська правда. – 1944. – 2 грудня.
28. Протоколи № 81-85 засіданій бюро обкома КП(б)У с приложениями (12.08.1946г. – 26.08.1946г.). – Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. П-1 (Закарпатський обком Компартії України). – Оп.1. – Спр. 51. – На 131 арк.
29. Розпорядження чис. 5. Про переведення в життя Декрету чис. 5. Про зміну числення часу // Вісник НРЗУ. – 1944. – 30 листопада. – С.8.
30. Розпорядження чис. 7. Про конфіскацію та вилучення всіх чужих видань // Вісник НРЗУ. – 1944. – 15 грудня. – С. 14.
31. Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час. 06.02.1945-12.03.1945. // ДАЗО. – Ф.Р-211 (Рахівський окружний народний комітет с. Рахів). Оп. 1. – Спр. 4. – На 21 арк.
32. Закарпатська Україна. – 1944. – 10 грудня.
33. Закарпатська Україна. – 1944. – 22 грудня.
34. Гранчак І.М., Поп І.І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // Карпатика. – Випуск 2. – Ужгород, 1993. – С.223-236.
35. История крестьянства СССР. История советского крестьянства: В 5 т. – Т.4. Крестьянство в годы упрочнения и развития социалистического общества. 1945 – конец 50-х годов. – Москва: Наука, 1988. – 395 с.
36. Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закар-

- паття з Радянською Україною (1945-1970). –Ужгород: Карпати, 1970. – С.27-39.
37. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. – Ужгород, 1998. – С.66-93.
  38. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. – Закарпатська область . – К.: Голов. ред . УРЕ: АН УРСР, 1969. – 786 с.
  39. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.
  40. Макара М.П. Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. Формування органів влади на місцях. Вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР // Нариси історії Закарпаття Т.III. (1946-1991) / Кер. авторського колективу М.М.Болдижар. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-виданичий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 2003. – С. 35-43.
  41. Міщанин В. Індустріалізація як один із складових факторів радянізації Закарпаття в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М.Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. 28. – С. 38. – С.38-50.
  42. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Т.I (1918-1945 рр.). – Ужгород: Карпати, 1968. – 336 с.
  43. Офіцинський Р. Превентивна радянізація Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). – Ужгород: Видавництво «ТІМРАНИ», 2010. – С. 108-110.
  44. Поп І. Советская украинизация и ее последствия // Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001. – С. 48-54.
  45. Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень. – Львів: Каменяр, 1974. – 278 с.
  46. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західно-українських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів. – 803с.
  47. Хайнас В. Роки великих подій. Боротьба трудящих Закарпаття під керівництвом Комуністичної партії за возз'єднання з Радянською Україною (1944-1945 рр.). – Ужгород: Закарпат. обл. книжк.-газ. вид-во, 1959. – 59 с.
  48. Шершун І., Мельник В. До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 – грудень 1945 рр.) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Матеріали наукової конференції присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю першо-

го з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. – Ужгород: Патент, 1995. – С. 63-68.

49. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. – VIII-1944 р. – I-1946 р. – Ужгород: Карпати, 1965. – 445 с.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ПЕРВЫЕ «СОВЕТСКИЕ»
ЗАКОНЫ НАРОДНОЙ РАДЫ
ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ
(1944-1945 гг.)**

Мищанин В.В.
(Ужгород)

В статье речь идет о декретах и постановлениях Народной Рады Закарпатской Украины в 1944-1945 гг., которые были направлены на скорейшее становление советской власти в крае. На конкретных примерах показано, как реализовывались эти законы, направленные на полную советизацию в социально-экономической и политической сферах.

Ключевые слова: законы, декреты, индустриализация, национализация, советизация, Закарпатская Украина, Народная Рада Закарпатской Украины.

**FIRST «SOVIET» LAWS
OF FOLK TRANSCARPATHIAN
UKRAINE
(1944-1945 YEARS)**

Mistchanyn V.V.
(Uzhgorod)

The article deals with the decrees and regulations of the National Council of Transcarpathian Ukraine in 1944-1945, which were directed to promptly establish Soviet power in the region. Concrete examples show how these laws are implemented, aimed at full Sovietization in the socio-economic and political spheres.

Keywords: laws, decrees, industrialization, nationalization, Sovietization, Transcarpathian Ukraine, National Council of Transcarpathian Ukraine.

Росул Т. І. | УДК 94:78.087 (477)
(Ужгород)

**СТОРИНКИ БІОГРАФІЇ
ІШТВАНА МАРТОНА
В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ЗАКАРПАТТЯ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XX СТОЛІТТЯ**

У статті висвітлено основні події життєвого і творчого шляху Іштвана Мартона в контексті складних соціокультурних процесів радянського Закарпаття. На основі аналізу творчої спадщини композитора розкрито історичну динаміку музичної культури Закарпаття радянського періоду.

Ключові слова: біографія, персональна історія, музична культура, Іштван Мартон, професіоналізація, аматорське мистецтво.

Одним із актуальних напрямків сучасної гуманітаристики є персональна історія. Погляд на історію крізь призму долі окремої людини дозволяє створити багатомірний «живий» образ народу або держави, позбавлений будь якої заангажованості, усередненості, стереотипності. Як зазначав В.Дільтей, «саме в біографії досягається основний елемент будь-якої історії» [5, с. 129].

Людина виступає одночасно у двох іпостасях: як творець культурного середовища, і як носій певних культурних тенденцій своєї історичної епохи. Перш за все це стосується творчої особистості, адже саме представники мистецької та інтелектуальної еліти формують у суспільстві комплекс парадигм мислення і сприйняття, концепцій та ідей, духовних цінностей, які потім сприймаються усією спільнотою і визначають вектор її історичного розвитку. Крім того, творча еліта є тією частиною суспільства, котра найбільш чутливо і наймобільніше реагує на все, що відбувається в житті народу, а також несе на собі весь «багаж» його культурних традицій. Всесторонній аналіз особливостей життєдіяльності, світогляду представників творчого середовища дозволяє краще зрозуміти специфіку менталітету, національної культури чи динаміку конкретного історичного періоду. Відтак, як зазначав В. С. Біблер, «розвиток духовної культури в історії полягає в її переорієнтації з безособової форми всезагальності в особистісну форму культури індивіда» [1, с. 54].

Е. Ю. Соловійов, який писав про «гуманітарну історіографію» в контексті обґрунтування специфіки біографічного аналізу, інтерпретував її як панораму історико-філософських, культурологічних і біографічних досліджень, які повинні являти собою «історію ідей будь-якого порядку і складності як драму в особах, котра розігрується в конкретній історичній ситуації» [10, с. 19].

В семіотичній концепції культури феномен біографії осмислюється в контексті взаємодоповнюваності індивідуально-особистісного і об'єктивно-надіндивідуального вимірів соціокультурного буття. «Індивідуальне життя-біографія здатне за певних умов «репрезентувати» (подібно до «монади» Лейбніца) цілу епоху чи певний тип культури. В свою чергу, історія того чи іншого надіндивідуального соціокультурного утворення може бути представлена як «біографія» (нації, групи, спільноти), тобто, в «просопографічній» перспективі, в контексті створення «колективних біографій» [3, с.10].

Біографії привертали увагу людей з давніх часів і виступали як засіб пізнання, дослідження людської сутності: наприклад, праця Плутарха «Порівняльні життєписи» аж до XIX ст. вважалася зразком біографічного письма, що дозволило біографічному жанру «піднятися» над статусом другорядної і несерйозної белетристики. Великий інтерес до життєпису спостерігаємо у XVIII ст., коли формувалася мемуарна література, проте особливого значення біографістика набула на рубежі XIX-XX століть, як вважають це обумовлене зростаючою нестабільністю життя, пошуками історичного досвіду для відповіді на важливі питання, що постали перед людством.

Серед власне біографічних жанрів виділяють: некрологи, цілісні і фрагментарні життєписи, біографічні нариси, хронографи, довідково-біографічні тексти, біографічні коментарі тощо, проте найпоширенішими є ювілейні матеріали. Предметом нашого дослідження є біографія Іштвана Ференцовича Мартона (1923-1996) – корифея музичної культури Закарпаття, якому цього року виповнилося б 90 років.

Феномен життя талановитого композитора, майстерного педагога, послідовного у своїх переконаннях і діях культурно-громадського діяча І. Мартона слугує своєрідною ілюстрацією культурно-історичного контексту Закарпаття радянського періоду. Попри безсумнівну значущість постаті І.Мартона у музичному житті регіону, життя і творчість митця ще не отримали ґрунтовного аналізу. Історіографія даної проблеми представлена монографічним нарисом Н. Піцур [8], спогадами про музиканта М. Кобулея [6] та кількома газетними статтями, опублікованими до ювілеїв композитора [2]. Мета статті – висвітлити основні віхи біографії Іштвана Мартона та на основі аналізу творчої спадщини композитора розкрити історичну динаміку музичної культури Закарпаття радянського періоду.

Іштван Мартон народився 24 листопада 1923 року в селі Софія Мукачівського району. Родина Мартонів представляла кола місцевої художньої інтелігенції: батько – Ференц Мартон (1890-1972) – вчитель початкової школи і кантор, мати – Стефанія Ріхтер (1894-1979) – активна учасниця церковного хору, яка присвятила своє життя вихованню дітей. Будучи патріархальною, сім'я Мартонів являла собою гібрид ні-

мецької та угорської культур, що в подальшому визначило творчі орієнтації музиканта. Другий, після сімейного, етап формування ідентичності І. Мартона протікав у стінах Мукачівської угорської горожанської школи та угорської гімназії імені князя Арпада. Своє майбутнє юнак пов'язував з Будапештською Музичною академією, лекції в якій мав можливість відвідувати під час гостювання у родичів.

Змалку батько прилучав Іштвана до співу у церковному хорі та навчив грати на скрипці й органі. Згодом жадоба пізнання привела хлопця до опанування мистецтвом гри на кларнеті, альті, віолончелі, фортепіано, акордеоні. Брак спеціальної музичної освіти не завадив юнаку з 13 років творити і записувати власну музику, а також успішно виступити на II Угорському конкурсі акордеоністів у Будапешті (1944 р.). Однак, сім'я Мартонів не планувала покидати мукачівщину, тому 1944 р. Іштван Мартон був зарахований студентом Мукачівської учительської семінарії, одночасно працюючи органістом католицького костелу у Паланку. Навчаючись у семінарії, юнак не залишав заняття музикою, він розгорнув кипучу музично-громадську діяльність: був учасником і організатором студентських ансамблів, хорів, струнного оркестру, аранжував народні мелодії та популярні твори інших композиторів.

Після возз'єднання Закарпаття з Українською РСР І.Мартон активно включився в процес формування нової музичної інфраструктури регіону. У 1946 р. він був ініціатором та одним із засновників Будинку культури та дитячої музичної школи в Мукачеві. Музикант також виступав як соліст-акордеоніст, акомпаніатор та диригент організованого ним міського симфонічного оркестру. Проте, І.Мартон не міг повною мірою реалізувати свої творчі плани через брак спеціальної музичної освіти. Тому у 1948 р. він разом із дружиною Оленою Манайло переїжджає до Ужгорода і вступає до нещодавно відкритого музичного училища, яке за рік (екстерном) закінчує з відзнакою.

І. Мартон одразу поринув у вир музичного життя Ужгорода. Захопленість мистецтвом, наполегливість у роботі, товариськість сприяли формуванню навколо музиканта потужного культурного осередку, ядро якого складала: музиканти Д. Задор (1912-1985), Ж. Лендел (1892-1970), М. Кобулей (1929-2004), Є. Шерегій (1910-1985), К. Воска (1898-1978), М. Кречко (1925-1996), Я. Гергелі (1899-1983), письменники В. Вовчок (1933-2002) Ф.Потушняк (1910-1960), Ю.Гойда (1919-1955), художники Е. Контратович (1912-2009), З. Шолтес (1909-1990) та ін. Сучасники відзначали такі особистісні риси митця, як: бездоганний смак, добру пам'ять, блискучий дар імпровізатора, веселу вдачу, доброзичливість та товариськість. Всі вони характеризують його образ не тільки як людини, але і як творця. Чимало сил та енергії віддав І.Мартон своїм учням, які згодом стали окрасою музичного життя Закарпаття: Є. Станковичу, В. Теличко, К. Єндрік, М. Попенкові, О. Лиховид, Н. Висіч та ін. Одно-

часно з викладацькою роботою І.Мартон активно продовжує творчу діяльність. Жанровий діапазон композитора розширюється численними хоровими обробками закарпатських народних пісень, вокально-хореографічними композиціями для заслуженого Закарпатського народного хору, оркестровими сюїтами, творами для скрипки і фортепіано, музикою до кінофільмів «Над Тисою», «В Карпатах», солоспівами та камерними композиціями. У 1952 р. І. Мартона приймають до Спілки композиторів СРСР.

З 1963 року діяльність І.Мартона пов'язана із Закарпатською обласною філармонією – спочатку в якості художнього керівника закладу та диригента оркестру Закарпатського народного хору, а з 1975 р. митець очолив камерний ансамбль «Угорські мелодії». У творчому портфелі композитора з'являються музичні твори, що засвідчують творчу зрілість митця: «Карпатська поема», Сюїта угорських мелодій, Пасакалія для органа з камерним оркестром, камерно-інструментальна музика, ансамблі для духових інструментів, дитячий репертуар, солоспіви на вірші З. Дьорке, Ш. Петефі, В. Ладичця, Ю. Гойди, кантати, музика до театральних вистав («Конвалії цвітуть для тебе» (лібрето Ю. Чорі та І. Марушки), «Розумна дівчина і король» (лібрето Т. Боніславського)). За вагомий внесок у розбудову музичної культури Закарпаття у 1965 р. І. Мартона було удостоєно звання «заслужений діяч мистецтв Української РСР».

У період «хрущовської відлиги» стараннями І. Мартона в Ужгородському музичному училищі було встановлено малий орган, перевезений з рідного села музиканта після закриття костелу. Оскільки відкрити в училищі клас органу було неможливим, І. Мартон навчав зацікавлених музикантів грі на органі приватно. Згодом у 1974 р. завдяки ініціативі митця та сприянні московського органіста Г. Гродберга було встановлено великий орган «Rieger Closs» в залі Закарпатської філармонії, що сприяло поживленню концертного життя Ужгорода.

Серед творів, написаних І. Мартоном в останньому періоді творчості, виділяється Концерт для скрипки з оркестром, «Карпатська рапсодія» пам'яті народного художника УРСР Ф. Манайла, хорові сюїти «Літо в Ужанській долині», музика до вистав «Вернигори» (лібрето В. Вовчка), «Повінь» і «Чардаш над Амуром» (лібрето Ф. Потушняка), «Різдвяні пісні», нова редакція Меси для солістів, мішаного хору, органу та камерного оркестру.

В активі музиканта також численні поїздки по містах і селах Закарпаття, участь в роботі журі професійних і аматорських конкурсів та фестивалів, постійне спілкування з колегами по фаху. Твори І. Мартона стали широко відомими далеко за межами краю, працю митця високо оцінює громадськість. 1992 року І. Мартон став членом Спілки композиторів Угорщини, був обраний першим почесним головою Закарпатсько-

го осередку Спілки композиторів України, 1995 р. – удостоєний премії обласної ради імені Д. Задора. Проте 90-х роках ХХ ст. творча активність митця поволі згасає. 14 січня 1996 р. І. Мартон помер після тривалої важкої хвороби.

Спробуємо визначити специфіку розвитку музичної культури радянського Закарпаття крізь призму біографії І.Мартона.

Історіографія досліджень музичного життя регіону радянського періоду дуже обмежена. Першу спробу аналізу музичної культури означеного періоду зробив видатний етномузиколог В. Гошовський (1922-1996), який на той час був доцентом Львівської консерваторії ім. М. Лисенка. Незважаючи на те, що автор (уродженець Ужгорода) був реальним учасником тогочасних трансформаційних процесів, він описував основні події музичного життя, намагаючись відповідати «соціальному замовленню». Зокрема, у статті зазначено, що саме «возз'єднання його [Закарпаття – Т. Р.] з Радянською Україною поклало початок нової історичної ери в його житті, викликало небувалий розквіт його культури. По-новому, бурхливо почали розвиватися музичне життя, творчість закарпатських композиторів» [4, с.164].

Згодом музична культура Закарпаття радянського періоду стала предметом дослідження Л.Микуланинець [7]. Авторка визначила та охарактеризувала етапи формування професійного музичного мистецтва Закарпатської області, в цілому позитивно оцінюючи вектори їх розвитку.

Як би ми не оцінювали зміст і наслідки діяльності радянської влади, не можна заперечувати, що вона спричинила новий етап в соціокультурному розвитку краю. Очевидними є зміни і в політичному устрої, і в способі життя, світогляді та світовідчутті людей. В музичній культурі спостерігаємо формування нової системи установ і організацій, які відповідали за функціонування музики в регіоні. Мова йде, насамперед, про музичну освіту, виконавство (інтерпретацію класичної і сучасної музики), про умови, за яких мистецтво мало стати надбанням широкої аудиторії.

Культурна політика в Закарпатській області здійснювалась в річищі «професіоналізації усіх її сфер». Була проведена значна робота з підготовки кадрів для виконавських колективів, котру забезпечила система державної професійної музичної освіти. У 1945-1946 рр. було відкрито 6 дитячих музичних шкіл (Ужгородська, Мукачівська, Берегівська, Виноградівська, Хустська і Солотвинська) та Ужгородське музичне училище. Не дивлячись на зазначені успіхи, музичні навчальні заклади відчували дефіцит кадрів, який вирішувався, насамперед, скороченням терміну підготовки фахівців. Зауважимо, що ці приклади свідчать не стільки про добрі наміри влади у справі організації музично-освітнього процесу (адже існує чимало фактів, коли на керівні посади у творчі колективи призначалися партійні функціонери, далекі від розуміння естетики), скільки про вже сформовані у першій половині ХХ ст. у Закар-

патті традиції у галузі музичної освіти. Екстернатна форма навчання музиці покликана лише підтвердити фаховий рівень музиканта та забезпечити його дипломом, що визнається встановленою кон'юнктурою. Саме такою екстернатною формою навчання скористався і І. Мартон. Радянські джерела замовчують той факт, що у міжвоєнний період у краї діяли музична школа товариства «Філармонія», мережа приватних музичних шкіл (Ж. Лендела, Н. Плотені, С. Дністрянської, Е. Горачека та ін.), систематичні хорові курси, а ґрунтовна музична підготовка в учительських і духовній семінаріях дозволяла їй випускникам успішно виконувати музично-педагогічну і виконавську діяльність чи, навіть, творити музику.

Така сама ситуація склалася і в концертній сфері. Безсумнівно, що успішна діяльність відкритої у 1945 р. Закарпатської обласної філармонії ґрунтувалася на значних досягненнях товариства «Філармонія», яке функціонувало протягом 1919-1939 рр., утримуючи хор і симфонічний оркестр [11, арк. 27]. Нове суспільство успадкувало високий рівень виконавської культури попереднього періоду, який був досягнутий випускниками кращих західноєвропейських консерваторій: Д. Задором, К. Воскою, В. Ромішовською, З. Гутом, Н. Плотені, Ж. Ленделом та ін.

Характерною рисою формування концертного життя радянського Закарпаття став широкий розвиток аматорських художніх колективів. Музичні студії і об'єднання, хорові та інструментальні ансамблі, театральні гуртки підприємств та організацій на чолі з міськими і селищними будинками культури, натхненні ідеями колективізму, набували нечуваної масовості. Разом з тим, якщо звернутись до даних окружних народно-просвітницьких рад, які складали офіційну статистику «Підкарпатського Народнопросвітнього Союзу», то зауважимо, що у 1936 р. в краї діяли 170 хорів, 54 оркестри і більше 300 аматорських театральних гуртків [9, с.39]. Ці факти теж спростовують думку про тотальне оновлення усіх сфер музичного життя Закарпаття радянського періоду. До того ж, варто відзначити чітку тенденцію до централізації й контролю за діяльністю усієї музичної інфраструктури регіону у складі УРСР. Така культурна політика спричинила професіоналізацію аматорського руху через залучення музикантів-фахівців до організації самодіяльних колективів. Тоді ж склалася практика систематичного проведення оглядів, олімпіад, декад, фестивалів самодіяльного мистецтва, яка не обходилася без упорядкованих форм виконавства, попередньої режисури і ефективної допомоги музикантів-професіоналів. Це давало можливість таким фахівцям, як І.Мартон, реалізувати себе в різних іпостасях: як виконавця, композитора, що забезпечує розширення репертуару колективу і творчого наставника.

Не менш складні процеси відбувалися і в сфері композиторської творчості. До встановлення радянської влади місцеві композитори тво-

рили, переважно, духовну музику та хорові обробки народних пісень. Зауважимо, що саме ці жанри були визначальними у процесі формування української національної професійної музики. Щодо постаті І. Мартона, зазначимо, що перші творчі спроби митця припадають на першу половину 40-х років ХХ ст. і пов'язані зі створенням Меси і сакральних хорових композицій «Ave Maria» та «Tantum ergo». На перший погляд, звернення композитора до духовної музики є закономірним явищем, оскільки цьому сприяли сімейні традиції і робота органістом у костелі. Разом з тим зауважимо, що для початківця опанування такими жанрами є дуже складною справою і без ґрунтовних фахових знань реалізувати їх неможливо. Високий естетичний і професійний рівень сакральних творів І. Мартона, неодноразово відзначений музикознавцями, композиторами та виконавцями, свідчить не тільки про непересічний талант автора та високий рівень володіння ним фаховими знаннями і уміннями, але і про діалектику, синхронність музично-культурних процесів Закарпаття, східної і західної Європи на початку ХХ ст. Радянська система, натхненна ідеями атеїзму, спрямовувала митців на ліквідацію старого способу мислення і на встановлення нового світосприйняття, результатом чого стала заборона на творення композицій духовного змісту. Потужна і ефективна пропагандистська машина підтримувала ідеї і настрої соціального оптимізму і популяризувала метод соцреалізму у творчості. І.Мартон, очевидно, не так легко і швидко сприйняв нову ідеологію. П'ять років творчого «мовчання» композитора можна інтерпретувати як самонавіювання почуття гордості за «здобутки і звершення» радянського суспільства. Щоб заохотити молодого музиканта обирати «ідеологічно правильні теми», його у 29-річному віці приймають до Спілки композиторів УРСР. Невдовзі творча спадщина І. Мартона поповнюється кантатами, піснями, хорами, які оспівували здобутки радянської влади. Проте, в ідейно-естетичній платформі соцреалізму композитор обирає для себе ідею «народності», яка постійно живила його творчу уяву. Як зазначає Н. Піцур, «звернення Мартона до народної пісні було продиктоване вимогами часу, тому це – як сильна, так і слабка сторона творчості композитора» [8, с.47]. По-перше, поліетнічна музична мова композицій І.Мартона засвідчувала його любов до рідного краю і шанобливе ставлення до традицій, по-друге, була доступною слухачам і виконавцям різного віку й рівня фахової майстерності, а по-третє – захищала митця від звинувачень у формалізмі. Аналізуючи відносити композитора з владою, варто зазначити, що ключовим фактором тут було взаємовигідне співробітництво митця, що прагнув необхідного мінімуму для творчої діяльності і специфічної державної системи, яка гостро потребувала для свого розвитку таких діячів.

Попри прояви конформізму творчість І. Мартона вирізняється яскравою індивідуальністю, вона максимально наближає нас до адекват-

ного розуміння сутності радянського періоду розвитку музичної культури Закарпаття. Його особистість і творча діяльність були настільки масштабними, що заклали базис формування закарпатської професійної композиторської школи. На жаль, на перешкоді до повноцінного аналізу внеску І.Мартона у розвиток музичної культури краю стоїть проблема систематизації і дослідження його спадщини. З-понад 400 творів І. Мартона на даний час опубліковано лише 10 відсотків. Тому перед музикознавцями і виконавцями стоїть важливе завдання – продовжувати дослідницьку і пропагандистську роботу, яка, без сумніву, збагатить наші уявлення про культуру рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Библер В.С. Мышление как творчество. Введение в логику мысленного диалога / В.С.Библер. – М.: Наука, 1975. – 400 с.
2. Вовчок В. Співець Карпат. С.Ф.Мартону – 60 / В.Вовчок // Закарпатська правда. – 1983. – 27 листопада. – С.8.; Теличко В.Ф. неповторність творця /В.Ф.Теличко //Новини Закарпаття. – 1993. – 23 листопада. – С.6.; Boniszlàvszky T. «Hej, hallottàk a hegyek» / T.Boniszlavszky // Kàrpàt igaz szó. – 1983. – 19 november.
3. Голубович И.В. Биография: силуэт на фоне humanities (методология анализа биографии в социогуманитарном знании) / И.В.Голубович. – Одеса: ФЛП Фридман, 2008. – 372 с.
4. Гошовский В.Л. Заметки о музыкальной жизни Советского Закарпатья / В.Л.Гошовский // Украинская советская музыка. Статьи. – К.: Музична Україна, 1960. – С.164-178.
5. Дильтей В. Герменевтическая система Шлейермахера в ее отличии от предшествующей протестантской герменевики // Дильтей В. Собрание сочинений в 6 тт./ Пер. с нем. под ред. В.В.Бибихина и Н.С.Плотникова.– М., 2001. – Т.4: Герменевтика и теория литературы. – С. 15-235.
6. Кобулей М. Творчі профілі Іштвана Мартона, Дезидерія Задора та Семіраміди Хосроевої / М.Д.Кобулей // Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення. Вип.1. – Ужгород: Карпати, 2005. – С.104-106.
7. Микуланинець Л.М. Становлення та розвиток професійного музичного мистецтва Закарпаття другої половини ХХ століття: етнокультурні аспекти: автореферат дис. ... канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Л. М. Микуланинець; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистец. – К.: [б. и.], 2011. - 19 с.
8. Піцур Н.Т. Іштван Мартон. Творчий портрет: Монографічний нарис /Н.Т.Піцур. – Ужгород: госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. – 64 с.
9. Росул Т. Концертне життя Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. / Т.І.Росул // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство. Вип. V. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С.35-44.

10. Соловьев Э.Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования / Соловьев Э.Ю. // Прошлое толкует нас. – М: Просвещение, 1991. – С. 19-66.
11. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 28. – Оп. 3. – Спр. 22.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**СТРАНИЦЫ БИОГРАФИИ
ИШТВАНА МАРТОНА В
КОНТЕКСТЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ ЗАКАРПАТЬЯ ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

**THE PAGES FROM ISHTVAN
MARTON'S BIOGRAPHY IN THE
CONTEXT OF MUSICAL CULTURE IN
TRANSCARPATHIA OF THE
SECOND HALF OF XX-th CENTURY**

Росул Т.И.
(Ужгород)

Rosul T.I.
(Uzhgorod)

В статье отражены основные события жизненного и творческого пути Иштвана Мартона в контексте сложных социокультурных процессов советского Закарпатья. На основе анализа творческого наследия композитора раскрыта историческая динамика музыкальной культуры Закарпатья советского периода.

Ключевые слова: биография, персональная история, музыкальная культура, Иштван Мартон, профессионализация, любительское искусство.

In the article are reflected from Ishtvan Marton's basic events of vital and creative way in the context of difficult sociocultural processes of soviet Transcarpathia. Are exposed the historical dynamics of musical culture of soviet Transcarpathia on the basis of analysis of creative inheritance a composer.

Keywords: biography, personal history, musical culture, Ishtvan Marton, professionalism, amateur art.

Скиба І. І.
(Ужгород)

УДК 94 (439) "1991/..." : 323.1 (= 161.2)

**УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА
В УГОРЩИНІ (з 1991 р.)**

У статті проаналізовано становище української національної меншини в Угорщині починаючи з 1991 р., зокрема охарактеризовано участь угорських українців у культурному та суспільно-політичному житті країни.

Ключові слова: національна меншина, діаспора, Угорщина, українці.

Після проголошення незалежності України, Угорщина стала першою із сусідніх держав, яка на договірно-правовій основі закріпила дружні відносини з Українською державою. 1 грудня 1991 р. український народ зробив свій вибір на користь незалежності. Вже через два дні, 3 грудня, між Україною й Угорщиною були встановлені дипломатичні відносини [7, с. 2]. Наступним важливим кроком у взаєминах між країнами було підписання 6 грудня 1991 р. у м. Києві в Маріїнському палаці Договору про основи добросусідства та співробітництва [19, с. 391]. На початку 90-х років ХХ ст. Угорщина виявляла найбільшу зацікавленість у налагодженні добросусідських відносин із Україною, що зумовлено історичною традицією міждержавних зв'язків, яка сягає часів Київської Русі та Угорського королівства, спільною історією, активними міжлюдськими контактами. Між Україною та Угорщиною з самого початку встановлення дипломатичних відносин не існувало принципових розбіжностей із тих чи інших питань, які не можна було б вирішити шляхом переговорів, компромісу і зміцнення добросусідських взаємин.

Завдяки зваженим і скоординованим спільним зовнішньополітичним діям, Україна та Угорщина сформували впродовж 90-х років ХХ ст. не тільки стійкі двосторонні міждержавні зв'язки на різних рівнях, але й основу цілісної системи стратегічного партнерства. Молода Українська держава, як багатонаціональна республіка, виявилася гідним партнером і в питаннях національних меншин, а форма українсько-угорського співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншини була взята за приклад і наслідується багатьма урядами країн Центральної та Східної Європи. Адже ще наприкінці травня 1991 р. між УРСР та Угорщиною було підписано Декларацію про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншин, а також Протокол до неї [6, с. 25]. У даному документі обидві країни визнали, що вони поважають основні права і свободи національних меншин. Важливим принципом Декларації є те, що «Сторони вважають природним елементом демократичної держави право національних меншостей на створення і функціонування в законних рамках своїх власних організацій чи асоціа-

цій на території Сторін, які служать збереженню їх самобутності. Ці організації чи асоціації можуть встановлювати і підтримувати контакти з організаціями чи асоціаціями інших країн, з якими вони мають спільне етнічне чи національне походження, культурну спадщину чи релігійні вірування. Вони можуть шукати добровільну фінансову та іншу допомогу, а також державну підтримку. Така діяльність має відповідати нормам національного законодавства держави перебування». Не менш важливим пунктом документу є зобов'язання України й Угорщини створити для національних меншин такий статус, який забезпечував би їм ефективну участь у державних справах [6, с. 25-26]. Згідно з цим принципом меншинам можуть надаватися права різного рівня культурної автономії, а також права на адміністративно-територіальну автономію.

Особливістю механізму контролю за виконанням положень Декларації є те, що він був створений як на національному рівні, так і на двосторонньому, тобто міжнародному рівні. Було вирішено сформувати державні органи, які займалися б справами національних меншин на основі демократичної процедури і з урахуванням їх інтересів (ст. 7) [6, с. 26], та створити змішану комісію з представників державних установ і національних меншин двох країн. Повноваження і склад змішаної комісії, яка повинна збиратися, як правило, два рази на рік по чергово на територіях України й Угорщини, було визначено у відповідному міжурядовому Протоколі (ст. 16), що додавався до Декларації [14, с. 28]. Аналіз протоколів засідань комісії свідчить, що угорська її частина більш активно висуває для обговорення проблеми угорської національної меншини в Україні, ніж українська. На нашу думку, це пояснюється тим, що угорців в Україні значно більше ніж українців в Угорщині, а також більшою турботою угорського уряду по відношенню до закордонних угорців, ніж українського – до закордонних українців. Сутність компетенції українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин полягає в тому, щоб за згодою Сторін приймати рекомендації для урядів обох країн. Виконувати ці рекомендації повинні державні структури. Комісія була створена у 1991 р. і провела 14 засідань.

Необхідність підписання Декларації про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншин була зумовлена тим, що в Україні проживає чисельна угорська національна меншина (156,6 тис.), особливо на Закарпатті (понад 95% від усіх угорців України – 151,5 тис.) [10, с. 4], а в Угорщині – значно менше українців. Згідно з переписом населення 2001 р. (Центральне статистичне управління Угорщини ще не оприлюднило остаточні результати перепису населення, проведеного в країні у 2011 р. – І. С.) в Угорщині проживає 5070 українців і 1098 русинів [23]. Українсько-русинська етнічна група за чисельністю посідає шосте місце серед 13-ти історичних національних меншин Угорщини (після ромів, німців, словаків, румунів і хорватів). Відповідно до перепису

су населення 2001 р., 4885 осіб в Угорщині визнають рідною мовою українську та 1113 осіб – русинську і активно дотримуються національних та культурних традицій [24].

За переписом населення 2001 р. в Угорщині мешкає 315 тис. нацменшин (3,22 %) [24]. Українці – це, насамперед, вихідці із Західної України та Закарпаття, які переселилися до Угорщини протягом другої половини ХХ ст. Дана група є свідомою і активною частиною українства, відіграє провідну роль у громадсько-культурному житті Товариства української культури Угорщини (ТУКУ). Русини ж є корінним етносом Угорщини, який постійно проживав у східних районах сучасної Угорщини. Протягом ХІХ ст. переважна більшість їх представників була асимільована і під час наступних переписів населення почала записувати себе угорцями. Незважаючи на те, що процеси асиміляції завершилися давно, окремі русини на культурно-побутовому рівні продовжують зберігати свої національні звичаї і традиції. Основним центром проживання українців та русинів є м. Будапешт. Понад 30 % українців Угорщини мають вищу освіту. У Будапешті ця частка перевищує 40 %. У регіонах проживають переважно представники масових робочих професій. За освітнім рівнем українська громада переважає всі інші національні меншини Угорщини [24].

Зауважимо, що в Угорщині згідно закону від 1933 р. було визнано 13 нацменшин, серед них й українці. У 1993 р. Угорщина прийняла закон про національні меншини, яким українську етнічну меншину було поділено ще й на меншину русинів. Даним законом було визначено, що «національною і етнічною меншиною вважається така група населення Угорської Республіки, яка щонайменше одне століття є вітчизняною, і яка у середовищі населення держави є чисельною меншістю» [24].

Українці в Угорщині мають свої культурні товариства, проводять різні заходи, вечори, відзначають визначні дати в історії української культури. В Угорщині функціонує декілька українських організацій. Ще в січні 1991 р. у м. Будапешт було створено Угорсько-українське товариство. Серед першочергових завдань називалися активізація усіх форм культурного обміну, розвиток партнерських стосунків між навчальними закладами, зміцнення безпосередніх контактів у сфері індивідуального підприємництва та туризму. Окремо наголошувалося на необхідності висвітлення «білих плям» в історії стосунків між українським і угорським народами. У своїй діяльності Товариство розраховувало, зокрема, на взаємодію із Товариством угорсько-радянської дружби, Угорською АН, Клубом друзів Закарпаття та Будинком радянської науки і культури у м. Будапешт. Головою Товариства стала широко визнана перекладачка творів української літератури Ш. Каріг [1, с. 2].

Починаючи з 1991 р., діє Товариство української культури в Угорщині [16, 23]. Члени цього Товариства – журналісти С. Ваш, В. Плоскіна, поетеса Є. Гріґаші та Я. Гортяні ініціювали створення періодичного ви-

дання – часопису «Громада», який виходить із січня 1996 р. і на сьогодні є двомовним журналом [12, с. 78]. «Громада» виходить раз на два місяці і видається на кошти Угорського фонду підтримки національних та етнічних меншин [18, с. 6]. Зусиллями ТУКУ в Угорщині вперше було відкрито меморіальні дошки: з нагоди річниці першодруку альманаху «Русалка Дністровая» (20 лютого 1998 р.) [5, с. 1] та на честь українського філософа і письменника Г.Сковороди (30 березня 1998 р.) [21, с. 1]. У листопаді 2001 р. було встановлено пам'ятник королю Угорщини Андрашу I та його дружині українській княжні Анастасії, дочці Ярослава Мудрого, у м. Тихонь, а також пам'ятник Тарасу Шевченку в м. Будапешті (11 липня 2007 р.) [24].

Важливою подією для угорських українців, і для України взагалі, стало те, що 24 листопада 2003 р. Державні Збори Угорщини одногосно проголосували за резолюцію, присвячену 70 роковинам штучного голодомору в Україні [22]. Таким чином, угорський парламент засудив геноцид в Україні під час голодомору 1932–1933 рр. і висловив солідарність та співчуття сусідньому українському народові. Відзначимо, що ініціатива про розгляд такого документу належить українській громаді Угорщини, а також особисто Я.Гортяні.

У 1995 р. було створено культурне Товариство українців-русинів Угорщини та Товариство русинів Угорщини (МАРУСЕ) [20, с. 151]. У 1995 р. свою діяльність розпочало Товариство української інтелігенції Угорщини (ТУІУ), яке тоді очолив О. Русин [15, с. 3]. У рамках Товариства у 1995 р. було створено Інститут україністики Угорщини, а в 1999 р. – Дослідний інститут українознавства під керівництвом І. Дом'яновича [2, с. 42]. Дослідники вивчають актуальні теми українознавства, українсько-угорські економічні зв'язки, становище українців в Угорщині тощо. Заслугою ТУІУ, Дослідного інституту українознавства став щорічний випуск «Календаря українців Угорщини» [17, с. 44].

Закон Угорщини «Про права національних та етнічних меншин» від 1993 р. регулює порядок утворення державних органів національного самоврядування. У системі органів влади Угорщини органи самоврядування 13-ти національних меншин, у тому числі й українців та русинів, підпорядковуються Управлінню національних меншин Угорщини, Канцелярії Прем'єр-міністра та Міністерству праці та соціальної політики. Згідно із Законом від 13 червня 2005 р., передбачається обов'язковість реєстрації виборців, участь у голосуванні представників нацменшин лише громадян Угорщини, обрання мінімум чотирьох органів місцевого самоврядування по країні для утворення центрального органу і десяти таких органів для формування обласного (столичного) органу самоврядування. Закон передбачає забезпечити умови з тим, щоб лише представники конкретної меншини, громадяни Угорщини, формували відповідні органи самоврядування. Закон набув чинності з 1 січня 2006 р. [24].

Українська меншина, яка проживає в Угорщині, у ході виборів до місцевих органів самоврядування, що відбулися у 1998 р., вперше створила чотири органи самоврядування. За результатами виборів було обрано Республіканський орган самоврядування українців. 18 січня 1999 р. було обрано Державний орган самоуправління українців – ДОСУУ у складі 21 особи, а 24 січня в Товаристві української культури відбулися вибори голови Державного самоврядування українців Угорщини, нею стала Я. Гортяні (голова ТУКУ). Тоді ж було обрано й Республіканський орган самоврядування русинів Угорщини (РОСРУ) [20, с. 163; 4, с. 16]. У 2008 р. Я. Гортяні була обрана першим заступником Президента Світового Конгресу Українців, крім того, вона є головою Європейського Конгресу Українців [25]. Під час наступних виборів до органів самоврядування національних меншин Угорщини, які відбулися 20 жовтня 2002 р., українська та русинська громади обрали 12 органів самоврядування українців та 3 органи – русинів.

Починаючи з середини 90-х рр. ХХ ст., в Угорщині частіше стали проводитися різні конференції за участю представників з України. Так, з 5 по 8 грудня 1996 р. у м. Будапешті Посольством України в Угорщині і Товариством української культури в Угорщині при підтримці угорської влади була організована міжнародна конференція, присвячена 130-річчю від дня народження першого Президента України М. Грушевського «Роль М.С.Грушевського у відродженні української національної свідомості». 23 листопада 2000 р. у м. Будапешт у приміщенні Клубу професорів Держуніверситету ім. Л. Етвеша було проведено міжнародну наукову конференцію «Іван Мазепа та його доба: проблеми історії та інтерпретації» [9, с. 6]. Ініціаторами та організаторами проведення конференції виступили Центр русистики університету ім. Л.Етвеша з керівником в особі проф. Д.Свака і Товариство української інтелігенції Угорщини [13, с. 106].

Треба відзначити, що в ході проведення засідань змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин угорська сторона постійно висловлювала своє толерантне ставлення до України, і свою готовність на взаємоприйнятній основі вирішувати всі проблеми, які виникають у сфері забезпечення прав національних меншин. Так, на ІХ засіданні змішаної українсько-угорської комісії, яка проходила 16-17 грудня 1999 р., з освітніх питань розглядали можливість відкриття кафедри українистики у Будапештському університеті ім. Л. Етвеша та у Дебреценському університеті ім. Л. Кошута [3, с. 39]. Кафедра української і русинської філології з 1992 р. функціонує в Ніредьгазькому педінституті ім. Д. Бешенеї. Працівники кафедри налагодили плідні зв'язки з науково-педагогічними центрами України, Словаччини, Югославії, а наукові осередки українистики були створені в Дебрецені, Будапешті та інших містах [7, с. 5]. Вдалося вирішити і пи-

тання про відкриття кафедри україністики в Будапештському університеті ім. Л. Етвеша (2002) [11, с. 16]. Зауважимо, що з вересня 1989 р. у цьому навчальному закладі було введено українську мову та літературу як окрему дисципліну, а на початку 90-х рр. – в Сеґедському й Пейчському університетах. З 2000 р. при університеті ім. Л. Етвеша у Будапешті діє Наукове товариство українознавства [17, с. 45].

Таким чином, зауважимо, що українська національна меншина, хоч і в невеликій кількості, та все ж таки гідно представлена в Угорщині. Українці Угорщини мають достатньо можливостей для задоволення своїх національно-культурних та духовних потреб. Також слід відзначити, що роль українців Угорщини в розвитку українсько-угорських відносин, у порівнянні з угорцями України, є значно меншою, оскільки українська діаспора в Угорщині не становить чисельну національну меншину. Та не зважаючи на це, вона намагається брати активну участь у культурному та суспільно-політичному житті Угорської держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашкеба І. Угорсько-українське товариство // Закарпатська Правда.– 1991. – 11 січня. – С. 2.
2. Видатні українці світу / Укл. В.Жугай. – Ужгород: Мистецька лінія, 2002. – 222 с.
3. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ф. 195. Оп. 23. Спр. № 10. Т. І. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань економічного і соціального розвитку області. 12 січня – 16 лютого 2000 р. На 144 аркушах.
4. Вручення депутатських мандатів у парламенті / Громада. – 2003. – № 1. С. 16-17. (Hromáda. – 2003. – 1. évfolyam. – 1 szám. P. 16-17.)
5. Данина пам'яті нащадків // Громада. – 1998. – № 3-4. – С. 1-2. (Hromáda – 1998. – 3-3. évfolyam. – 3-4 szám. P. 1-2.)
6. Декларація про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – Т.1. – К., 2001. – С. 269-274.
7. Жирош І. Іштван Удварі – україніст і русиніст // Новини Закарпаття. – 1993. – 11 травня. – С. 5.
8. Зленко А., Мартони Я. Венгрия: о пройденном пути и о совместных планах на будущее // Зеркало Недели. – 2002. – 2-8 февраля. – С. 2.
9. Иван Мазепа та його доба (Матеріали доповідей, рефератів Міжнародної наукової конференції. Tudományos nemzetközi emlékülés előadásainak anyaga. Матеріали докладов, рефератов, международной научной конференции). – Ужгород–Uzhorod: Мистецька лінія, 2001. – 75 с.
10. Литвин В. Українсько-угорські відносини: історичні традиції та нові обрії співробітництва // Голос України. – 2004. – 29 травня. – С. 1, 4.
11. Любка К. Українці Угорщини мають вагомні здобутки (Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом України в Угорщині Орестом Климпу-

- шем // Громада. – 2002. – №3. – С. 16-17. (Hromáda. – 2002. – 3-3. évfolyam. – 3 szám. P. 16-17.
12. Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. Спр. Українська діаспора. – 2002 р. На 180 аркушах.
  13. Пришляк В. Наукова конференція «Іван Мазепа та його епоха» в Будапешті // Календар українців Угорщини на 2001 рік (Magyarországi ukránok 2001 évi kalendáriuma) / Відп. ред. О.Русин. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 105-107.
  14. Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Політика і час. – 1992. – №11–12. – С. 28.
  15. Русин О. І планів, і проблем чимало!.. // Час/Time. – 1996. – 19 квітня. – С. 3.
  16. Русин О. Перше посольство України – в Угорщині // Календар українців Угорщини на 1998 рік / Відп. ред. О. Русин. – Ужгород: Карпати, 1998. – С. 20.
  17. Русин О. Українознавство в Угорщині // Календар українців Угорщини на 2003 рік (Magyarországi ukránok 2003 évi kalendáriuma) / Відп. ред. О.Русин. – Будапешт–Ужгород, 2003. – С. 44-45.
  18. Українці в Угорщині // Новини Закарпаття. – 2002. – 4 липня. – С. 6.
  19. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. – Bp.: Vadas, 1991. – 559 p.
  20. Kisebbségek Magyarországon. 1999. – Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2000. – 285 p.
  21. Ukrán emlékjel Magyarországon // Beregi hírlap. – 1998. – március 26. – P. 1.
  22. www.memorial.kiev.ua/index.php?path=news&file_name=2004_02_21_05.php.
  23. www.ukrajinci.hu/arhiv_index.htm.
  24. www.mfa.gov.ua/hungary/ua
  25. www.hramada.hu/2010/nom

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

УКРАИНСКАЯ ДИАСПОРА В ВЕНГРИИ (с 1991 г.)

Скиба И.И.
(Ужгород)

В статье проанализировано состояние украинской диаспоры в Венгрии в 1991-2012 гг., в частности охарактеризировано участие венгерских украинцев в культурной и общественно-политической жизни страны.

Ключевые слова: национальное меньшинство, диаспора, Венгрия, украинцы.

UKRAINIAN DIASPORA IN HUNGARY (from 1991)

Skyba I.I.
(Uzhgorod)

In the following article the state of the Ukrainian Diaspora in Hungary from 1991 to 2012 is analysed, especially the participation of Hungarian Ukrainians in cultural and socio-political life of the country is characterized.

Key words: national minority, diaspora, Hungary, ukrainians.

Федака С. Д.
(Ужгород)

УДК 930.2 (477.87) «0375/1492»

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА
ІСТОРИОГРАФІЯ ІСТОРІЇ
СЕРЕДНЬОВІЧНОГО
ЗАКАРПАТТЯ**

У даній статті автор розглядає проблеми та здобутки медієвістики Закарпаття, а також наявність/відсутність джерельної бази для досліджень. З усієї середньовічної історії Закарпаття найбільш ретельно досліджувалася історія саме церковна (і дотичні до неї питання), проте навіть у цій сфері розробленість проблематики не набагато краща за історію політичну чи соціально-економічну.

***Ключові слова:** Закарпаття, медієвістика, історія, історіографія, джерельна база.*

Один з найперших закарпатських істориків-науковців Ю. Жаткович 1890 р. писав про наш край: «Серед любителів історії загальне незадоволення викликає той факт, що до сьогодні ще не написана узагальнююча історія Батьківщини у такій формі і в такому обсязі, як це вимагає епоха і як це вже є у цивілізованих народів». [1] Через 13 років теж саме підкреслив галицький історик С. Томашівський: «Закарпатська Русь не пізнавана вже цілком докладно з кожного боку; протинно, зі всіх частин України-Руси ся частина найменше знана; звисний парадокс одного письменника, що в нас більше знають про Австралію, аніж про Угорську Русь». [2]

Через 111 років (!) після Жатковича О. Мазурок знов публічно поставив оце ж саме питання, яке місцеві історики воліють уникати: «Чи ж написана нарешті узагальнююча історія Закарпаття, яка б відповідала вимогам історичної науки»? Відповідь його була не надто втішною: «як на мене, однозначної відповіді на це важке і непросте питання дати, на жаль, не можна... Оpubліковано сотні наукових і науково-популярних статей, десятки монографічних досліджень, десятки монографічних досліджень, збірників документів, захищено масу кандидатський і докторських дисертацій... Але...» [3]

Оцих «але» може бути десятки і десятки. Вони особливо даються взнаки при написання синтезуючого курсу середньовічної історії краю. Сучасна медієвістика на Закарпатті (та й чи тільки тут?) переживає гостру кризу.

Ця криза тим більш кинеться у вічі читачеві другого тому, якщо він читатиме його зразу же після першого, археологічного. Бо як писав той

же О. Мазурок (можливо, дещо загострюючи, але загалом справедливо), «єдине, чим може гордитися Закарпаття [в смислі – місцеві історики – С.Ф.] – це сильною школою археологів, на рахунок яких справді величезний науковий доробок. Тому й не дивно, що власне цей період історії Закарпаття висвітлений найкраще і найповніше». [4]

Більш-менш безперервна історія краю починається лише з постаті Андрія Бачинського. До того навіть у свідомості фахових істориків – лише поодинокі постаті і уривчасті яскраві епізоди (і ті, й ті – украй міфологізовані). Дуже показова в цьому плані монографія П. Р. Магочі.

Таким чином, доводиться повторити слова, сказані ще 1967 р. Федором Павловичем Шевченком – автором, до речі, першої статті про Закарпаття в українській материковій повоєнній історіографії. Він писав: «Ряд важливих питань історії краю визначені пунктиром, а не більш чіткою лінією». Водночас він же заклав певні важливі методологічні підвалини майбутніх пошуків – підвалини, що витримали випробування часом і не втратили свого значення й понині: «Закарпаття є своєрідним форпостом нашого народу на заході... Історіографія не ігнорує географічного фактора. Історичний процес ніколи не проходить абсолютно однаково на всьому просторі країни, а характеризується своїми локальними, як видно на прикладі Закарпаття, досить значними особливостями, зв'язаними з природними і соціально-історичними умовами. Без врахування цих особливостей уявлення про нього... носять загальний і ненауковий характер... Цей край завжди вносив свій вклад у загальноукраїнський історичний процес, значно збагачував його зміст». [5]

Ф. Шевченко зробив сміливе для свого часу підкреслення, що «спільність, яка є в українській лексиці Закарпаття та інших частин України показує, що українська народність почала формуватися далеко раніше, ніж про це говориться у відповідній літературі. Вивчення наявних фактів, зв'язаних з Закарпаттям, дасть можливість внести в цю справу більше ясності, ніж було до цього часу... На окраїнних землях, при зіткненні з іншими етнічними організаціями, більш виразно проступала і особливість українства». [6]

Водночас він висунув важливу методологічну тезу щодо українських регіонів з великою часткою неукраїнського населення, одним з найяскравіших прикладів чого є Закарпаття: «Закарпаття – земля українська. Але так сталося що з цим краєм, а це означає, що з Україною, зв'язано життя і діяльність видатних діячів інших народів... Історики ще дуже мало зробили, щоб показати життя і діяльність представників цих народів на Україні». При цьому Ф. Шевченко зазначив: «Незважаючи на різні перепони, іноді трагічного характеру, у взаємовідносинах між народами сильнішим є те, що їх єднає, а не роз'єднує, інакше суспільство не існувало б». [7]

Хоча з усієї середньовічної історії Закарпаття найбільш ретельно досліджувалася історія саме церковна (і дотичні до неї питання), проте

навіть у цій сфері розробленість проблематики не набагато краща за історію політичну чи соціально-економічну. Один з найфаховіших сучасних істориків закарпатської церкви В. Фенич свідчить: «як це не звучатиме парадоксально, але починаючи від перших історичних нарисів І. Базиловича та М. Лучкая до новітніх наукових досліджень А. Пекаря, О. Барана та Й. Ботліка так і не вироблено єдиної чільної концепції з історії середньовічної церкви на Закарпатті». [8]

Ще 1930 р. О. Петров писав, що для наукового висвітлення історії Закарпаття треба перш за все скласти регести, тобто докладні і систематизовані описи документів про все, що стосується краю. З тих регест належить вибрати точні вказівки хронологічного і топографічного змісту, доповнити їх даними церковних архівів і місцевих переказів. Слід опрацювати описи Угорщини, вибрати усе, що стосується руської території. Застосовуючи ретроспективний метод, треба реконструювати ситуацію в карі у різні епохи, з'ясувати межі полонин, залісненої і культивованої площі, стан гірських перевалів, проходів, доріг, бродів, глибину рік, ширину їх розливів, площі під болотами і т. д., одним дати історичну географію Карпатської Русі. Інтерес становить і питання про те, де і в які часи проходила межа засік. Вкрай необхідно зібрати всі аписані кирилицею пам'ятки від найдавніших часів. Слід звернути особливу увагу на соціально-економічні відносини. Прелічивши десятки видів джерел, О. Петров резюмував: «Обробка такого рясного матеріал становить, без сумнівів, величезні труднощі. Крім знайомства з докладними творами з історії соціальної, економічної і господарської, потрібно орієнтуватися в історії потадтного населення в Угрії взагалі, з системою податей, а також зі звичаями в Угрії в різну пору і в різних місцях, мірами, монетними одиницями. Про останні важливо знати не лише їх співвідношення до нинішньої валюти, але й купівельну спроможність, їхнє відношення до вартості продуктів». [9]

Цього досі не зроблено. Історики все ще не відвалили з дороги той камінь, який заважає рухатися уперед і про який писав ще Ю. Жаткович: написання сучасної наукової історії краю неможливе, бо «дотепер ще не зібрано увесь матеріал з якого можна звести будову узагальнюючої історії». [10] Через це доводиться з гіркотою констатувати, що для місцевої медієвістики радянське півстоліття виявилось практично пропащим часом.

Ми твердо переконані, що об'єктивних передумов, ґрунтовних підстав (висловлюючись мовою математичної, формальної логіки – достатніх умов) для написання синтетичного твору з історії Закарпаття ще не склалося. З іншого ж боку, необхідні умови для написання такого твору надто відчутні. Його потребує навчально-виховний процес у школах усіх рівнів, запити туристичної справи, пам'яткоохоронна практика, до цього ж підштовхує загальнокультурний процес у нашій області тощо. Соціальне замовлення на подібну працю величезне.

Посередині цієї суперечності лежить проблема: не можна писати і не можна не писати. Зважаючи оце сакраментальне «бути чи не бути», прекрасно розуміємо, що написана за наявної ситуації книжка буде далекою від високих критеріїв сучасної науки. Вона може мати значення хіба як проспект майбутніх досліджень, як навчальний та евристичний посібник. На жаль, тут мало що змінилося з часів О. Духновича.

Угорська середньовічна історіографія значною мірою нагадує за своєю структурою давньоруську: ранні пам'ятки XI-XII ст. у самостійному вигляді не збереглися, а дійшли до нас у складі пізніших компіляцій. Одна з них – це Угорський хронікальний звід XIV ст., який ще називають Ілюстрованою хронікою або Віденською хронікою за одним з її изводів.

Окремо стоять «Діяння угрів» Аноніма, які датують або XII, або XIII ст., а також Хроніка Шимона Кьозаї 1282 р.

Від перших угорських королів збереглося по кілька грамот, проте частина з них – явно пізніші фальсифікати. Більша кількість – близько 200 – дійшла з часів Андрія III (1205 – 1235). З агіографічної літератури найдавнішим є житіє св. Іштвана, записане близько 1096 р., далі житіє св. Емеріка XII ст. та св. Ласла XIII ст. Тим не менше і такий загалом невеликий корпус джерел містить чимало даних про широкі контакти Угорської Русі з сусідніми українськими землями.

В основі усіх пізніших угорських хронік лежав твір Аноніма «Діяння угрів». Власне він поклав початок зведенню, робота над яким різних авторів тривала аж до другої половини XIV ст. Зведення збереглося до нашого часу під назвою «Хроніка угрів», вона дійшла у списках другої половини XIV ст., які розпадаються на дві групи-изводи: групу Ілюстрованої (Віденської) хроніки і групу Будської хроніки. 1473 р. друкар Ендре Хесс видав у Буді цю «Хроніку угрів», відому ще як Будська хроніка. Це була перша друкована книжка, що вийшла в Угорщині. А згодом, 1487 р. протонотарій державного судді Томаша Драги середньопомісний дворянин Янош Туроці (помер 1490 р.) поклав в основу своєї «Угорської хроніки» один зі списків Ілюстрованої групи «Хроніки угрів». Три перші частини хроніки Туроці відтворювали текст радніших хронік, четверта мала оригінальний характер. 1488 р. хроніку було видано у Брюнні (Брно) й Аугсбурзі.

У корпусі угорських хронік виділяють найдавніший текст, укладений ще в XI ст., який називають протографом хронік Угорщини. Встановлено, що сюжет цього найдавнішого тексту, що дійшов до нас уже в пізніших переробках, складала найдавніші діяння угрів від їхнього приходу з Причорномор'я до 1060-х років.

Продовження цієї найдавнішої хроніки XI ст. було укладено 1095-1116 р. Дослідники назвали цей наступний текст «Діяннями короля Ласла». Діяння XII ст. було складено при Гейзі II. За Іштвана III його придворний історіограф описав події 1152-1167 р.

Найбільші подальші зміни у хроніку вніс 1270-72 р. магістр Акош-клірик, що закінчив якийсь університет. 1242-45 р. він був придворним капеланом Бейли IV, 1248-61 р. – канцлером королеви. Крім того, він був 1248-51 р. кустосом у Секешфегерварі і пробстом 1254-73 р. у Буді, отримуючи великі доходи.

1282-85 р. ряд доповнень у найдавнішу хроніку вніс придворний клірик Ласла IV – автор «Діянь гунів», яким започатковано міф про спорідненість гунів і угорців. Подальшу обробку зведення здійснив 1332-1333 р. глава угорських францисканців Янош. 15 травня 1358 р. Капелан Лайоша I Марк Кальті почав створювати повне зведення угорських хронік. 1374 р. він відправив її як подарунок французькому королеві Карлу V у зв'язку з заручинами його сина з донькою Лайоша. Королівський гербописець Міклош Медьєші уніс до цього списку 136 мініатюр. Тому хроніку Кальті зазвичай називають Ілюстрованою або Віденською, оскільки довгий час вона зберігалася у Відні. З 1933 р. вона знаходиться у Державній бібліотеці ім. Сечені у Будапешті. Три інші копії Ілюстрованої хроніки було здійснено 1431, 1462 р. і на зламі XV-XVI ст. Усі чотири копії уриваються на описі подій 1330 р. [11]

У XII-XV ст. писалися і твори, не призначені для зведень. Найраніший з них – «Діяння угрів» магістра П., нотаря короля Бейли. Твір зберігся в єдиній копії XIII ст. Сюжетом його є історія угрів IX-X ст. Багато дослідників вважають, що твір цього Аноніма, який найімовірніше був кліриком, що закінчив Орлеанський університет у Франції, так і не був ніким прочитаний і був введений до читацького обігу лише у XVIII ст. Інші (Я. Горват) вважають, що з цим твором був знайомий автор «Діянь гунів». [12]

У якості самостійного твору збереглися і «Діяння угрів» Шимона Кьозаї, клірика Ласла IV, укладені після 1280 р.

Давніх слов'ян, що населяли землі майбутнього Ужгорода, відносять до племен білих хорватів. Вони залюднили терени Закарпаття у VI ст. Якийсь час вони були під владою тюрків-аварів. Звільнившись з-під їхнього панування, білі хорвати у VII ст. переселилися до Чехії і на Балкани. Решта ж продовжувала жити в районі Карпат. На місці Ужгорода було кілька їхніх поселень, головним з яких поступово стало поселення на Замковій горі. Наприкінці IX ст. воно було укріплене, обнесене дерев'яним частоколом, мало свого правителя – дуку або князя. Саме воно і дало початок місту Ужгороду. Деяко умовно роком заснування Ужгорода прийнято вважати 893 рік. Невдовзі до міста підійшли угорські племена.

896 р. союз угорських племен, перейшовши Карпати, з'явився у Середньому Подунав'ї. В угорській історіографії ці події позначаються терміном *honfoglalasaas* – «набуття батьківщини». Ідеться про особливий період в історії мадярів, що став початком їх переходу до осілого способу життя, формування панівного класу і складання ранньофеодальної державності. [13]

Про ці події збереглися також свідчення у тогочасних західних хроністів – Титмара і Регінона, посланні єпископа Пассау Пільгрима, житії празького єпископа Адальберта, написаному Бруно Квертфуртським, творах кремонського єпископа Ліудпранда, корейського єпископа Відукінда, рейнського пресвітера Флодоарда, швейцарського хроніста Еккарда IV, візантійського імператора Костянтина Багрінородного.

Мовиться про ці події й у Повісті врем'яних літ, де відповідне повідомлення дається на основі «Сказання о преложении книг на славянский язык», яке потрапило на Русь з Моравії у середині XI ст.

Зараз «діяння угрів» одні угорські джерелознавці датують 1046-1060 р., інші – 1063-1074 р. [14]

Серед джерел, якими користувався автор «Діань угрів» були хроніка абата Регінона (до 906 р.), хроніка продовжувача Регінона (до 967 р.), великі Алтайські аннали (охоплюють події 798 – 1073 р.), усні перакази.

Цінними джерелами є також велике і мале житіє Іштвана I і третє його житіє, складене на сонові двох перших на початку XII ст. (до 1116 р.).

Особливо масовим джерелом з історії середньовічного Закарпаття є грамоти угорських королів. Вони почали складатися ще за Стефана Святого. З XII ст. видання грамот стало більш-менш регулярним. 1181 р. Бейла III розпорядився видавати грамоти, які б закріпляли рішення, прийняті у його присутності. З XIII ст. виданням грамот стали займатися комітатські органи і церковні капітули, котрі також завіряли автентичність актів. [15]

Першу публікацію середньовічних угорських грамот здійснив 1735 р. Матяш Бел, видавши у Пожоні (Братиславі) збірник під назвою «Adparatus ad historica Hungariae». З 1829 до 1844 р. у Буді Д.Феєр опублікував 11 томів збірника «Codex diplomaticum». 1857 р. розпочато підготовку пьд егідою Угорськоъ акалемьъ наук до видання багатотомника «Monumenta Hungariae Hisytopica». Упродовж 1860-74 р. вийшло 12 томів «Джерел з періоду історії Арпадовичів» за 1001 – 1235 р., зібрані Густавом Венцелем. [16]

Янош Мігалі зібрав і видав 1900 р. У Мараморш-Сигеті збірник «Марамороські грамоти XIV-XV ст.», що містить 366 марамороських грамот XIV-XV ст., з яких 310 було опубліковано уперше.

На зламі XIX-XX ст. М. Грушевський з С.Томашівським мали намір видати збірник документів з середньовічної історії Закарпаття, проте його не було реалізовано. [17]

1911 р. А. Годинка вмістив у своєму виданні 527 документів періоду 1458-1715 р. Правда, на відміну від Мігалі, Годинка не наводить пояснення окремих слів, лише наводить оригінальний текст, зовнішні і по-крайні записи, вказує місцезнаходження джерела, його попередні публікації.

Ряд церковних грамот опублікував О. Петров. [18]

Певну кількість документів про середньовічне Закарпаття залучили до наукового обігу І. Гаджега і І. Кондратович.

У Римі 1950 р. опубліковано зібрані А.Годинкою документи про Корятовича та заснування ним Мукачівського монастиря [19]. У Римі також побачили світ опубліковані О.Бараном документи про єпископа Партенія Петровича.

1992 р. Іштван Удварі опублікував велику добірку з історії Закарпаття XVII-XIX ст.

На додачу до джерельних публікацій історіографія історії середньовічного Закарпаття, з одного боку, є досить великою і різнобарвною. З іншого ж боку, її досі практично не систематизовано, вона не перетворилася з «речі у собі» на «річ для усіх». Праці авторів, які пояинали це робити – історіографів Є. Перфецького, В. Францева, О. Петрова – на сьогодні забуті чи принаймні не поціновані належним чином. Ґрунтовною сучасною спробою заповнити відповідну історіографічну прогалину є відома монографія Д. Данилюка та дотичні до неї публікації.

Не можна погодитися з висновком Є. Перфецького, ніби до початку ХХ ст. про історичну науку на Закарпатті не може іти мова. І все ж недалеким від істини був М. Грушевський, коли (опираючись при цьому на оцінки Ю. Жатковича) зауважував, що «література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша вартістю». [20]

Можна погодитися з Ю. Жатковичем, що «історіографія угро-русів бере свій початок у XVII ст., в середині якого Андрелла зробив записи, що стосуються угро-русів».

1749 р. вийшла латиномовна праця словака А. Ф. Коллара, де визначено головні етапи історичного розвитку Угорської Русі. Коллар стверджує, що руси жили в Дунайському басейні ще в 1 ст. н.е., Мукачівську єпархію засновано у VI ст., русини були охрещені до Кирила і Мефодія, незалежне Руське князівство існувало ще на початку XI ст., Корятович заснував Мукачівський монастир 1360 р. тощо.

Особливе місце займає латиномовна «Історія єпархіальна» Бабилевича. Автор (справжнє ім'я – Даніель Бабіля) народився 1730 р. у Ракошині в сім'ї священика, закінчив Ужгородську гімназію, потім історико-філологічний факультет у місті Сьєр і теологічний факультет у Надь-Сомбаті. Був священиком у Виноградові, з 1761 р. – у Росвигові. З 1766 по 1772 р. викладав етику у Мукачівській духовній семінарії, яку заснував разом з Мануїлом Ольшавським. З 1772 р. аж до своєї смерті 1795 р. був отцем-сповідником владики А.Бачинського.

1785 р. трансильванський єпископ Ігнатій Баттяні видав книжку «Церковні закони Угорського королівства», в якій завив, посилаючись на грамоту Яноша Корвіна, видану у Мукачеві 1493 р., ніби Корятович ніколи не створював у Мукачеві жодних установ для ордену св.Василія Великого.

Першим друкованим твором закарпатської історіографії була книжка Антала Дейчі «Про угро-русів» (Кошице, 1797). Працю написано під враженням освячення Повчанського храму, де автор побачив угро-росів, що зібралися на свято. Історик спробував відровісти на три питання: 1) Звідки походять угророси, 2) коли вони прийшли в Угорщину, 3) хто заснував Мукачівське єпископство. Дейчі вважав, що русини переселялися за Карпатами трьома хвилями: за Атіли розселився уздовж Дунаю і Темеша, за Арпада – від Тиси до Молдавії і у Трансільванії і Волощини, за окремих Арпадовичів осідали у межах північних комітатів. Заснування Мукачівської єпархії він відносить до 1360 р. Також Дейчі доводить, що давні угорці були представниками слов'янської культури, а угорська церква аж до короля Коломана ґрунтувалася на грецькому обряді.

І.Базилевич збирав матеріал зі своєї проблеми упродовж 14 років, не відкидаючи при цьому і того, що безпосередньо її не стосувалося, але становило науковий інтерес. Тому він опублікував у своїй праці 125 документів – декретів і рескриптів угорських королів, австрійських цісарів і трансильванських князів, папських бреве і булл, єпископських розпоряджень.

І. Базилевича називали у нашому краї «Геродотом угроросів». [21] Найбільш образно і водночас точно оцінив працю Базилевича О. Мазурок: «Базилевич... подібно до працювитої мурашки тягнув у свій твір усе, що тільки міг». [22]

І. Базилевич дійшов висновку, що задовго до приходу Арпала в Угорщину руси жили над Тисою і Дунаєм. [23] Він вважає, що Корятович прийшов на Закарпаття 1339 р., де правив Мукачівською і Маковицькою домініями, які лишалися за його нащадками аж до 1458 р. При цьому Корятович був уніатом і заснував у Мукачеві жіночий уніатський монастир. [24] Християнство ж карпатські русини прийняли від Кирила і Мефодія 867 р., грецький обряд був панівним в Угорщині аж до XIII ст. За Базилевичем, руси відійшли від унії 1054 р., але 1252 р. знову прийняли її, а повторно – 1646 р., бо на той час унія похитнулася під тиском трансильванських князів – протестантів. Щодо Мукачівського єпископства він пише, що воно існувало ще до приходу угрів, але потім вказує, що воно було засноване при Ласлові II.

1802 р. Швартнер у книжці «Вступ до справ дипломатичних» відзначив, що Базилевич вів боротьбу з Баттяні без найменшого наміру приписати собі перемогу. Це підштовхнуло Базилевича опублікувати 1804 р. у Кошицях другий том своєї праці з документами, необхідними для розуміння останнього розділу першого тому, де йдеться про канонізацію єпархії та денаціяцію духовної семінарії.

1850 р. Карой Мейсарош видав «Історію угорських русинів». Він вважав угроросів автохтонами, кількість яких збільшувалася за рахунок

нових переселень, найбільшим з яких був прихід Корятовича з 40 тисячами сімей. Мейсарош вважає, що Корятович прийшов на Закарпаття перед 1360 р. і був тут убитий 1365 р. Русини ніколи не мали тут політичної ваги, але як прикордонні сили і кріпаки північних комітатів мали ряд привілеїв, найбільшим з яких було право обирати свого воєводу. Християнство русини прийняли від Кирила і Мефодія, Мукачівське єпископство засновано 1491 р. за Ласла II. У додатках до праці опубліковано цінні документи.

1861 р. К. Мейсарош видав «Історію Ужгорода з найдавніших часів до сьогодні», започаткувавши історіографію історії цього міста. Перший розділ «Походження назви Унгвар. Перші жителі. Географічне розташування у давнину» має історично-географічний характер. У другому розділі «Пам'ятки Унгвара. Замок. Палац. Каплиця. Сади» охарактеризовано етапи зростання міста. У третьому розділі «Давні привілеї Унгвара. Традиції городян. Автономія міста» подано соціально-економічну історію Ужгорода. Четвертий розділ «Походження єпископства» і п'ятий «Цегольнянська парафія і її доходи» присвячено церковній історії.

Третя чверть XIX ст. виявилася чи не найглухішим періодом культурної історії краю, принаймні за останні три віки. Це яскраво засвідчив лист Г. Бідермана від 22 грудня 1858 р. до президента Австрійської академії наук з Кошицької юридичної академії, де працював історик: «Духовний застій, що тут панує і віддаленість і віддаленість місця від усіх пунктів наукової діяльності змушують мене ґрунтовно непокоїтися, що при довшому перебуванні в цьому місці у мене мине всяке бажання до літературної діяльності і я змушений буду скоритися тій пихатості, яка властива тутешнім "освіченим"». [25]

Для Ігнатія Германа Бідермана угорські русини однозначно є частиною українського народу. Він неодноразово підкреслює етнічну тождність закарпатських, галицьких і буковинських русинів з малоросами Російської імперії. Вже на першій сторінці своєї монографії «Угорські русини» він відзначав, що вони «є частиною малоруського (рутенського) народу, що поширений в усій Східній Галичині, Буковині і частині Російської імперії». Нижче він вказував: «Угорські русини... одного походження з мешканцями Галичини і Малоросії, звідки вони час від часу діставали підсилення». [26]

У другому томі він розглядає подієву історію угоросів, у третьому – церковну і культурну. Бідерман вважає, що руси прийшли за Карпати з Альмошем, згодом їхня чисельність зростала у зв'язку з наступними переселеннями аж до XVIII ст. Прихід Корятовича датується 1354 р. Бідерман вважає, що угороси були вільними людьми аж до Могачької битви.

1874-78 р. Іван Дулішкович видав тритомник «Исторические черты угро-русских». Ю. Жаткович вважав, що «це майже прямий переклад праць Лучкая, Мейсароша і Бідермана, оскільки зовнішню історію угро-

русів він переписав слово в слово від Бідермана, а внутрішню – у Мейсароша і Лучкая». Найціннішою є перша частина другого тому, яка ґрунтується на документах, використаних Лучкаєм. Третій том містить виклад документів в оригіналі. На думку Дулішковича, Корятович прийшов до Угорщини 1338 або 1339 р., не з 40 тисячами сімей, але з досить численним супроводом. Він не був уніатом, заснував Мукачівський монастир і турбувався про неунітаських священників, був убитий 1365 або 1395 р. на Поділлі і не лишив нащадків. Руси були не тільки вільними, а й мали автономію у рамках Угорської корони. Аж до Андрія II угорці відправляли грецький обряд.

1881-82 р. Т. Легоцький публікує «Монографію Березького комітату», де найповніше викладено його концепцію історії Закарпаття.

Ю. Жаткович 1890 р. сформулював 5 ключових питань для середньовічної історії Закарпаття:

1) чи є угороси автохтонами ачи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди, 2) коли і з яких причин Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відіграв, якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго займав тут провідне місце, 3) в якому політичному становищі перебували тут угороси в період феодалізму, 4) від кого і коли прийняли угороси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри, 5) коли і ким засноване Мукачівське єпископство? [27] Остаточної переконливої відповіді на них немає і понині.

У зв'язку з виступом на зборах Угорської Академії Наук 2 червня 1896 р. її президента графа Зічі, який вихваляв культурну політику Угорського королівства група громадсько-культурних діячів Галичини (І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, О. Франко, А. Павлик та інші) опублікували у львівському журналі «Житє і слово» «Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття», де писали: «В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500 000 русинів і походженням і традицією історичною та літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселяє східну частку Галичини і полудневу частку Росії і в цілому числить сьогодні около 25 мільйонів душ».

Дані події привернули увагу до Закарпаття Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. На зламі століть у його записках опубліковано ряд розвідок про наш край. Історія Закарпаття XVI-XVII ст. знайшла відображення у статті Мирона Кордуби.[28] Її своєрідним продовженням стала стаття С. Томашівського, де охарактеризована ситуація в краї напередодні війни 1703-1711 р. [29] Ряд статей (О. Колесси [30], І. Франка [31], Я. Біленького – Г. Стрипського [32]) присвячено характеристиці письменних пам'яток Закарпаття, багато з яких не дійшло до нашого часу.

Винятковою віхою у місцевій історіографії стала «Історія Мукачівської греко-католицької єпархії» А. Годинки (1909). Навіть максимально

прискіпливий Є. Перфецький назвав її першою великою науковою працею з історії Угорської Русі.

Перша наукова праця про Закарпаття угорського автора вийшла друком 1836 р. у Дебрецені. Це «Мукачево, тобто топографічний, географічний, історичний та статистичний опис міста Мукачева і Мукачівської фортеці» Йозефа Балаїті. Пр автора відомо, що 1831-50 р. він був реформатським проповідником у Мукачеві. [33]

Певну увагу середньовічній історії Закарпаття приділила німецькомовна історіографія ХХ ст. [34]

1900 р. у Відні видано 5-томну монографію «Австро-Угорська монархія», п'ятий том якої подає відомості про «Верхню Угорщину», зокрема про заснування та ранню історію Ужгорода, Мукачева, Берегова, Севлюша та інших міст і містечок краю.

Як зазначив М. Вегеш, «М. С. Грушевському належить ціла низка блискучих положень з історії Закарпатської України». [35]

У книжці Акселя Шмідта «Карпатська Україна» викладено історію Закарпаття від розпаду Київської Русі до 15 березня 1939 р. Уже в першому параграфі «Земля і люди» подано історію краю, вказано, що українці є автохтонами на Закарпатті. Вони мешкаючи в інертній просторі, перенесли усі випробування часом завдяки трьом факторам – міцним сімейним устоям, церкві і школі. Вони упродовж віків зберегли свою мову, духовність, національну свідомість.

О. Петров заходився трошити те, що він вважав традиційними міфами карпатороської історіографії – перш за все усталені дискурси про Петра Петровича і Федора Корятовича. За О. Петровим, П. Петрович був не руським князем, що захищав православ'я від наступу католицизму, а просто войовничим ватажком, що заздрило зростанню могутності Карла-Роберта. Петрович – не православний русин, а угорець-католик. [36] Грамота Корятовича 1360 р. – цілковита фальшивка, князь прибув на Закарпаття лише наприкінці XIV ст., коли Мукачівський монастир вже існував. По смерті князя 1414 р. про нього цілковито забули і згадали лише 1690 р. [37] Тому «політична історія карпаторосів – сама ілюзія, тільки марево». [38]

Найбільш повно свою історичну концепцію А. Годинка виклав у монографії «Історія Мукачівської греко-католицької єпархії». Він вважав, що руське населення з'явилося тут тільки після приходу угорців, першу письмову згадку про нього відносив до 1254 р. [39] Руське населення прийшло на Закарпаття переважно з Галичини. Прихід Корятовича на Закарпаття А. Годинка датував 1398 р. [40] Водночас А. Годинка ввів до наукового обігу багаті матеріали з культурної історії краю.

Першою спеціальною монографією про Закарпаття, виданою в УРСР, була «Закарпатська Україна» О. Бадана. Вона містила розлогі історичний нарис. Хоча середньовіччю у ньому відводилося усього кілька

сторінок, текст містив цілий ряд концептуальних положень. Зокрема: «Українська людність до приходу мадярів посідала велику територію на південь від Карпат. Як прийшли мадяри та розселилися в Паннонській долині, українська людність подалася на правий берег річки Тиси в Карпатські гори, поповнюючись далі втікачами з України, що прямували туди, рятуючись від нападів татар». [41]

О. Мазурок загалом слушно відзначає, що за весь період існування Ужгородського університету в ньому було лише 5 медієвістів: М. Лелекач, Т. Сопко, В. Маркуш, І. Шульга і якоюсь мірою І. Коломієць. [42] Ми додали би сюди ще В.Мельника. Якщо ж вважати медієвістом І. Шульгу, котрий досліджував другу половину XVIII-XIX ст., то слід назвати ще й Я. Штернберга як дослідника подій 1703-1711 р.

Коллективна монографія «Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття». Середньовіччю (добі феодалізму) там присвячено усього десяток сторінок, написаних І. Шульгою. Багато висунутих там тез є видаванням бажаного (етнополітично правильного) за дійсне без належних доказів сказаного. Маємо на увазі таке: «З літописів відомо, що Закарпаття у X ст. підтримувало тісні зв'язки з Києвом. Білі хорвати брали активну участь у політичному житті Давньоруської держави, під знаменами київських князів ходили на Візантію та кочівників». [43] Або: «Ужгород і Мукачеве за часів Давньоруської держави були порівняно великими містами. У IX ст. в Ужгороді існував замок. Він був резиденцією давньоруського князя. Тоді ж побудували фортецю у Севлюші (тепер Виноградів), а в XII ст. – у Середньому. Всі ці оборонні споруди були творіннями розуму і рук руського населення краю». [44]

Концепцію закарпатського середньовіччя І. Попа найбільш компактно викладено в його «Енциклопедии Подкарпатской Руси». Слов'яни на Закарпаття прийшли у VI ст. з заходу, півночі і південного заходу. До X ст. їхня доля була тісно переплетена зі слов'янізованими племенами аланського походження – білими хорватами. Наприкінці IX ст. Велика Моравія підпорядкувала собі Білу Хорватію. Моравію ж розгромили угри. Закарпаття ніколи не входило до Київської Русі. Карпати аж до XIV ст. лишалися нічийними, «жодна ранньофеодальна держава особливо на них не претендує». З іншого боку, «на середину XIII ст. практично вся територія Підкарпатської Русі аж до Вододільного хребта Карпат входить уже до складу Угорського королівства». Наявність національної еліти у місцевих русинів – міф. XIV – початок XVI ст. – найспокійніші в історії краю: «Перебування у стані політичної анонімності сприяло економічному і культурному розвитку підкарпатського передгір'я і особливо поселень в районі Тиси. Для гірської частини краю зі стабілізованим полонинським тваринництвом у ході "волської колонізації" це був також "золотий вік"». Далі Закарпаття стало ареною боротьби між Австрією і Трансильванією, котру закарпатці підтримували як менше лихо. [45]

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – Ужгород, 2001. – С.7.
2. Там само. – С.8
3. Там само. – С.9
4. Там само. – С.10.
5. Шевченко Ф.П. Місце Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали сесії, присвяч. 50-річчю Великої Жовтневої соц. Революції, 29 червня – 2 липня 1967 р.). – Ужгород, 1970. –С.43.
6. Там само. – С.47-48.
7. Там само. – С.53, 52.
8. Фенич В. Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії // Карпатика. – В.32. – Ужгород, 2005. – С.171.
9. Петров А.Л. Задачи угрорусской историографии. – Прага, 1930. – С.XVII.
10. Мазурок 133.
11. История Венгрии. – Т.1. – М., 1971. – С. – 269-278.
12. История Венгрии. – Т.1. – М., 1971. – С. – 282-283.
13. История Венгрии. – Т.1. – М.: Наука, 1971. – С.99.
14. Там само. – С.101.
15. История Венгрии. – С.265-266.
16. Ткачук О. Джерелознавчі студії вчених-угорців Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Історична школа професора Володимира Задорожного. – В.1. – Ужгород, 1999. – С.99-100.
17. Див.: Вегеш М. Історичні дослідження. – Ужгород, 2000. – Т.5.- С.52.
18. Петров А.Л. «Старая вера» и уния в XVII-XVIII в.: Документы // Петров А. Материалы для истории Угорской Руси. – Т.1. – СПб., 1905; Петров А.Л. Древнейшие грамоты по истории карпаторууской церкви и иерархии 1391-1498 г. – Прага, 1930.
19. Див.: Фенич В. «Київська церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії ХІV-ХVІІ ст. // Науковий вісник УжНУ. Серій історія. – 2008. – С.3-14.
20. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – К., 1992. – С.581.
21. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – С.138.
22. Там само. – С. 107.
23. История Венгрии. – Т.1. – С.74-75; Т.2. – С.1-6.
24. История Венгрии. – Т.1 С.1-14.
25. Цит. за: Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – С.112.
26. Bidermann I. Betrachtungen über die Grundsteuerreform in Oesterreich. – Graz, 1862. – S.1, 5-6.
27. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – С.136.
28. Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // ЗНТШ. – 1908. – Т.84.
29. Томашівський С. Угорщина і Польща на початку ХVІІІ ст. // Там само.
30. Колесса О. Ужгородський Полуустав в пергаментовім рукописі ХІV ст. // ЗНТШ. – 1925. – Т.141-143.
31. Франко І. Карпаторууська література ХVІІ-ХVІІІ ст. // ЗНТШ. – 1900. – Т.37.

32. Біленький Я. Угро-руські літописні замітки // ЗНТШ. – 1911. – Т.104.; Стрипський Г. З старшої письменності Угорської Русі // ЗНТШ. – 1913. – Т.117-118.
33. История Венгрии. – Т.1. – М., 1971. – С.: Ткачук-Ферков О. Невідомий Йожеф Балайті та його «Опис Мукачнва» // Науковий вісник УжНУ. Історія. – Вип.7. – 2002. – С.142-147.
34. Див.: Куля Ф. Закарпаття у німецькомовній історіографії ХХ століття // Науковий вісник УжНУ. Історія. – Вип..6. – 2002. – С.131-135.
35. Вегеш М.М. Історичні дослідження. – Ужгород, 2000. – Т.5.- С.30.
36. Петров А.Л. Древнейшие грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391-1498 г. – Прага, 1930. – С.52-55.
37. Петров А.Л. Древнейшие... – С.55-60, 179-203.
38. Петров А.П. Древнейшие... – С..XI.
39. Hodinka Antal. A munkácsi görög-katholikus püspökség története. – Budapest, 1910. – С.64.
40. Там само. – С.144-145.
41. Бадан О. Закарпатська Україна. – Харків, 1929. – С.39.
42. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – С. 126.
43. Шляхом до щастя. – Ужгород, 1973. – С.12.
44. Там само. – С.12-13.
45. Поп И.И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2001. – С.23-31.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ БАЗА И ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ СРЕДНЕВЕКОВОГО ЗАКАРПАТЬЯ

SOURCE BASE AND HISTORIO- GRAPHY OF THE MEDIEVAL HISTORY OF TRANSCARPATHTIA

Федака С.Д.
(Ужгород)

Fedaka S.D.
(Uzhhorod)

В статье автор рассматривает проблемы и достижения медиэвистики Закарпаття, а также наличие/отсутствие источниковедческой базы для исследований. Из всей средневековой истории Закарпаття наиболее тщательно исследовалась история именно церковная (и касательные к ней вопросы), однако даже в этой сфере разработанность проблематики не намного лучше истории политической или социально-экономической.

Ключевые слова: Закарпатье, медиэвистика, история, историография, источниковедческая база.

In this article the author considers the problems and achievements of the medieval studies of Transcarpathia as well as the availability/absence of the source base necessary for the researches. Church history (and its related questions) is the most thoroughly studied issue of all medieval history of Transcarpathia though the problem development of this field is not much better than the development of political or social and economic history.

Key words: Transcarpathia, medieval studies, history, historiography, source base.

Фенич В. І. | УДК 262.12:283/289(477.87)
(Ужгород)

**ГАЛИЧИНА
І МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ
(до 1771 р.)**

У статті автор досліджує взаємовідносини греко-католицьких спільнот Галичини та Мукачівської єпархії до 1771 р. Також, розглянуто різноманітні спроби виключення Мукачівської єпархії з під юрисдикції Єгеру та невдалі намагання підпорядкувати єпархію Київському митрополиту.

Ключові слова: греко-католики, Мукачівська єпархія, Галичина, унія.

Усіляко намагаючись «віднайти» спільну історичну традицію там, де її вочевидь бракувало, дослідники (передусім українські) зігнорували не лише цілим комплексом джерел, підтасувавши їх таким чином, щоб видати бажане за дійсне, але й свідомо спотворили цілий ряд історичних фактів. Для політичної ідеї соборності України подібна патріотична міфотворчість мабуть відіграє не останню роль, проте з історичною дійсністю, яку покликаний відтворювати історик, а не ремісник, незалежно від його національної чи конфесійної ідентичності, вона має небагато спільного¹.

В даній статті автор розгляне якими були взаємини між Мукачівською церковно-релігійною спільнотою з галицькими одновірцями до того, як обидва регіони опинилися в австрійській та угорській частинах монархії Габсбургів.

Легенди, що розповідають про місійну діяльність апостолів слов'ян Кирила (Константина) й Methodia та їх учнів на чолі з Гораздом на території Великої Моравії в кінці IX ст., і яка нібито поширилася далеко на Схід досягнувши теренів Верхнього Потисся та принесла на периферії місіонерської області значно більші плоди, ніж у центрі, можуть бути залишені поза увагою як історично безпідставні, оскільки не мають під со-

---

¹ Критичні оцінки подібним підходам в церковній історії мною викладені: Фенич В. І. «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV-XVII ст. // Науковий вісник. Серія: Історія. – Випуск 21 /Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С. 3-14; Бачення часів неподіленого християнства православними і католиками (приклад о. Василія (Проніна) та о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна). – №. 2. – Ужгород: ВДВ «Карпати», 2013. – С. 145-167; Мукачівський єпископ Андрей (Бачинський) і відновлення Галицької митрополії: деміфологізація однієї патріотичної легенди // Постійна адреса статті: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/51236/

бою ані археологічних, ані писемних доказів, крім свідомого чи не свідомого локал-патріотичного намагання вивести східно-християнську традицію єпархії з центром у монастирі на Чернечій горі поблизу Мукачева без згадки про Київ².

Усупереч намаганням деяких істориків, але вже з іншої – української патріотичної перспективи, одночасно відкритим залишається питання євхаристійного спілкування (сопричастя – *communio*) між Києвом чи Галичем, а може ще й Перемишлем – з одного боку та Мукачевом – з іншого. Разом з тим, відсутність задокументованої прямої залежності церковної провінції карпатських русинів і волохів від архієрейської влади митрополитів Києво-Галицької Русі, як і підпорядкування їхньої «Монастирської Церкви»³ котрійсь із сусідніх східних юрисдикцій із Молдово-Влахії чи Трансільванії в «доунійний період», крім хіба що належності владі латинських архієреїв з Еґеру та Естерґому починаючи ще від 1346 р., закономірно підсилює в її мешканців сформований тисячолітньою самостійною історією, відірваною від решти Русі, локал-патріотичні почуття.

Разом з русинською колонізацією південно-західних схилів Карпат, яка тривала аж до XVIII ст. включно⁴, священиками Мукачівської єпархії ставали переважно галицькі за походженням душпастирі, підтверджен-

---

² Pekar Basilius. De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771). Ed. 2. – Romae: PP. Basiliani, 1956. – P. 18; Суттнер Ернст Крістоф. Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еkleзіологічні перспективи /Пер. і наук. ред. Олега Турія. – Львів: Свічадо, 2001. – С. 63. Віднедавна (2008) цієї ж думки дотримується і автор цих рядків: Фенич В.І. «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV-XVII ст... – С. 3-14. Його ж: Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»? // Карпатика. – Вип. 40. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – С. 124-138.

³ Розглядати Мукачівську єпархію та подібні їй церковні спільноти саме як «Монастирську Церкву» пропонує сучасний словацький василіанський історик Ґоразд Тімкович у праці, що вийшла під псевдонімом: Hornad Vladimirus de juxta. Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie). – Košice, 2004. – 954 s.

⁴ Král Jiri. Osídlení Karpatské Rusi. Historický přehled. – Praha: Geografický ústav Karlovy university, 1923. – 21 s.; Hodinka Antal. Утцюзнина, газдуство и прошлость южнокарпатських русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c.müve (Budapest, 1923) ruszin nyelvü változatának hasonmás kiadása /A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István – Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000. – 9-103. Old.; Perfeckij Eugen. Socialné-hospodárské poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.-XV. – Bratislava, 1924. – 114 s.

ням чому є чисельні приклади урбарів (описи панських маєтків), скрупульозно досліджених Антонієм Годінкою та Алексеем Петровим⁵. Припущення деяких церковних авторів (Атанасій Пекар ЧСВВ, Олександр Баран, Степан Папп) начебто на момент зупинки у Буді 1443 р. київського унійного митрополита Ісидора духовну опіку русинам і волохам грецького обряду в Угорщині уділяв Перемиський єпископ⁶, не підтверджується ні угорськими, ні польськими джерелами як того, так і пізнішого часу, хоч однозначно деконструювати власне саме такий перебіг подій дослідниками (в т.ч. й мною) ніколи й не відкидався⁷.

Якій церковній юрисдикції належав перший виразно згадуваний «єпископ русинів і волохів» Іоанн (1491) та його наступники з осідком у монастирі на Чернечій горі біля Мукачева теж не є ясным ні для церковних (Іоаникій Базилович, Михайло Лучкай, Іоанн Дулішкович, Юрій Жаткович, Дюла Гріґашій, Василь Гаджега, Іриней Кондратович, Василь Пронін, Стефан Бендас, Міхал Лацко, Олександр Баран, Атанасій Пекар ЧСВВ, Імре Томко, Іштван Пірідьї, Дьордь Йонко, Владімірус де юкста Горнад, Васіл Ціріл, Марян Медвідь), ні для «цивільних» істори-

---

⁵ Годинка Антоній. Як наші духовники проживали // Годинка Антоній. Як наші духовники проживали... Русинські тексти. II // Матеріал зобраз, коментарії застачив и вступное слово написа Михаил Капраль. – Ніредьгаза: Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазської Висшої Школи, 2005. – С. 13-46 [Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 19]. Його ж: Як наші духовники проживали // Hodinka Antal válogatott kéziratai /Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. – Nyíregyháza, 1992. – 35-56. Old.; Петровъ Алексей. Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории: к основанию Грушевского монастыря св. архангела Михаила в Мараморощѣ. – Ужгородъ: Типография «Школьная помощь», 1927. – 16 с. Його ж: Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391-1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле. – Praha: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930. – 232 s. + 12 факсимиле.

⁶ Pekar Basilius. De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771) /Ed. 2. – Romae: PP. Basiliani, 1956. – 136 p.; Baran Alexander. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis /Ed. 2. – Romae: PP. Basiliani, 1960. – 111 p.; Пап Степан. Початки християнства на Закарпатті. На основі нових наукових дослідів. – Філадельфія: «Америка», 1983. – 222 с.

⁷ З останніх публікацій на цю тему див.: Фенич Володимир. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391-1733 pp.) // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції /Coordonatori: Viorel Ciubotă, Vasile Marina. – Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 1999. – S. 185-199. Його ж: «Київська Церква» і Мукачівська єпархія... – С. 3-14.

ків (Тиводар Легоцький, Алексєй Петров, Євген Перфецький, Антоній Годінка, Іштван Удварі⁸.

Задокументовані приклади єпископських свячень кандидатів на Мукачівське владичтво православними митрополитами в Яссах до середини XVII ст. так само не дають підстав робити якісь однозначні висновки щодо їхньої юрисдикційної належності принаймні в доунійний (т.зв. «схизматичний») період, хоча б тому, що частина духовенства могла отримувати архієрейську опіку з боку Перемиського, а інша – з боку трансильванського митрополита з Альба-Юлії⁹. Натомість ідейні витоки та організаційні потуги ґенези Ужгородської церковної унії 1646–1649 рр., що, хоч і не лінійно, а таки пов'язуються з киево-галицьким унійним впливом, ніколи не піддавалися сумніву навіть місцевими конструювальниками русинської історії¹⁰.

Унійна акція 1613-1614 рр. у Краснобрідському монастирі за участю Перемиського з'єданого єпископа Атанасія (Крупецького) (1610-1652), зустрічі між Мукачівським єпископом Іоанном (Григоровичем) (1627-1633) та Київським унійним митрополитом Йосифом Велямином (Рутським) (1628), особиста заанґажованість у справу унії одного з двох

---

⁸ Дет. огляд історіографії див.: Фенич Володимир. Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії // *Carpatica–Карпатика*. Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка /Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М. П. – Ужгород: Ліра, 2005. – С. 168-184. Його ж: «Київська Церква» і Мукачівська єпархія... – С. 3-14; Його ж: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти // *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. – Випуск 1. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. – С. 140-158; Його ж: Бачення часів неподіленого християнства православними і католиками (приклад о. Василя (Проніна) та о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ)... – С. 145–167.

⁹ Дет. див. про це у працях Й. Базиловича, М. Лучкая, І. Дулішковича, А. Годінки, В. Проніна: *Basilovits Joannicio, R.P. Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...* – Vol. I. – Pars secunda. – P. 4-208; Лучкай М.М. Історія карпатських русинів: У шести томах /Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю.М. Сака; вступна стаття Д.Д. Данилюка; Редкол.: Й.О. Баглай, М.М. Вегеш, Д.Д. Данилюк, М.В. Орос, І.М. Сенько. – Т. II. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 172-267; Дулишковичь Іоанн. Историческія черты Угро-Русскихъ. – Тетрадь II. – Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875. – С. 52-121; Hodinka Antal. *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...* – 233-328; Пронин В. История Православной Церкви на Закарпатье. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005. – С. 151-223.

¹⁰ Для прикладу див.: Поп Иван. Мала історія Русинув. – Ужгород: «Карпатська Вежа», 2012. – С. 35-39.

василіанських монахів, – польського русина Гавриїла Косовицького¹¹, – ось той ланцюжок києво-галицьких лінеарних впливів на передунійні та унійні події в Ужгороді 1646–1649 рр. Правда головними режисерами та акторами Ужгородської унії були угорські латинські єпископи з Еґеру і Естерґому та сербський монах-василіянин з комітату Саболч Петро Партеній Петрович¹².

Перші виразні «претензії» Київського унійного митрополита на включення території Мукачівської єпархії до своєї юрисдикції, усупереч патріотичним меседжам українських церковних істориків, відносяться лише до 1660-х рр. Після того, як монах-василіянин Петро Партеній Петрович повернувся до єдності з Католицькою Церквою, він став першим уніатським владикою, якого 1659 р. імператор Леопольд I Габсбург, користуючись правом патронату (*iuris patronatus*) як «апостольський король» Угорщини офіційно іменував Мукачівським єпископом¹³. Спочатку, правда, виникали певні труднощі, пов'язані з його хіротонією, яку йому уділив нез'єднаний з Римом трансильванський єпископ Стефан (Шімонович) із Альба Юлії при асистенції єпископів молдавського Григорія та бистрицького Сави, добре знаючи при цьому, що обраний напередодні більшістю священиків Мукачівської Церкви кандидат був уніатом¹⁴. Зв'язаний через свого митрополита в Тірговіште (Бухаресті) з вселенським Константинопольським патріархом Стефан (Шімонович) таким чином 1651 р. врятував унію у Верхньому краї Угорщини¹⁵.

В опозицію до намірів примаса Католицької Церкви в Угорщині Георгія Ліппаї підпорядкувати своїй безпосередній владі унійну церковну провінцію з центром на Чернечій горі, стала володарка Мукачівського

---

¹¹ Lacko Michal, SJ. Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou. – Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012. – S. 57-119.

¹² Ibed. – S. 121-153.

¹³ Baran Alexander. Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč Episcopi Mukačoviensis // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. – Series II. – Sectio II. – Vol. III (IX). – Fasc. 3-4. – Romae, 1960. – P. 440-448.*

¹⁴ Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458-1715 /Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: Hodinka Antal. – Ungvár: Szerző kiadása, 1911. – 158-200. Old.; Baran Alexander. Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč Episcopi Mukačoviensis // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. – Series II. – Sectio II. – Vol. III (IX). – Fasc. 3-4. – Romae, 1960. – P. 440-448.*

¹⁵ Суттнер Ернст Крістоф. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії /За ред. Б. Гудзяка, І. Скочилися та О. Турія. – Число 2. – Львів: ІІЦ ЛБА, 2000. – С. 109-110. Його ж: Суттнер Е.-Кр. Церковні розколи і єдність Церкви /Пер. з нім. та наук. ред. Олега Турія. – Львів: Вид-во «Місіонер», 2007. – С. 93-94.

замку кальвіністка Софія Баторі, яка після смерті свого чоловіка, трансільванського князя Георгія II Ракоція, у 1660 р. знову повернулася до Католицької Церкви. За захистом княгиня-конвертитка вирішила звернутися до Київського з'єднаного митрополита. Через свого духівника отця-єзуїта Стефана Міллея наприкінці 1662 р. княгиня просила Київського унійного архієрея Гавриїла Коленду (1655-1674) висвятити та відправити до Мукачева єпископа¹⁶.

На Синоді Київської унійної митрополії в Жировцях (1663) було прийнято рішення висвятити для Мукачівської єпархії єпископа, та лише з тією умовою, що дана єпархія буде підпорядкована Київському митрополиту¹⁷. Коли ж С. Баторі дізналася про те, що з офіційним зверненням до Риму щодо підпорядкування Мукачівської єпархії Київській митрополії Синод відправив Холмського єпископа Якова Сушу (1652-1687)¹⁸, вона різко змінила свою думку. Вважаючи, що мукачівський єпископ, як обрядовий вікарій вірників «greasi ritus uniti», що проживають на канонічній території Еґерського латинського єпископа відповідно до постанов IV Латеранського собору (1215)¹⁹, повинні підпорядковуватись юрисдикції Естерґомського латинського архієпископа, а про підпорядкування Мукачівської єпархії Київському митрополитові в клопотанні С. Баторі взагалі не йшлося, літом 1664 р. княгиня дозволила повернутися до давнього осідку мукачівських владик, – в монастир на Чернечій горі біля Мукачева, – уніатському єпископу Петру Партенію Петровичу²⁰.

Трирічні намагання Якова Суші переконати Св. Престол підпорядкувати Мукачівську унійну єпархію юрисдикції Київського митрополита, очікуваного успіху не дали²¹. В середовищі самих русинських священників Мукачівської дієцезії в той час ніхто і не ставив правда питання про зміну юрисдикції на користь Київського митрополита. За відсутності достовірних доказів про заснування Мукачівської єпархії, а також каноніч-

---

¹⁶ Baran Alexander. *Metropolis Kioviensis et eparchia Mukačoviensis* /Ed. 2. – Romae: PP. Basiliani, 1960. – P. 65–69.

¹⁷ Петрушевич Антон. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 // Литературный сборник издаваемый Галицко-Русской Матицей 1872–1873. – Львов, 1874. – С. 569–571.

¹⁸ Praszko Juraj. *De ecclesia Ruthena catholica sede metropolitana uacante 1655–1665*. – Romae, 1944. – P. 183, 221.

¹⁹ Суттнер Ернст Кристоф. Церковні розколи і єдність Церкви... – С. 53–54; Аввакумов Юрій. Витоки унійного богослов'я. Проблема церковної єдності в обрядових дискусіях між Римом і Константинополем в XI–XIII століттях /Авторизов. пер. з нім. – Львів: Вид-во УКУ, 2011. – С. 248.

²⁰ Lacko Michal, SJ. *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...* – S. 148–151.

²¹ Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458–1715... – № 160, 161, 162.

но-правних грамот про повноваження перших архімандритів-владик із Чернечої гори, угорські латинські достойники після 1646 р. поступово підпорядковують хіротонізованих до цього часу Мукачівських єпископів молдавськими митрополитами в Яссах та румунськими архієреями в Альба-Юлії своїй юрисдикції.

З метою збереження вірників Мукачівської єпархії від схизми, які на вернулися до Римської Католицької Церкви завдячуючи латинським ієрархам із Еґеру та Естерґому, в Столиці св. Петра віддали перевагу угорським аргументам, а не легату Київського унійного митрополита в Римі²². При цьому не надто важило, чиї докази виглядали більш переконливими для сивочолих кардиналів. Посттридентська католицька еклезиологія дивовижним чином дозволяла застосовувати у різних місцях не скасовані часом дискримінаційні по відношенню до уже «*graeci ritus uniti*» постанови IV Латеранського собору (1215), які почали активно застосовувати у житті ті самі еґерські та естерґомські латинські ієрархи стосовно й надалі непевного юридичного статусу та соціального становища мукачівських владик і священників одразу після того, як перша спроба підпорядкувати Мукачівську єпархію Київському митрополитові у 1660-х рр. стала по суті викликом тій-таки посттридентській еклезиології.

Усе це, щоправда, разом з тим не перешкоджало угорським латинським достойникам звертатися за допомогою до «*graeci ritus non uniti*» із Галичини, коли виникала загроза втратити Мукачівську єпархію з-під своєї духовної «опіки» на користь Київського митрополита. При цьому навіть майже не мало жодного значення, що претендент на Мукачівське владіцтво був уніатом, чи ні. Показовим прикладом такої «співпраці» естерґомських архієреїв з галичанами, є запрошення примасом Георгієм Селепчені (1666-1685) до монастирської «резиденції» мукачівських єпископів на Чернечій горі галицького нез'єданого ієромонаха Йосифа Волошиновського, який погодився на умови кардинала Селепченія стати уніатським єпископом і визнавати його, а не Еґерського єпископа, митрополічу владу²³.

Не дочекавшись конфірмації Апостольським престолом, Й. Волошиновський подався до Львова і прийняв єпископські свячення з рук Львівського нез'єданого єпископа Йосифа Шумлянського (1667-1708). Дивує у цій нетиповій історії ще й той факт, що Римський Престол 30 березня 1669 р. звільнив Волошиновського від усіх канонічних покарань,

---

²² Baran Alexander. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis...* – P. 70-75; Pekar Basilius. *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)* / Ed. 2. – Romae: PP. Basiliani, 1956. – P. 41-42.

²³ Гаджега Василь. Йосиф Волошиновський, єпископ мукачівський і Іван Малаховський, єпископ перемиський, як єпископ мукачівський // Записки Чину св. Василія Великого. – Жовква, 1931. – Т. IV. – Ч. 1-2. – С. 161-170.

визнав його єпископські священня дійсними і дозволив виконувати звичні архієрейські чинності(!)²⁴. Невдовзі, усунувши Волошиновського від виконання архиєрейських обов'язків (джерела його ще згадують мандруючим руськими селами до 1675 р.), примас Г. Селепчені вирішив «виправити» свою помилку в Римі, коли звернувся до кардинала Юлія Спіноли з проханням, щоб серед випускників Грецької колегії св. Атанасія той підшукав для Мукачівської єпархії підходящого кандидата²⁵.

Разом з тим не гаяла часу і вже згадувана княгиня Софія Баторі, яка з аналогічним проханням знову звернулася до Київського унійного митрополита Гавриїла Коленди. На цей раз митрополит був більш рішучим: довго невагаючи він скерував до Мукачева Перемиського з'єднаного єпископа Івана (Малаховського) (1669-1691), нагадавши, при цьому, що внаслідок цього Мукачівська єпархія підпорядковуватиметься його юрисдикції. Та на перешкоді його канонічного затвердження на новому владичому столі став той таки Г. Селепчені, який кінець кінцем домігся від влади вислання Малаховського до Перемишля у 1672 р.²⁶

У розпал боротьби за Мукачівську унійну єпископію належить згадати ще про один киево-римсько-мукачівський вузол переплетінь, пов'язаний із справою канонізації єдиного беатифікованого (1643) та канонізованого (1867) до 2001 р. мученика в історії УГКЦ полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича (1580-1623). У листі до папи римського 1675 р. римський прокуратор канонізації Йосафата, майбутній Апостольський вікарій Мукачівської дієцезії Йосиф де Камілліс, засвідчує, що руський народ загалом титулував Йосафата «святий» у зв'язку з численними чудами, які творяться за молитвами до нього. У згаданому листі де Камілліс зазначає, що папи Олександр VII (1665) і Климент IX (1667) у листах надавання індульгенцій на свято Йосафата титулували його не «Beatus», а «Sanctus Iosaphat»²⁷.

Натомість, коли де Камілліс став Апостольським вікарієм Мукачівської єпархії він не впровадив поминання св. Йосафата в богословсько-літургійну практику місцевих уніатів: це відбудеться аж наприкінці архіпастирського служіння в Мукачівській єпархії єпископа Антонія (Паппа). Своїм циркуляром від 10 листопада 1923 р. владика-угорець розпорядиться, «чтобы 25-го ноября, то есть въ неділю 26 ую по Сош. св.

---

²⁴ Baran Alexander. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis... – P. 75-78.

²⁵ Гаджега Василь. Йосиф Волошиновський, єпископ мукачівський і Іван Малаховський, єпископ перемиський, як єпископ мукачівський... – С. 161-170; Baran Alexander. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis... – P. 78-81.

²⁶ Там само.

²⁷ Петрович Михайло. Чи потрібний для УГКЦ процес беатифікації? // Богословія. – Том 69. – Книги 1-4. – Львів: Українське богословське наукове товариство, Український Католицький Університет, 2005. – С. 112.

Духа всі священники нашої богоспасаємої Епархії Мукачовської послі Евангелія св. проповідь держали о св. Священномуч. Іосафаті, предложили Его дивный животъ, Его героическіи подвигы, Его мученическую смерть и особенно подчеркнули то, что св. Іосафатъ есть мученикомъ нашої св. греко-католической Церкви»²⁸.

Тим часом примасу Г. Селепченію вдалося у 1676 р. отримати в Римі, як йому здавалося, «потрібного» кандидата на Мукачівське владитство. Ним став колишній грецький митрополит, конвертований в католицизм Теофан Маурокордат (1676–1686)²⁹, якому якийсь час допомагав керувати карпатською епархією єромонах ЧСВВ галицького походження Петроній Камінський. Останнього джерела часто згадують як «*summi scandali*»³⁰. Проте остаточно розв'язати питання канонічної приналежності Мукачівської епархії та зміцнити поширення унії серед вчорашніх «схизматиків» із Святою Католицькою Церквою вжиті Селепченієм заходи не дали. У 1678 р., злякавшись повстання куруців (хрестоносців) на чолі з графом Імре Тьокьолі, «греко-католик» Маурокордат втік до Відня, і, як виявиться невдовзі – назавжди. Остаточно Мукачівського єпископства він зречеться аж 1686 р., мабуть все ще сподіваючись коли-не-будь повернутися сюди³¹.

Непевним було становище й інших «мандрівних єпископів»: генерального вікарія із Спішу Івана Липницького (правдоподібно також галицького походження) у 1681-1686 рр., який обмежив свою юрисдикцію лише західною частиною Мукачівської епархії³², та генерального вікарія перемиського єпископа Івана Малаховського (1669-1692), галицького єромонаха волинського походження Порфирія Кульчицького, ЧСВВ у 1686-1689 рр., котрий керував лише середньою частиною унійної епархії під Карпатами³³.

---

²⁸ Циркуляр Антонія (Паппа), єпископа Мукачівської греко-католицької епархії від 10 листопада 1923 р. – Число 5332/23. – 4 с.

²⁹ Baran Alexander. Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi // *Orientalia christiana periodica*. – Vol. XXVII. – Fasc. I. – Roma, 1961. – P. 115-124: Appendix – P. 125-130.

³⁰ Дет. про долю «мандрівних єпископів» див.: Баран Олександр. Церква на Закарпатті в роках 1665-1691 // *Богословія*. – Ч. 36. – Рим, 1968. – 72 с.

³¹ Baran Alexander. Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi... – P. 125-130.

³² Baran Alexander. Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis... – P. 81–87; Baran Alexander. Archiepiscopus Raohael Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačoviensis. Documenta // *Orientalia Christiana Periodica*. – 1965. – XXX. (I). – P. 119-134.

³³ Véghseő Tamás. A bazilita Kulczicky Porphyrius Munkácsi helynök négy levele Kollonich Lipót biborshoz 1688-ból (forrásközlés) // *Athanasiana*. – 2007. – T. 24. – 137-154. Old.

Можливо моє припущення виглядатиме надто сміливим, але початок тій практиці, яку еґерські латинські єпископи почали застосовувати у своєму архіпастирському служінні на Мукачівську унійну єпархію, заклав сумнозвісний монах-василіянин польського походження о. Петро-ній Камінський. Намагаючись усунути висвяченого православним митрополитом в Яссах єпископа Методія Раковецького з посади архімандрита монастиря св. Миколая на Чернечій горі біля Мукачева як «*непевного уніата*»³⁴, в листі до Еґерського латинського єпископа від 20 травня 1688 р. П. Камінський просить викликати М. Раковецького до Еґеру як «*свого вікарія*», бо в монастирі «*не єпископи, але настоятелі монахів*» повинні перебувати³⁵.

Подібна ідея еґерському єпископові не могла не імпонувати, тим більше, що й підстави в нього були нібито законні: єпархія східних християн, документальне заснування якої ще й донині у дослідників викликає небезпідставні сумніви³⁶, розташовувалася на канонічній території Еґерської латинської дієцезії, а її навернення до Святої Католицької Церкви через унію відбулося за безпосередньої участі латинських

---

³⁴ М. Раковецького невдовзі й дійсно було звинувачено у підтримці відомого уніатського полеміста о. Михайла Андрелли (Росвигівського): Неменский О.Б. Конфессиональная и этническая идентичность автора в полемических сочинениях Михаила Оросвиговского Андреллы // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Петербургские славянские и балканские исследования. – 2010. – № 1. Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени. – С. 33-56. Його ж: Етно-конфессиональная идентичность автора в сочинениях Иоанна Вишенского и Михаила Андреллы Оросвиговского // *Православие Украины и Московской Руси в XV-XVII веках: общее и различное* /Под ред. М.В. Дмитриева. – М.: Изд-во «Индрик», 2012. – С. 110-155; Монич Олександр, протодиякон. Апологет-полеміст, ієрей Михайло Андрелла (Оросвигівський) (1637/39 – 1710) (До 300-річчя з дня смерті) // *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна)*. Присвячується 100-річчю з дня народження архімандрита Василія (Проніна). – № 1. – Ужгород: «Карпати», 2011. – С. 20-35.

³⁵ Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458-1715... – 286-273. Old. Такої ж думки тримається сучасний словацький василіанський історик Йосафат Тимкович у праці: Hornád Vladimirus de juxta. Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie). – Košice, 2004. – 954 s.

³⁶ Фенич Володимир. До питання про заснування Мукачівської єпархії... – С. 23–29. Його ж: Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії... – С. 168-184; Василь Ціріл., ТІ. Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження // *Матеріали конференції. Присвячено сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного простопінія» о. І. Бокшая* /Ред. В. Ігнатишин. –Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007. – С. 29-47.

єрархів з Еґеру та Естерґому, які подбали про її підтвердження королівською владою в особі імператора Священної Римської імперії австрійського Габсбурга як «апостольського короля» Угорщини та Престолу св. Петра. Однак, у той час скористатися історико-правовими аргументами та архієрейською владою еґерці ще не могли.

Галицький слід помітний також в історії з призначенням та архієрейською діяльністю Апостольського вікарія Мукачівської єпархії прокуратора ЧСВВ у Римі, єромонаха грецького походження Іоанна Йосифа Ругі де Каміллеса (1641-1689-1706)³⁷. Його супроводжував до нового місця призначення в якості секретаря і перекладача, невдовзі його генеральний вікарій, випускник Грецької колеґії св. Атанасія, єромонах ЧСВВ Київської митрополії Адріян Косаковський (1664-1695). Не виключено, що у зв'язку з усуненням з посади архімандрита Мукачівського монастиря М. Раковецького через підозри в стосунках з опонентом унії, полемістом о. Михайлом Андреллою (Росвигівським), та вигнанням з Мукачева до Галичини монаха-протидисвіта П. Камінського, 1695 р. о. А. Косаковського в Мукачеві противники унії отруїли³⁸.

Показовим прикладом унікальної співпраці між угорськими латинськими єрархами та киево-галицького походження «рятівниками святої унії» в Мукачівській єпархії, є історія з призначенням їх в якості претендентів на Мукачівське владцтво в часи національно-визвольної війни угорського народу під проводом Ференца Ракоці II на початку XVIII ст. Раптом доля Мукачівської унійної єпархії опинилася в руках учасників «війни за іспанську спадщину»³⁹: ярий противник Габсбургів князь Ференц Ракоці II до початку війни переховувався в сусідній Речі Посполитій, був підтриманий Францією, до політики якої схилився і Святий Престол⁴⁰. В результаті релігійне життя «gens fidelissima» («найвірнішого народу» – русинів)⁴¹ вмиль стало залежати від вождя війни угорського

---

³⁷ Baran Alexander. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis...* – P. 87-90. Дет. про єпископа Й. де Камілісса та його епоху див.: Fyrigus Antonis. *A khiaszi De Camillis János, munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége* // – 57-114. Old.

³⁸ Дулишковичъ Іоаннъ. *Историческія черты Угро-Русскихъ*. – Тетрадь III. – Унгваръ: Типографія Макс. Полячика, 1877. – С. 3-4; *Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*. – I. köt. 1458–1715... – 297-298. Old.

³⁹ Ададуров Вадим. *Історія Франції: королівська держава та створення нації до кінця XVIII ст.* – Львів: Вид-во УКУ, 2002. – С. 278–280.

⁴⁰ Пекар Атанасій В., ЧСВВ. *Нариси історії Церкви Закарпаття*. – Том I: Єрархічне оформлення. Видання друге. – Рим-Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. – С. 44-46.

⁴¹ Годинка Антоній. *«Gens fidelissima»* /Пер. з угор. Йосипа Кобаля. – Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2013. – 116 с.; Бенедек Андраш-Штумпф. *Сосіды добрі и вшелиякі. Русины, gens fidelissima*. – Ужгород: ПоліПрінт, 2001. – 176 с.

народу за незалежність, який намагаючись будь-що нашкодити Габсбургам, відкрито протегував на Мукачівський владичий престол давніх «союзників» еґерців галичан, тоді як імператор Священної Римської імперії як «апостольський король» Угорщини, а Естерґомський архієпископ як примас Католицької Церкви Угорщини, всіма правдами і не правдами намагались цьому завадити.

Поки генеральний вікарій єпископа де Камілліса Іван Годермарський чекав відповіді із Риму щодо призначення наступника вигнаному князем до Пряшева владиці⁴², Ференц Ракоці II просив київського унійного митрополита Лева Заленського (1694–1708) включити Мукачівську єпархію під свою юрисдикцію і висвятити на єпископа «дуже заслуженого монаха Петронія Камінського»⁴³. 28 лютого 1707 р., не дочекавшись відповіді від Київського митрополита князь призначив людину «*summi scandali*» мукачівським єпископом⁴⁴. Нічого не знаючи про листування Ференца Ракоці II з митрополитом Левом, Конгрегація поширення віри 28 березня 1707 р. прийняла рішення пропонувати понтифіку Риму призначити перемиського унійного єпископа Юрія Винницького дочасним «адміністратором Апостольського вікаріату Мукачівської церкви в Угорщині». Рішення Конгрегації папа Климент IX підтримав 7 квітня 1707 р.⁴⁵

Тим часом, як розгублений Винницький шукав поради у митрополита Заленського, який радив йому призначити П. Камінського своїм генеральним вікарієм, щоб той бува не отримав висвячення у Марамороського православного єпископа Йосифа Стойки (1690-1711), Рим зажадав від київського архієрея детальної інформації щодо кваліфікації П. Камінського⁴⁶.

Подібний розвиток подій не на жарт налякав проімператорський табір: на вимогу унійного духовенства Йосиф I Габсбург, силою «*iuris rationatus*» як «апостольський король» 27 вересня 1707 р. призначив І. Годермарського Мукачівським єпископом. Цісарську номінацію підтвердив і примас Угорщини⁴⁷. У свою чергу, якщо протече князя Ракоці П. Камінський усе робив для того, щоб не допустити до Мукачева єпископа Ю. Винницького, то Римський Престол, після обширних реляцій Київ-

---

⁴² Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458–1715... – 469-470. Old.

⁴³ Ibid. – 470-471. Old.

⁴⁴ Ibid. – 472. Old.

⁴⁵ Пекар Атанасій В., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. – Том I... – С. 44-45.

⁴⁶ Там само. – С. 45.

⁴⁷ Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458–1715... – 480-489. Old.

ського митрополита, ніяк не погоджувався на номінацію Камінського Мукачівським єпископом⁴⁸.

Схоже справа «порятунку святої унії» в Угорщині зайшла в глухий кут. Прихильники Ракоці перетягли на свій бік Еґерського латинського єпископа, який розпочав шалену кампанію дискредитації І. Годермарського перед Апостольською Столицею, хоч на боці обмовленого стояв сам примас Угорщини⁴⁹.

Щоб якось обійти королівське чи князівське призначення примас запропонував оригінальний план: заперечити сам факт існування Мукачівської єпархії, визнаючи лише за тією територією існування Апостольського вікаріату, а вікарія, як відомо, іменує лише Свята Столиця. Отже, згідно з хитрим планом примаса І. Годермарський мав стати Апостольським адміністратором Мукачівської єпархії⁵⁰.

Однак у Римі вирішили по-своєму: одночасно відкинувши обидві кандидатури Камінського і Годермарського Святий Престол іменував Апостольським вікарієм галицького василіанина Полікарпа Филиповича⁵¹. Та на цей раз запротестував Йосиф І Габсбург: через свою угорську намісницьку канцелярію, імператор відповів, що ніколи не допустить на єпископський престол у Мукачеві «чужого і незнамого кандидата»⁵². Вперше за всю історію відколи Габсбурги як «апостольські королі» Угорщини опікувалися духовними справами Мукачівського владцтва за допомогою «*iuris patronatus*», щодо одновірців з польської Галичини імператорські канцеляристи застосували застосували концепт «чужого».

Тим часом зі стилю Римської курії ставало очевидним, що в Мукачеві існує лише Апостольський вікаріат, призначення на який не належить до компетенції «*iuris patronatus*» як «апостольського короля» ані князя, ані імператора. Із-за відсутності достовірних доказів щодо заснування Мукачівської єпархії, унійному духовенству та офіційному Відню нічого не залишалось як розпочинати процес її канонічного створення Римом Престолом через складний механізм *erectionis*. Як відомо цей процес розтягнеться аж до 1771 р.

Після всіх тих перепитій, киево-галицька «присутність» в історії Мукачівської унійної єпархії, окрім рясних культурно-духовних впливів,

---

⁴⁸ Ibid. – 499, 517. Old.

⁴⁹ Ibid. – 489. Old.; Дулишковичъ Іоанн. Историческія черты Угро-Русскихъ. – Тетрадь III. – Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 1877. – С. 33.

⁵⁰ Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458–1715... – 503-504, 508, 510-511. Old.

⁵¹ Пекар Атанасій В., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. – Том I... – С. 47.

⁵² Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. – I. köt. 1458–1715... – 543-545. Old.

влучно названих Алексеем Петрович «*руськими інтригами*»⁵³, зводити-меться здебільшого лише до хіротонії претендентів на її владичий престол. Так, 9 грудня 1716 р. з рук Київського унійного митрополита Лева Кішки (1663-1714-1728) у Володимирі-Волинському єпископські свячення отримав ставленник еґерських єрархів Апостольський вікарій Мукачівської єпархії Георгій Геннадій (Бізанцій) (1716-1733)⁵⁴. З цього часу всі наступні мукачівські владики включно із Іоанном (Брадачем), будуть позбавлені офіційно титулу «Мукачівського єпископа»⁵⁵.

Наступники Бізанція – Симеон (Ольшавський) (1733-1737) та Гавриїл (Блажовський) (1738-1742) були навіть позбавлені титулу «Апостольського вікарія», вдовольнившись лише скромним йменуванням «Обрядових вікаріїв» Еґерського латинського ординарного єпископа⁵⁶. Проте, оскільки обоє отримали висвячення в унійного митрополита Атанасія (Шептицького) (перший у Львові 1734, а другий в Уневі 1738)⁵⁷, їхнє урядування в сумнівній єпархії створювало видиму напругу у відносинах між Мукачевом та Еґером, яка остаточно завершилася лише в часи єпископа Андрея (Бачинського)⁵⁸.

---

⁵³ Петровъ Алексей .Л. Къ исторіи «русскихъ интригъ» в Угрии въ XVIII в. // Карпаторусский сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т.Г. Масарика 1850-1930. – Ужгород, 1931. – С. 123-133 [Приложенія. – С. 134-136]. Див. також: Мицько Ігор. Причинки до історії церковно-культурних зв'язків Закарпаття з Галичиною та Волиню (перша третина XVIII ст.) // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). – Ужгород: МПП «Гражда», 1994. – С. 413-420.

⁵⁴ Udvari István. A ruszin egyházi hivatali írásbeliség a XVIII. század első harmadában. Bizánczy György Gennadius püspök (1657-1716-1733) iratai // Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. – Tomus 13/C A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 13/C. – Nyíregyháza, 1992. – 241-256. Old.

⁵⁵ Pekar Basilius. De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)... – P. 52-54.

⁵⁶ Ibid. – P. 57-89.

⁵⁷ Дет. про їх епоху див.: Удвари Иштван. Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время = Udvari István. Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. II. Blazsovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk /Szerkesztette és előszót írta: Kercsa Igor. – Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005. – Old. 226. [Nyíregyházi Főiskola. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 17].

⁵⁸ Zsatkovits Kálmán. Az Egri befolyás és az ez ellen vivott harcz a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében // Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye /Szerkesztette Szilágyi Sándor. – Budapest, 1884. – 680-

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ГАЛИЧИНА И МУКАЧЕВСКАЯ
ЕПАРХИЯ (до 1771 г.)**

**GALICIA AND EPARCHY
OF MUKACHEVO (before 1771)**

Фенич В.И.
(Ужгород)

Fenysh V.I.
(Uzhhorod)

В статье автор исследует взаимоотношения греко-католических общин Галичины и Мукачевской епархии до 1771 г. Также, рассмотрены различные попытки исключения Мукачевской епархии из-под юрисдикции Эгера и неудачные попытки подчинить епархию Киевскому митрополиту.

Ключевые слова: греко-католики, Мукачевская епархия, Галичина, уния.

In the given article the author investigates the relationship between Greek-Catholic communities of Galicia and the Eparchy of Mukachevo before 1771. Various attempts to exclude of Eger jurisdiction the Eparchy of Mukachevo and failed efforts to subdue the Eparchy to the Metropolitan of Kiev are also considered in this article.

Key words: Greek-Catholics, the Eparchy of Mukachevo, Galicia, union.

---

877. old.; Жаткович Юрій. Боротьба Мукачівської греко-католицької епархії проти впливу Егера. Історичне дослідження // Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі /Упорядк. і передм. О.С. Мазурка /Редактор О. Козоріз. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – С. 235-316.

Ферков О. В.
(Ужгород)

УДК 1594(477.87)«14/16»:37

ВИТОКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ

У статті зосереджено увагу на дискусійному питанні краєзнавства – причин і обставин відкриття у 1613 р. першої вищої школи в історичному Закарпатті, а саме єзуїтської колегії в Гуменному. Відзначено, роль графа Дердя III Другета – володаря Ужанщини і Земплінщини у вирішенні освітніх проблем краю.

***Ключові слова:** вища школа, єзуїти, колегія, гімназія, Другети, Гуменне, Ужгород.*

У Центрально-Східній Європі ще з кінця XVI – початку XVII ст. діяли колегії та заклади вищого типу, серед них славетна Острозька колегія (1576), Києво-Могилянська колегія (1632), Львівська колегія (1661) та ін. Вони дали початок майбутнім вищим навчальним закладам – університетам.

Існували колегії і по цю сторону Карпатських гір і серед них заснована графом Дердем III Другетом – Гуменянська єзуїтська колегія, яка у 1640 р. перенесена до Ужгорода. Хоча колегія у Гуменному діяла в складних умовах і була нечисленною, але дала поштовх поширенню освіти і культури у північно-східній окраїнній території Угорщини. Із перенесенням закладу до Ужгорода колегія, а згодом гімназія стала освітнім та науковим осередком.

Історія Ужгородської колегії багата і цікава. Займалися вивченням чимало вчених і аматорів [3; 6; 9; 10; 12]. Але донині найбільш захоплюючою і дискусійною залишається питання заснування єзуїтської колегії графом Другетом.

Початки шкільної освіти на території Закарпаття сягають далекого минулого. Джерельний матеріал фіксує досить опосередковану інформацію.

Переважна більшість дослідників вважає, що на території Закарпаття початкові школи діяли у Середньовіччі. Адже, відомим фактом є що при церковних організаціях (церква) будь-якої конфесії існували школи або проходило навчання дітей елементів грамоти. Це мало практичну потребу та було засобом ідеологічного впливу (через навчання основ богослов'я поширювався церковний світогляд на історію, природу, суспільство). Тож навіть у найвіддаленіших від центру регіонах, найвідсталіших у культурному аспекті частинах держави у Середньовіччі мали б існувати початкові школи. Тобто там де стояла церква або монастир там була школа. Найбільше займалися навчанням і вихо-

вання молоді ченці ордену Св. Бенедикта [14]. За таким дещо спрощеним підходом у нашому краї із поширенням церковної організації, ймовірно, були і школи.

Звичайно, професійні дослідники не мали б керуватися припущеннями, але на сьогодні наука у своєму розпорядженні має обмаль документальних підтверджень початків шкільного навчання на території Закарпаття. Найвіддаленішою у часі згадкою про школу є повідомлення із 1400 р., за якою в Ужгороді діяла школа, а її вчителем був деякий Йоаннес. Скоріше всього школа діяла при католицькій церкві або монастирі як переважна більшість навчальних закладів того часу [11, с. 102]. Що це була за школа і чому навчали у ній дітей можемо також тільки догадуватися. Іншим навчальним закладом була школа при монастирі павликіан, яких поселив у місті граф Ласло I Другет, вона діяла у період 1384-1430 рр.

Із наступних століть практично не має інформації про школи чи інші заклади освіти на Закарпатті. За наявними джерелами вчені визначили приблизну кількість шкіл Угорщини на другу половину XVI ст., наводять їх кількість понад 200, дві третини були протестантськими. А ось, перший офіційний перепис шкіл Угорщини проведений в останній чверті XVIII ст. і фіксує, що у половині угорських сіл не було школи [5]. Звичайно, такі підрахунки приблизні, використовувати їх слід з обережністю. Отож, якщо в Угорщині в цілому у другій половині XVI ст. було приблизно 200 шкіл, то на території невеличкого Закарпаття їх могло бути суттєво менше.

Бурхливе поширення шкіл та розширення навчальних предметів припадає на роки проникнення і утвердження реформації на території Угорщини [15, с. 300]. Протестанти школи вважали найбільш ефективним засобом поширення своїх вчень, зняряддя боротьби із католицизмом.

Поширенню протестантизму в Угорщині не могла завадити ані державна влада, ані король. Головним засобом рекатолизації стала зброя. Але це не забезпечило стабільності. Навпаки – чим більше прагнули зупинити реформацію тим сильніший був опір міщанства, середнього дворянства та інших прошарків.

На Державних станових зборах 1608 р. віденський двір і угорські стани досягли компромісу у справі релігії. Саме цим роком датує угорська історіографія початок реальних успіхів рекатолизації. Те, що не вдалося зробити силою новий кардинал і естергомський архієпископ Петер Пазмань зробив розумом і мудрістю. Він розпочав внутрішнє оновлення римо-католицької церкви.

Беззаперечним успіхом католицької церкви стало утвердження західної культури та через неї і освіти, шкільництва, виховання. Через діяльність єзуїтів на першу половину XVII ст. церква узяла під свій конт-

роль середню та вищу освіту (початкова ланка шкільництва їх особливо не захоплювала) [15, с. 307]. На території Угорщини (подібно до інших країн Центрально-Східної Європи) відкриваються перші єзуїтські колегії (провісники майбутніх гімназій та університетів): Нодьсомбат (Трнава) 1616 р., Сатмар 1623 р., Дєр 1627 р., Кашша (Кошице) і Тренчин 1655 р., Шарошпатак 1663р. [10, с. 72]. Серед цих пізніше славних навчальних закладів є заснована графом Другетом колегія єзуїтів у Гуменному.

Декілька слів варто приділити структурі єзуїтських представництв: місії, резиденції, колегії.

На чолі представництва єзуїтського чернечого ордену стояв ректор. Якщо в ньому було 2-3 монахи, то монастир називався – місія, її голова – суперіор місії, а якщо кількість монахів досягала 15-20 осіб, то це вже була резиденція, а її голова – суперіор. Гуменянський чернечий орден та й згодом унгарський – колегії, їх очолював ректор. Колегія не була ідентична гімназії. Це значно ширше поняття.

Загальновідомо, що в освітній системі єзуїтів, яка ґрунтувалася на «Radio Studium» було три рівні – гімназія, філософія і теологія. Два останні курси вищі (*studia superiora*), перша – нижча освіта (*studia inferiora*). Гуменянський та унгарський заклади були гімназіями, тобто закладами середнього рівня [6, с. 73]. За програмою 1599 р. перший або нижчий рівень освіти складали класи початкової граматики, де в продовж 2 років вивчалася латинь початкового рівня. Другий рівень навчання це латинська граматика – 2 клас граматики медіа та 3 клас граматики супрема. Третій рівень складали знову два класи: 4 клас нижчого ступеню поетики і риторики, а 5 й клас – вищий рівень поетики і риторики. Тобто це шість років навчання гімназійної освіти. Завдяки уніфікованій програмі майбутні єзуїти могли відразу продовжити навчання на академічних факультетах (курсах). Три роки тривало навчання філософії, та чотири роки – теології. Викладачі набирались з членів ордену – патери і маїстри.

Єзуїтські представництва відігравали роль культурно-освітнього центру та осередку релігійного життя. Сам кардинал і архієпископ П. Пазмань теж виховувався єзуїтами. Йому вдалося переконати багатьох аристократів і дворян повернутися до лона римо-католицької церкви. Ці шляхетні особи часто ставали покровителями, патронами церкви, робили значні пожертви, дарування на користь римо-католицької церкви, засновували освітні заклади, тощо.

Практика покровительства і дарувань була важливою і тому, що селяни земель подарованих церкві або монастирю (наприклад єзуїтам) поступово окатоличувалися.

Звичайно, крім суто релігійно-моральних переконань така благодійність мотивувалася політичними і кар'єрними інтересами. Угорщину

середини XVI – початку XVII ст. (та й ранішого часу) роздирали політичні інтриги, суперництво між табором прихильників короля (австрійського Габсбурга) та трансільванського князя. Як правило представники першого табору були католиками, а другого – протестантами. Отож, участь дворянина у політичній боротьбі вимагало зміну або утримання релігійної орієнтації. І склалося правило, що там де котрась із конфесій мала свого священика та церкву, обов'язково відкривали школу. Приміщення і вчителя забезпечував землевласник (володар маєтку), він дарував майно, землю тощо. Були випадки коли жителі поселення – батьки майбутніх учнів робили пожертви на утримання шкіл. Конфесійна приналежність володаря-дарувальника прямо визначала релігійну спрямованість заснованих шкіл і характер навчання та виховання в них [4]. Щойно володар «змінює» релігійну орієнтацію стається зміна у співвідношенні шкіл.

Яскравим прикладом такого «лавірування» служить особа першого засновника єзуїтської колегії нашого краю – Дердя III Другета Гуменянського. Його політична кар'єра відображає історичні обставини розвитку Північно-східного регіону Угорського Королівства.

Другети з'явилися на території Угорщини у перше десятиліття XIV ст. Вони були серед найвпливовіших і багатших осіб королівства. Тривалий час зберігали провідні позиції у політичному та господарському житті країни. Невдовзі рід Другетів розростається, поділяється на дві гілки і має під своїм контролем більшу частину Ужанської і Земплінської жупи, територію від Тиси і до Ужоцького перевалу.

Дердь III народився 1582 р. і був одним із найкolorитніших осіб епохи. у період 1603-1623 рр. був Ужанським наджупаном, з 1610 р. – і Земплінським. У молоді роки приєднався до табору Іштвана Бочкаї, але потім перейшов до короля. У 1600 або 1609 (1610) р. відрікся протестантської віри і став одним із найпалкіших католиків регіону. Це значно допомогло йому у політичній кар'єрі.

Відомо, що 6 січня 1610 р. Дердь одружується із Каталіною Надошді і отримує в придане місто Сечкерестур. У 1611 р. він бере участь у трансільванському поході королівського війська, навіть виступав серед претендентів на князівський трон Трансільванії після смерті Іштвана Бочкаї. Дердь III Другет був висуванцем імператора, католицького дворянського угруповання та паші Буди. Навіть почав збирати загони гайдуків і готуватися до захоплення трону, але нодьвародський капітан Ференц Редєї без особливих зусиль розбив гайдуків. Така невдача примусила Дердя повернутися до своїх спадкових володінь і взятися за культурницьку діяльність. Зокрема, він мав намір вирішити проблему шкільної освіти і виховання регіону. У 1612 р. імператор Матяша II дав дозвіл на відкриття єзуїтської колегії та школи при ній в Гуменному, у листопаді 1613 р. підтримка надійшла і з Риму [10, с. 71].

Цікаво, що в літературі зустрічаємо пояснення такої різкої переорієнтації Д.Другета в його духовно-моральному «освітленні». Під впливом і на переконання Петера Пазманя граф повертається до лона римо-католицької церкви і береться за вирішення найгостріших культурно-духовних проблем свого володіння [6, с. 6].

Нагадаємо, що в Ужгороді як одному з центрів володінь Другетів з кінця XVI ст. (1589) [16, с. 69] діяла реформатська початкова школа, яку Дердь III зруйнував у 1610 р. (коли повернувся до католицизму). Початкові школи ймовірно існували в інших більших поселеннях регіону, втім не було навчальних закладів, де б здобували освіту представники середнього і вищого стану.

Головна причина заснування колегії – занедбаність справи освіти у краї. Дворянські діти залюбки бралися за зброю, а не за книжки. Крім того, діти дворянства навчалася вдома під опікою вихователів, священників і згодом від'їжджала за кордон для набуття досвіду чи продовження навчання в європейських університетах. Школи нижчого рівня вже не задовольняли потреби часу. Граф Другет розумів, що необхідно мати свою вищу школу, яка б крім закладу навчання дітей стала б осередком католицького і патріотичного виховання..

Як правило, грамоти про заснування вищих шкіл в Угорщині цього періоду з перших рядків наголошують, що турбота про освіченість, відкриття і підтримка шкіл є благородною, євангельською справою. Метою є утвердження, зміцнення християнської віри, моральне і етичне виховання молоді, захист від єретичних впливів, попередження аморальності тощо. Звичайно, можна посперечатися з приводу чеснот і моральності авторів таких дарчих грамот. Чи так само суворо вони дотримувалися християнської моральності у публічному та приватному житті як про це говорять у своїх листах-доміціях? Але ж історичним фактом залишається, що засновані навчальні заклади у навчальному і виховному процесі опиралися на суворі християнські норми (найбільш характерно це для єзуїтських закладів).

Виникає питання чому саме єзуїтам доручає граф Дердь III Другет викладання у заснованій школі? У досліджувану добу існувало чимало інших католицьких орденів (францисканці, павлікіани, піаристи), які також проводили успішну освітню роботу. Скоріш усього відповідь треба шукати в авторитеті П. Пазманя, адже саме під його «впливом» Дердь Другет повертається до католицизму. Пазмань ініціює також відкриття єзуїтської колегії в Трнаві, яка пізніше переросла в університет.

Отже, ще у 1612 р. граф Дердь III Другет отримав згоду від генерала Ордену Ісуса Клаудія Аквавіві на залучення отців-єзуїтів до навчання дітей майбутнього закладу освіти.

Через рік (1613) прийшов дозвіл від папи римського на відкриття єзуїтської колегії і школи в центрі володінь графа Дердя III Другета Гу-

менному [16, с. 85]. Навчання розпочалося тільки наступного року. Сто-совно заснування школи середнього рівня в Гуменному досі багато не з'ясованих питань. Наука у своєму розпорядженні має мало джерел і декілька публікацій. Із наближенням 400 ювілею заснування єзуїтської колегії тема набуває актуальності, адже цей заклад не тільки перша середня школа нашого регіону, але є серед перших в усьому Угорському королівстві. Доказом ефективності діяльності єзуїтів є те, що за двадцять років (1630-1640) діяльності колегії в Гуменному бл. 300 учнів стали вірними католиками [6, с. 46]. Як говорилося вище, навчання розпочалося у 1614 р. Ще 23 листопада 1613 р. граф Дердь III Другет дарував великі володіння на Земплінщині та Ужанщині для утримання колегії єзуїтів [16, с. 85]. Документу про це дарування не залишилося. Можливо, грамота чи інший документ був втрачений бл. 1619 р. під час нападу загонів Габора Бетлена на володіння Другетів, коли знищено увесь сімейний архів Другетів.

Факт заснування єзуїтської колегії і школи при ній граф Дердь III Другет зафіксував грамотою 2 липня 1615 р. в Ужгородському замку. Королівське підтвердження дарування отримало пізніше, 28 квітня 1649 р. Про це відомо з «другої» грамоти про заснування – грамоти сина Дердя III Яноша X Другета від 31 липня 1640 р., якою Янош підтверджує усі дарування свого батька і висловлює бажання перенести єзуїтську колегію і школу до Ужгорода, як це хотів батько. Через різні обставини патери (отці-єзуїти) могли зайняти нову будівлю колегії тільки у 1646 р. у рік відомої Ужгородської унії. Із цього часу діяльність єзуїтської колегії тісно пов'язана із історією нашого міста та краю.

Дискусійним залишається дата переселення єзуїтської колегії до Ужгорода. В літературі зустрічаються наступні роки: 1636 [16], 1640 [7; 17], 1646 [8]. (Див. про це 9, с. 105)

Функціонування колегії і школи при ній було не безперешкодним аж до завершення війни Ференца II Ракоці. [12, с. 34-35]. Військові операції, напади і спустошення воюючих загонів, стихійні біди завдавали шкоди матеріальної, а постійний страх від можливого нападу унеможливував спокійний навчальний процес.

Цікаво було б в'яснити чому Другет спочатку засновує колегію в Гуменному, а потім хоче перенести її до Ужгорода. Ці два міста мало чим відрізнялися. Ужгород не переважав Гуменне ні красою, охайністю і зручністю, а ні кількістю населення. У 40-х рр. XVII ст. Ужгород міг нарахувати бл. 1200 чоловік і був провінційним аграрним містечком. Заснував граф колегію у Гуменному мабуть через те, що містечко було в центрі його великих володінь, можливо і улюбленим з усіх інших міст і замків. Вирішив переселити колегію до Ужгорода скоріш через те, що відомі військових події, напади і грабежі порушували спокійну роботу закладу. Потрібно було забезпечити безпеку вчителям і учням. В Гуменно-

му це зробити було складно, адже дворянство Земплінщини вороже ставилося до Дєрдя III Другета. Їхнім «улюбленцем» був інший Другет – Валентин. Поряд із цим на рішення графа вплинуло і те, що населення Гуменного і навколишніх сіл було не угорським, важко було безпечно поселити учнів колегії, які були переважно угорцями і католиками. Отож, такі обставини визначили заснування колегії та школи єзуїтів у Гуменному у 1613 (1614, 1615) і перенесення її до Ужгорода у 1640 (1646) р.

Для більшої історичної достовірності подаємо текст грамоти Дєрдя III Другета від 1615 р. мовою оригіналу (латиною) і довільний скорочений переклад українською.

«In Nomine Sanctae et Individuae Trinitatis: Patris et Filii et spiritus Sancti Amen. Nos Comes Georgius drugeth de Homonna, Comes Cottuum Zempliensis et Ungh, Egues auratus, Pincernarum Regalium Magister, ac Sacratissimae Caesaresa et Regiae Majestatis Consiliaris et Cubicularis: Damus pro memoria tenore praesentium universis et singulis notitiam nostrum habituris. Quod postquam Deus benignissimus nos licet immeritos pro sua magna misericordia Luce Sancatae et salutaris fidei cath. Illuminavit ac mirifica suae sapientiae ratione longe aliud agentem, aliud quaerentem suam ih unius Sanctae Catholcae et Apostolicae Matris Ecclesiae ovle reduxit, melius dixerim compilut; nihil prius aut antiquius duximus, quam ut pro tam singulari Dei optimi Maximi beneficio non vulgarem aliquam daremus animi grati significationem. Cum itaque perbene intelligeremus, nihil Deo gratius fore, quam si ejus glotiae divinae in amplificanda Sancta ejusdem Ecclesia serviremus, ea sane cura ita nostro pectori jam pridem insedit penitus, ut ad hoc sanctum opus urgendum tam per nos, quam per alios viros idoneos pro virium et facultatum nostrarum parvitate aggredi non dubitarem, exemplum etiam forte incitationis hoc saeculo Nostro daturi praesentidus et reliquerant, quum fidem et pietatem avitam tanto zelo vel conserarunt, vel propagarunt, quam quidem quum in gente Nostra Hungara olim praeter ceteras gentes ardore fidei et studio pietatis eccellente, aliquot annorum voluminibus (quibus iniquitate temporum in negotio religionis, quod libuit, licuit) passim eversam et collapsam cerneremus; in id potissimum nobis incumbendum esse vidimus, ut pro parte nostra priscam majorum fidem et pietatem quasi postliminio revocatam in antiquam possessionem suam restitueremus Ad quam rem cum animadverteremus, maximum ferme fore momentum, rectam juventutis ab ineunte statim aetate institutionem, per quam scilicet eruditionem juxta et pietatem, praestantim hominum opera, eadem ad omnem humanitatem formaretur et christiano dognis moribus imbueretur, intelligeremus vero Societatis Jesu Religiosos in hoc institutionos genere vel imprimis excellere, magno animi sensu, institimus per literas apud Admodum Reverendum Patrem Claudium Aquavivam, Generalem Societatis Jesu praepositum, ut nobis facultatem feceret in oppido Nostronna ejusdem Societatis Jesu religiosi Collegium fundandi, in quo ex

ordini legibus et Institutis (contra quae nullas ab eis obligations requirimus) Scholas haberent ad institutionem juventutis et aliis mortalibus pio et salutary praesidio esset juxta laudem suum Institutum ad beatam immortalitatem consequendam. Quod postquam elicit obtinuimus ab Admodum Reverenda Paternitate sua, cum aliis dictis rationibus inducti, volentes etiam utilitati, gloriae, cultui et ornamentis gentis Nostrae per avita pietatis et honestissimarum literarum studia consulere, ex certa scientia animoque bene deliberato et mature superinde consilio praehabito oneribus et gravaminibus cunctis Joannis filii et Elisabethae filiae jam natorum et deinceps nascendorum liberorum ac aliorum universorum proximorum Consanguineorum nostrum, quos infrascriptum quovis modo concerneret, aut concernere posset negotium, in nos levatis et assumptis Jesu Christi Sacrosancto oppido Nostro Homonna in Cottu praescripto Zempliensi adjacent Collegium Societatis Jesu fundamus, facimus et instituimur editibusque infrascriptis dotamus, quam foundationem perpetuis semper futuris temporibus in omne aevum valere et robur suae firmitatis sortiri haberi que volumus, attribuendo praedictae Societati Jesu monasterium desertum ac dirutum olim Ordinis Religiosorum fratrum Divini Francisci Aulae Nostrae Homonensi vicinum ac paene contiguum in praenarrato Cottu Zempliniensi existens et habitum cum templo hortisque atque adeo locis omnibus circumiacentibus, in quorum usu ac possessione praedicti fratres Religiosi fuisse gignoscuntur aut post hoc dignosci poterunt Praeterea nominatim hortum solitarium, extra fundum et septa Monasterii divisum, ut in eo humi nascentia ad usus vitae humanae necessaria seminari et plantarint. Pro sustentatione autem Societatis Jesu:

1-^o Totalem et integram possessionem nostrum Nagy-Kemence in praefato Cottu Zempliensi existentem et habitam simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, albibus, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis in flumine Cirossa et aliis aquarum cursibus, molendinis et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum pertinentiarum suarum integritatibus Item decimas Ovium, Agnorum, porcorum, frumenti tritici, hordei, Avenae, Siliginis et aliorum in terra nascentium, aliisque rebus omnibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem possessionem

Praedictam Nagy-Kemencze de jure expectantibus et pertinere debentibus sub suis veris metis et antiquis limitibus.

2-^o In Promontorio possessionis nostrae Gerény in Cottu de Ungh existentis et habitae Vineam unam Baráth-szőlő vocatam, quae ab oriente respicit silvas, ab occidente habet vicinam vineam Vayda Goezy meridie vero vineam Mathiae Toot, colonorum, in possessione nostra Gerény habitantium, ex parte Arcis et oppidi nostril Unghvar habet vicinam nobilis Lucae Nagy, familiaris Aulae nostrae in possessione Radvancz. Item aliam quoque vineam liberam in promontorio oppidi nostril Unghvar similiter Baráth-szőlő

vocatam, quae ad Orientem habet vicinam vineam nostrum Kerthallya-szóló nominatam, ad Occidentem vero vineam Stephani Szygrandho alias Praepok, ad Septemtrionem in suprema parte vineam Benedicti Vass, ad meridiem in parte inferiori terminatur via Regia curruli. Has etiam memoratas liberas vineas cum possessione Nagy-Kemencze, uti supra scriptum est, in Cottu de Ungh existentes et habitas olim a fratribus Ordinis S. Pauli Eremitae, successu vero temporis majores Nostros titulo emptionis devolutas et a nobis possessas commemorati Collegii Societatis Jesu Religiosis una cum earum utilitatibus dedimus, donamus, conferimus per manus tradimus et assignamus omni jure ac dominio et proprietate perpetuo irrevocabiliter et in omne aevum tenendas, possidendas partier et habendas possessionemque earum in effectum realem praesentibus hisce literis manu nostra subscriptis sigilloque nostro monitis damus atque concedimus, tribuentes illis plenariam et omnimodam potestatem et facultatem administrandi, ordinandi, disponendi, utilitates omnium praedictorum percipiendi et in usus suos beneplacitos secundum normam et consuetudinem Instituti sui convertendi. Denique ut Collegium praedictorum Religiosorum Societatis Jesu annuos etiam redditus pecuniarios perpetuos sine molesta sollicitudine habeat, eorum in hac quoque parte quieti ad suis muniis facilius et commodius vacandum consulere cupientes in eum finem ordinavimus et consignavimus, ut redditus illi nominati quot annis per praefectos nostros bona nostra Homonnensia administrantes aut alios quosvis tunc redditus nostros percipientes primo quoque termino ad manus Patris dicti Collegii certo et sine defectu consignari debeant; nimirum floreni Hungarici mille septingenti, in duobus certis terminis, videlicet ad festum Pentecostes octingenti et quinquaginta floreni ac ad festum Nativitatis Domini Nostri alii totidem eidem numerandi. Siquis autem Successorum nostrorum aut aliorum quorumvis legitime vel illegitime jure vel injuria haec Bona Homonnensia possidentium aut administrantium vel redditus percipientium hanc nostram piam salutarem ac Reipublicae Christianae cum primis utilem dispositionem rescindere, anhilare, violare attentaret, aut ad praestitutos terminus jam supra nominatos Summam mille septingentorum hungaricorum florenorum jam dicti Collegii Homonnensis P. Superiori solveere aut deponere nollet aut quocunque modo retardaret, ex tunc statim iisdem Patribus Societatis Jesu viginti millium florenorum hungaricorum Summam sine ulla dilatione deponere teneatur; quod si non fecerit, ex tunc Pater Societatis Jesu bone haec Homonnensia in praedicto Cottu Zempliensi existential vicelicet possessionem Kis Kemencze, Modra, Adjudocz, Helmeczke et Petecze nominatas cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis occupare, possidere aut cuicumque possidenda sine impedimento ullius juris (jura tantum redemptibili in eadem Summa 20000 florenorum hungaricorum), tradere possint ac valeant. Assumentes nihilominus in nos et successores nostros universes, nos ac hos propriis nostris et horum curis, laboribus, fatigationibus et expensis eos

dem praefatos Religiosos Societatis Jesu in omnibus et singulis praenominatis contra et adversus quoslibet legitimos Impetitores, causidicos et actors a modo deinceps perpetuis semper successivis temporibus tueri, protegere, defendere et conservare. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, hoc nihilominus, (excipiente?) quod si aliquando injuria temporum (quod Deus Optimus Maximus avertere dignetur) dictos Religiosos Collegii Homonnensis Societatis Jesu ex Ungaria megrare contingeret, omnia, quae per hanc fundationem eidem Collegio a nobis collate sunt, eo casu ad nos vel successores nostros redeant ita quidem, ut si postmodum melioribus aut faventioribus temporibus saepe dictis Religiosis Societatis Jesum in Hungariam reditus pateret, iterum ex tunc eadem omnia eisdem sine aliqua difficultate, uti ante pleno jure et cum effectu habenda, possidenda et perpetuo tenenda reddantur ac restituantur. Datum in Arce nostra, die secunda mensis Julii, ipso die visitationis Beatae Virginis. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quinto» [6, с. 22-25].

Отже, в грамоті графа читаємо:

«В ім'я неподільної Святої Трійці: Отця, Сина і Святого Духа. Амінь. Ми, Дєрдь Другет Гомоннай наджупан Земплінський і Ужанський, рицар ордену Золотого Руна, головний королівський дегустатор, таємний радник і охоронець, цією грамотою доводимо до відома усіх кого це стосується і може стосуватися у майбутньому, після того як Святий Бог нас освітив і повернув до католицької святої віри і після блуждань повернув до лона святої католицької церкви і відтоді постійною нашою думкою є віддячити це не простими, буденними справами...».

Далі граф-засновник Дєрдь III Другет обґрунтовує необхідність відкриття навчального закладу для посилення слави і стабільності римокатолицької церкви.

Дєрдь III отримав згоду від головного керівника ордену Ісуса Клаудіуса Аквавіві про те, що навчання у заснованій колегії в Гуменному проводитимуть патери-єзуїти. Вони діятимуть з одного боку у напрямку навчання-виховання молоді згідно правил і законів ордену та з іншого боку – «допомагатимуть вірникам здобути вічне спасіння». Наголошує граф на особливому значенні заснування школи для нації, освіти і культури і бере на себе тягарі пов'язані із діяльністю колегії, зобов'язує своїх дітей Яноша і Ержебет в майбутньому підтримувати засновану в місті Гуменному Земплінської жупи колегію єзуїтів, дарує їй наведені далі маєтки і прибутки.

«Колишній монастир ордену Св. Франциска з церквою, які знаходяться поруч з нашим двором, з городами і усіма землями про які тепер або згодом стане відомо, що там жили монахи-францисканці.

Для утримання членів колегії передаємо наступні маєтки:

1. В Земплінській жупі маєток Нодь Кеменце з усіма прибутками з нього, з усіма землями, які обробляються або ні: орні, луки, пасовища,

ліси, гори, долини, полонини, води (ставки, рибники) з правом риболов-лі, млини та їх приміщення, десятину (з овець, свиней, зерна, бобових, тобто з усього що росте на землях).

2. На горянській горі, що на наших володіннях в Ужанській жупі вільний виноградник – так званий Борат соло, який зі сходу межує з лісом, з заходу з виноградником Вайди Геоці, з півдня – горянського Матяша Тота, з півночі – нашої хорошої людини радванського немеша Лукача Нодя.

Так само інший вільний виноградник на унгарській горі, також Борат соло, з сходу він межує із нашим виноградником «Керталя», з заходу з виноградником Іштвана Праепока, з півночі у найвищій точці з виноградником Бенедека Ваша, з півночі доходить до державної дороги.

Ці вільні виноградники, які були у володінні павликіан, викуплені нашими предками разом із названими володінням Нодь Кеменце цією грамотою передаємо і даруємо на вічі часи єзуїтській колегії з усіма правами і прибутками. Цю грамоту заснування закріплюємо своєю печаткою і власноручним підписом.

Для того щоб колегія без усяких перешкод постійно мала у своєму розпорядженні грошові прибутки, щоб могла легко і спокійно виконувати свої обов'язки наказуємо: щоб гуменянський управитель маєтками щорічно передавав керівнику колегії 1700 угорських форинтів двома частинами – 850 у день Святої Тройці і таку саму суму на Різдво.

А якщо хто не будь з наших потомків або управителів або будь-хто інший законно або незаконно заволодіє гуменянським маєтком та прибутками з нього той порушить наше розпорядження зроблене на корить католицької держави, ... той повинен у якості компенсації передати патерам єзуїтам 20 тисяч угорських форинтів, якщо це не зробить, то єзуїти можуть забрати у своє користування наступні маєтки гуменянської домінії: Кіш Кеменце, Модра, Адюдоц, Хелмецке, Петеце з усіма прибутками і майном...

Зобов'язуємося ми і зобов'язуємо наших потомків покровительствувати патерам єзуїтам і захищати їх від будь-яких нападів тепер і в майбутньому.

Поряд з цим заявляємо у випадку якщо коли-небудь через несприятливі обставини станеться так, що єзуїти Гуменнянської колегії будуть вимушені залишити Угорщину, то усі маєтки, даровані цією грамотою повертаються до нас або наших потомків. Але із покращенням ситуації монахи єзуїти зможуть вільно повернутися до Угорщини усі маєтки без усяких труднощів, з повним правом на володіння будуть повернуті» [6, с. 22-25].

Отже, бачимо що граф Дердь III Другет був щедрим до патерів-єзуїтів, заснованого ним закладу. Великі земельні угіддя та постійні грошові надходження забезпечували належні умови навчання та виховання

молоді регіону. Така турбота дала свої результати адже у XVII ст. заклад у Гуменному, а потім в Ужгороді став улюбленим навчальним закладом не тільки католиків, але й протестантів та інших конфесій.

Загалом можемо констатувати, що першим навчальним закладом вищого типу у північно-східній країні Угорського королівства була єзуїтська колегія в Гуменному, згодом перенесена до Ужгорода. Заснування колегії мало свої політичні та релігійно-моральні завдання. Суттєво пригальмовуючи темпи реформації у католицька церква, через єзуїтів і завдяки меценатству Другетів, поширювало освіту, знання, культуру тощо. Довгі століття Ужгородська єзуїтська колегія (до 1773 р.), а згодом Ужгородська гімназія готували майбутніх вчителів, священиків тощо. Історія заснування і діяльності закладу варта докладного вивчення і популяризації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Ужгорода. Історичний нарис / Авторський колектив: Балагурі Е.А., Зілгалов В.О., Мазурок О.С., Павленко Г.В., Тиводар М.П. – Ужгород, 1993. – 219 с.
2. Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 321 с.
3. Ужгородська гімназія. Історія, матеріали, спогади / Кер. ред. кол. П.Чучка. – Ужгород: «Поліпрант», 2001. – 269 с.
4. Федака С. Ужгород крізь віки. Нариси з історії Ужгорода. – Ужгород: ВАТ «Патент», 2010. – 296 с.
5. Balassa Brunó. Iskolai művelődés // Magyar művelődés történet Szerk. Domonovsky Sándor. – Bp.: Arcanum, 2003. – Режим доступу: nectar.oszk.hu/hu/manifestation/1076808.
6. Blanár Ödön. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613-1913. – Ungvár: Ungmegyei könyvnyomda, 1913. – 305 old.
7. Botlik József. Közigazgatás és nemzetiség politika Kárpátalján. I.köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. – Nyiregyháza: Imi Print, 2005.
8. Botlik József-Dupka György. Magyarlakta települések ezeréve Kárpátalján. – Ungvár-Budapest: Intermix, 1993. –
9. Bujdosó István. Az Ungvári Drugeth Gimnázium története /az alapítástól az 1880-as évek végéig) // Acta Beregsasiensis. – 2011/11-101-112 old.
10. Bujdosó István. Az ungvári gimnázium története // Együtt. - 2011/3- 71-81 old.
11. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András. Magyar történet. 1301-1526. - Bp.: Osiris, 2005. – 416 old.
12. Fedinec Csilla. Az ungvári gimnázium évszázadai // Kalendárium, 96' 97. – Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996. – 34-35 old.
13. Gyenis András. A jezsuita rend hazánkban. Rendtörténeti vázlat. – 25 old. // www.ppek.hu.
14. Hómán-Szekfü. Magyar történet. – Bp., 1928. - Режим доступу: www.elib.hu/00900/00940/html/
15. Magyar Kódex. 3. Szultán és császár birodalmában. – Bp.: Kossuth Kiadó, 2000. – 460 old.

16. Mészáros Károly. Ungvár története a legrégebb időktől máig. – Pesten: Ráth Mór Könyvkereskedés, 1861. – 114 old.
17. Zubanics László. Régmúlt virágok illata (Tanulmánygyűjtemény). – Ungvár-Budapest: Intermix, 2002.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ИСТОКИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАКАРПАТЬЕ | THE SOURCES OF SCHOOL EDUCATION IN ZAKARPATTA

Ферков О. В.
(Ужгород) | **Ferkov O. V.**
(Uzhgorod)

В статье сосредоточено внимание на дискуссионном вопросе краеведения – причин и обстоятельств открытия в 1613 году первой школы среднего типа, а именно иезуитской коллегии в Гуменном. Отмечена особая роль графа Дьердя III Другета – обладателя Ужанщины и Земплинщины в деле решения проблемы образования региона.

Ключевые слова: высшая школа, иезуиты, коллегия, гимназия, Другеты, Гуменное, Ужгород

The article is devoted to controversial issue of the local history which is the reasons and the circumstances of the opening of the first secondary type school, Jesuit's college in Humenne, in 1613. The role of the Duke Gyorgy Drughet the III, the owner of Ung and Zemplin districts, in educational developments in the region is highlighted.

Key words: school, Jesuits, college, gymnasium, Drughet, Humenne, Uzhgorod.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Роман Офіцинський,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії України, проректор з
науково-педагогічної роботи
і міжнародних зв'язків УжНУ

**12 ВІДГУКІВ
НА АВТОРЕФЕРАТИ
ДИСЕРТАЦІЙ
2004-2013 рр.**

Відгуки на автореферати дисертацій є особливим жанром наукової продукції. Зазвичай вони залишаються в рукописах, поданими до спеціалізованих вчених рад задля дотримання формальних процедур під час захисту кандидатських і докторських дисертацій. Проте вони заслуговують на публікацію. З одного боку, це підвищить якість текстів самих відгуків, позбавить заявленості та трафаретності, а з іншого – стимулюватиме в науковому світі публічне обговорення вагомості досліджень проведених дисертантами. Тому пропоную до оприлюднення своїх відгуків, зроблених за останні десять років. Шкода, що не всі потрібні тексти збереглися в мене, бо раніше я цьому теж надавав уваги. Але 12 копій відгуків усе ж не «згоріли». Отож вони перед вами.

Відгук

на автореферат дисертації Кривошини Богдана Михайловича «Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія» (Львів, 2004. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни¹

Сучасний розвиток української історичної науки позначений істотним збагаченням дослідницьких спектрів. Внаслідок відходу від методологічних доктрин, традиційних для радянської історіографії, перспек-

---

¹ Кривошина Б. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 20 с.

тивним напрямком досліджень стала історія України першої чверті ХХ ст. Зокрема, студії над Першою світовою війною спонукають переосмислити державотворчі процеси, показати неперервність боротьби за незалежність, ґрунтовно проаналізувати передумови і причини національної революції 1917-1921 рр.

Тому дана спроба вивчити вітчизняний доробок про Першу світову війну в Україні не викликає жодного сумніву щодо актуальності та новизни. Ясна річ, деякі з порушених питань вже були предметом історіографічних досліджень, однак у цілісному й комплексному вигляді така робота виконана вперше. Її структура логічно вибудувана, що дозволило вирішити низку злободенних аспектів, у тому числі й джерелознавчого характеру.

Автореферат Кривошини Б. М. підготовлений з дотриманням нормативних вимог, інформативно насичений і дає чітке уявлення про зміст дисертації та її значимі наукові результати. Публікації дослідника засвідчують його скрупульозний майже семирічний науковий інтерес до запропонованої проблематики.

Тема дисертації привертає особливу увагу через політичну заанґажованість праць попередників. Дисертант сумлінно обробив величезний пласт історіографічних джерел (743 позиції). Кожний з розділів носить завершений характер, а застосування історико-порівняльного і проблемно-хронологічного підходів дозволило автору досягти поставленої мети й успішно виконати основні завдання.

Разом з тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями Кривошини Б. М. дають підстави зробити декілька побажань.

Перше. Варто було б зосередити увагу не тільки на військово-і зовнішньополітичному ракурсах, але й хоча б на рівні параграфу розглянути висвітлення історіографією економічних, соціальних і культурних процесів, регіональний розвиток України 1914-1918 рр. Друге. Якщо тут існують лакуни, то потрібно їх зауважити у колі питань, що потребують подальшої розробки. І третє. Це годилося б обумовити окремим рядком у висновках дисертації.

Загалом зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать, що представлена до захисту дисертація є цілком самостійною та оригінальною працею. Вона виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України (п. 13 «Про присудження наукових ступенів та учених звань») і заслуговує присудження досліднику Кривошині Богдану Михайловичу наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

2004 р.

Відгук

**на автореферат дисертації Мусієнко Ірини Володимирівни
«Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині
й Хотинщині в 40-50-х рр. ХХ ст.» (Чернівці, 2005. – 20 с.), поданої
на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із
спеціальності 07.00.01 – історія України²**

Сучасний інтелектуальний розвиток українського суспільства вимагає ретельного наукового вивчення ХХ віку або ж «сплюндрованого століття» (за Р. Конквестом). Як засвідчує досвід, у цьому плані найбільш продуктивним є висвітлення політичної історії у регіональному вимірі. Особливо таких специфічних регіонів України як Північна Буковина і Хотинщина. Дисертаційне дослідження І. В. Мусієнко представляє науково-теоретичний та предметно-практичний інтерес. Тема дисертації безумовно актуальна у зв'язку із недостатнім вивченням і політичною заангажованістю праць попередників. Автор ставить перед собою складні завдання: зробити критичний огляд історіографії, висвітлити етапи комуністичних репресій та зацентувати на національно-визвольній боротьбі.

Відзначимо, що дослідник вдало їх розв'язує, будуючи власні висновки на солідній джерельній базі. У авторефераті чітко класифіковано і проаналізовано комплекс джерел (С. 8-9). Результати виконаної автором скрупульозної роботи пошуку нових джерел і їх запровадження в науковий обіг мають безумовну наукову цінність. Отже, новизна виконаного дослідження є очевидною. Заслуговує особливої уваги другий розділ дисертації, в якому на основі нових документів досліджується регіональний аспект інкорпораційного механізму СРСР 1940-1941 рр. І.В. Мусієнко прослідковує декілька хвиль репресивних заходів комуністичної влади щодо різних категорій населення регіону: виселення сімей порушників державного кордону, евакуація і ліквідація в'язнів, дискримінація призовників, масові депортації (С. 10-11).

Автореферат І. В. Мусієнко підготовлений з дотриманням нормативних вимог, інформативно насичений і дає чітке уявлення про зміст дисертації та її значимі наукові результати. Публікації дослідниці засвідчують її скрупульозний (семирічний!) інтерес до запропонованої проблематики.

Разом з тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями І. В. Мусієнко дають підстави зробити декілька побажань. Перше. Варто було б висвітлити співвідношення загальнодержавних тен-

---

² Мусієнко І. Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині й Хотинщині в 40-50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

денцій та регіональної специфіки. Здобувач у завданнях дослідження анонсує «визначити особливості процесу становлення репресивно-каральної системи в регіоні» (С. 2). Особливе насправді помітне на тлі загального. А воно на разі відсутнє. Друге. Трапляються певні неточності. Зокрема, дослідниця визначила свій внесок у статті у співавторстві з І. П. Фостієм у 30% (С. 5). А Фостій у свій актив записав 80% (див. С. 3 його автореферату «Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)» (Чернівці, 2005). Разом виходить 110%, що на 10% вище звичної норми.

Загалом зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать, що представлена до захисту дисертація є цілком самостійною та оригінальною працею. Вона виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України і заслуговує присудження дослідниці Мусієнко Ірині Володимирівні наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.01 – історія України.

3 червня 2005 р.

Відгук
на автореферат дисертації Гуцала Петра Зіновійовича
«Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914-1923)» (Львів, 2005. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.01 – історія України³

За об'єктивним збігом обставин в українському суспільстві нині мають поважний відгомін вузлові сюжети історії ХХ віку. Цей резонанс у значній мірі обумовлений дискусійними питаннями політичної історії новітньої України у регіональному вимірі. Особливого наголосу потребує перебіг подій першої половини ХХ ст. у таких специфічних регіонах, як Східна Галичина, Західна Волинь, Північна Буковина і Хотинщина, Закарпаття (у повному історико-територіальному обсязі).

Дисертаційне дослідження П.З. Гуцала представляє науково-теоретичний та предметно-практичний інтерес. Автор ставить перед собою складні завдання: зробити критичний огляд історіографії, висвітлити етапи становлення української діаспори у Північній Америці, показати дипломатичні потуги репрезентантів української державницької ідеї та зацентувати на національно-визвольній боротьбі західних українців,

---

³ Гуцал П. Українська еміграція Канади і США та національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1923): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2005. – 20 с.

здебільше східногалицького сегменту. Дослідник вдало їх розв'язує, будуючи власні висновки на солідній джерельній базі (С. 5). Пошук автором нових джерел (Центральний державний історичний архів у Львові, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві) та введення їх в активний науковий обіг мають безумовну світоглядну цінність.

Заслуговує особливої уваги третій розділ дисертації, в якому на вагомій документальній основі досліджується внесок американських українців у пропаганду і захист національних інтересів українського народу, розірваного внаслідок загострення геополітичних протиріч між впливовими державами світу. П. З. Гуцало прослідкував декілька хвиль соціально-гуманітарних і агітаційно-пропагандистських заходів у справі лобювання «української справи»: збір коштів потерпілим у війні, скасування репресивних санкцій та ін. (С. 8-9).

У цілому автореферат П.З. Гуцала підготовлений з дотриманням нормативних вимог, інформативно насичений і дає чітке уявлення про зміст дисертації та її значимі наукові результати. Разом із тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями П.З. Гуцала дають підстави зробити декілька побажань:

1. Варто було б чітко сформулювати свою методологічну і світоглядну позицію, а не обмежуватись переліком принципів і методів в одному короткому стандартному реченні (С. 2). На нашу думку, це б допомогло авторові дисертації оптимальніше розв'язати колізію із другим розділом, в якому чомусь ідеться про дещо інший історичний період (1870-1910-ті рр.) і, зрештою, про іншу, хоч і дотичну проблематику – появу української діаспори у США і Канаді.

2. Трапляються певні неточності в оформленні автореферату. Зокрема, дослідник захопився посиленнями на бібліографічні описи праць своїх попередників (С. 3-4), що не рекомендується відповідною інструкцією ВАК. Також бракує ретельності в оформленні висновків (С. 14-17), де вони в класичному розумінні присутні лише в останньому абзаці (С. 16-17).

Загалом зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать, що представлена до захисту дисертація є цілком самостійною працею. Вона виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України і заслуговує присудження Гуцалу Петру Зіновійовичу наукового ступеня кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.01 – історія України.

30 листопада 2005 р.

Відгук
на автореферат дисертації Кожолянюк Олени Віталіївни
«Передшлюбна весільна обрядовість українців Буковини
(кін. XIX – XX ст.)» (Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.), поданої на
здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
із спеціальності 07.00.05 – етнологія⁴

Інтелектуальний розвиток сучасного українського суспільства вимагає ретельного наукового вивчення традиційної культури. Як засвідчує досвід, у цьому плані найбільш продуктивним є ґрунтовне висвітлення конкретних історико-етнічних питань у регіональному вимірі. Особливо такого специфічного регіону України як Буковина.

Дисертаційне дослідження О.В. Кожолянюк представляє науково-теоретичний та предметно-практичний інтерес. Тема дисертації є актуальною у зв'язку з недостатнім вивченням весільної обрядовості українців загалом. Автор ставить перед собою складні завдання: зробити критичний огляд історіографії, висвітлити характерні риси передвесільної обрядовості (весільні чини, розвідини, сватання, оглядини і заручини), структуру барвінкового та коровайного обрядів, регіональні особливості запрошення на весілля та дівич-вечора в буковинських українців упродовж більш як столітнього відрізка часу. Відзначимо, що дослідниця вдало їх розв'язує, будуючи власні висновки на солідній джерельній базі.

У авторефераті чітко класифіковано і проаналізовано комплекс джерел (С. 5-7). Результати виконаної автором скрупульозної роботи пошуку нових джерел та їх запровадження в науковий обіг мають безумовну наукову цінність. Заслуговує особливої уваги третій розділ дисертації, в якому на основі історичних документів і польових етнографічних матеріалів досліджуються символіка вінкоплетіння і обрядове значення хліба на буковинському весіллі (С. 11-13). У такому важливому компоненті передшлюбної весільної обрядовості як запрошення на весілля О.В. Кожолянюк справедливо констатує поєднання, з одного боку, архаїчних рис (культ пращурів, прощання з громадою тощо), а з другого – новацій (весільна листівка), викликаних тиском урбанізаційних і глобалізаційних процесів (С. 13-14).

Разом з тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями О. В. Кожолянюк дає підстави зробити окремі зауваження та побажання. Зокрема, автор одночасно вживає два поняття «передвесільні обряди» і «передшлюбні обряди», не уточнюючи і не роз'яснюючи їхнє співвідно-

---

⁴ Кожолянюк О. Передшлюбна весільна обрядовість українців Буковини (кін. XIX – XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

шення чи тотожність (стор. 2 та ін.). Також не прояснено частку дисертанта у наукових працях (їх чотири із 14-ти), виконаних у співавторстві (С. 17-18). А це є імперативною (наказовою) вимогою ВАК України. Причому в списку опублікованих праць (наприкінці автореферату) статті у наукових фахових виданнях повинні виділятися окремо, а не впереміш.

Попри названі зауваження, дисертаційне дослідження О. В. Кожолянюк «Передшлюбна весільна обрядовість українців Буковини (кін. XIX – XX ст.)» виконано на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України і заслуговує присудження досліднику наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

5 січня 2006 р.

Відгук

на автореферат дисертації Кириченко Вікторії Георгіївни «Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.Зіньківського (1881–1962 рр.)» (Київ, 2006. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України⁵

Необхідність вивчення на дисертаційному рівні різнобічної діяльності Василя Зіньківського зумовлено об'єктивними запитами сучасної історіографії щодо виваженої оцінки процесів українського національного відродження і становлення української нації в XIX-XX ст. Зокрема, його творчий доробок служить нині яскравим підсумком наукових шукань у царині політичної історії України та всієї Східної Європи першої половини XX ст.

Дисертаційна робота В.Г. Кириченко покликана внести нові вагомі наукові коментарі до цієї проблеми, насамперед через персоніфіковане відтворення національно-визвольного руху України означеного періоду. Дисертант здійснила комплексне історико-біографічне дослідження В. Зіньківського як вченого, політика і церковного діяча.

Як засвідчив автореферат дисертації, методологічний інструментарій роботи гармонійно співвідноситься з фактографічним викладом. Вірогідність одержаних висновків забезпечено сукупністю використаних загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Дослідницькі результати цілком відповідають сформульованій меті та поставленим завданням.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження В.Г. Кириченко висвітлила у восьми наукових статтях, з яких сім розмі-

---

⁵ Кириченко В. Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В. Зіньківського (1881–1962 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. – Київ, 2006. – 20 с.

щено у фахових виданнях, визначених ВАК України. Причому всі публікації є одноосібними і з'явилися впродовж чотирьох років (2002-2005), що свідчить про тривалий науковий інтерес до предмету дослідження.

Разом із тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями В. Г. Кириченко дають підстави зробити декілька побажань:

1. Варто було б чітко сформулювати свою методологічну і світоглядну позицію, а не обмежуватись переліком принципів і методів в одному короткому стандартному абзаці (С. 2). Це б допомогло авторові дисертації оптимальніше розв'язати колізію із четвертим розділом, в якому чомусь ідеться про несиметрично великий період життя В. Зіньківського (з 1920 до 1962 рр.). Це, по суті, 43 роки найвищого творчого піднесення вченого і клірика, тому нелогічно аналізувати їх на рівні двох років державної діяльності в 1918-1919 рр. (третій розділ) і початком громадської діяльності (другий розділ).

2. Трапляються певні неточності в оформленні автореферату. Зокрема, дослідниця захопилася посиланнями на бібліографічні описи праць своїх попередників (С. 4-6, 8), що суперечить рекомендаціям ВАК України. Також бракує ретельності в оформленні назви другого розділу «Державна діяльність В. Зіньківського у 1918-1921 рр.». Насправді в авторефераті йдеться про події лише до 26 січня 1920 р. (С. 10-11).

Загалом зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать, що представлена до захисту дисертація є цілком самостійною працею. Вона виконана на належному науковому рівні, відповідає вимогам ВАК України і заслуговує присудження Кириченко Вікторії Георгіївни наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

27 лютого 2006 р.

Відгук

на автореферат дисертації Біланич Галини Петрівни «Діяльність видавництва "Карпати" в краєзнавчому русі України (1945-1991 рр.)» (Київ, 2007. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури⁶

Необхідність комплексного вивчення краєзнавчого руху України зумовлено об'єктивними запитами сучасної історіографії щодо вираженої оцінки процесів українського національного відродження в ХІХ–ХХ ст.

---

⁶ Біланич Г. Діяльність видавництва «Карпати» в краєзнавчому русі України (1945-1991 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 17.00.01 / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2007. – 20 с.

Зокрема, творчий доробок чільних особистостей та цілих колективів спеціалізованих установ служить нині яскравою віхою наукових, просвітницьких і видавничих шукань у царині історії та культури України другої половини ХХ ст.

У цьому сенсі дисертаційна робота Г.П. Біланич покликана виявити нові вагомні наукові коментарі до окресленої проблеми, насамперед через скрупульозне відтворення краєзнавчого внеску ужгородського видавництва «Карпати», книговидавничого монополіста в Закарпатті тоталітарної доби, на тлі його напруженої багатогранної діяльності.

Як засвідчив автореферат дисертації, методологічний інструментарій виконаної Г. П. Біланич роботи гармонійно співвідноситься з фактографічним викладом. Вірогідність одержаних висновків забезпечено сукупністю використаних загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Дослідницькі результати відповідають сформульованій меті та поставленим завданням.

Основні положення і отримані результати свого дисертаційного дослідження Г. П. Біланич висвітлила у дев'яти наукових публікаціях, з яких вісім розміщено у фахових виданнях, визначених ВАК України. Причому всі публікації є одноосібними і з'явилися упродовж трьох років (2003-2005), що свідчить про тривалий науковий інтерес до предмету дослідження.

Знаковим моментом є присутність у списку публікацій Г. П. Біланич монографії під назвою «Книговидавничий форпост. Видавнича діяльність "Карпат" як джерело вивчення історії України (1945-1991 рр.)» (Ужгород, 2005), оприлюдненої самим же досі діючим видавництвом з нагоди свого 60-ліття. Ця дослідницька праця вагома і за змістом, і за обсягом (близько 10 друк. арк.). Не випадково вона отримала позитивний розголос у закарпатських ЗМІ та серед фахівців, у т. ч. краєзнавців.

Разом із тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями Г. П. Біланич дають підстави зробити наступні зауваження:

1. Варто було б чітко сформулювати методологічну і світоглядну позицію, а не обмежуватись переліком методів дослідження у короткому стандартному абзаці (С. 3 автореф.). Це б допомогло авторці, приміром, оптимальніше розв'язати колізію з назвою дисертації та її розділів, де у формулюванні та частково у викладі матеріалу втрачено краєзнавчу домінанту.

2. Трапляються неточності в оформленні автореферату. Так, дослідниця посилається на таблиці №№ 4 і 5 без їх наведення (стор. 15). Також бракує ретельності в передачі змісту дисертації та подачі тексту автореферату, а саме: випущені назви підрозділів, на які обов'язково поділяються розділи; є прикрі коректорські огріхи – пропущено рік публікації статті (С. 17, позиція 3) тощо.

Загалом зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать: представлена до захисту дисертація є цілком самостійною працею, що відповідає вимогам ВАК України, а Біланич Галина Петрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури.

6 лютого 2007 р.

Відгук
на автореферат дисертації Примак Олени Іванівни
«Історія становлення та розвитку наукових основ автоматизації
технологічних процесів у птахівництві» (Київ, 2007. – 22 с.),
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки⁷

Сучасний інтелектуальний розвиток українського суспільства вимагає ретельного вивчення історії науково-технічних звершень. Продуктивним у цьому плані є висвітлення окремих аспектів аграрної історії України ХХ – початку ХХІ ст. через призму технологічних новацій, безпосередньо пов'язаних із унікальним феноменом – науково-технічною революцією.

Дисертаційне дослідження О. І. Примак представляє науково-теоретичний та предметно-практичний інтерес. Тема кандидатської дисертації актуальна через доволі скупий ужинок на відповідній ділянці вітчизняної історіографії.

Авторка ставить перед собою складні завдання: зробити критичний огляд історіографії, висвітлити етапи і принципи розвитку технологічних процесів у птахівництві, окреслити структуру птахівництва як сільсько-господарської галузі України другої половини ХХ – початку ХХІ ст., охарактеризувати життєвий та творчий шлях академіка І. Мартиненка, засновника першого в Україні наукового центру з автоматизації технологічних процесів у птахівництві.

Відзначимо, що дослідниця вдало їх розв'язує, будуючи власні висновки на солідній джерельній базі. У авторефераті стисло класифіковано комплекс використаних джерел (С. 7). Результати їх запровадження в активний обіг безумовно мають наукову цінність.

Заслуговує уваги четвертий розділ дисертації, в якому йдеться про наукову школу академіка УААН і ВАСГНІЛ (нині – РАСГН), професора,

---

⁷ Примак О. Історія становлення та розвитку наукових основ автоматизації технологічних процесів у птахівництві: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.07 / УААН, Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – Київ, 2007. – 22 с.

доктора технічних наук Івана Мартиненка (1924-2006). Дослідниця деталізує його організаційно-науковий внесок в електрифікацію й автоматизацію сільського господарства України, починаючи з 1970-х рр. (С. 12-14).

Разом з тим, ознайомлення з авторефератом і деякими публікаціями О.І. Примака дають підстави зробити наступні зауваження.

По-перше, дисертант усупереч рекомендаціям ВАК України подала в авторефераті посилання на використану літературу.

По-друге, нерівномірно викладено зміст окремих підрозділів дисертації, наприклад, підрозділ 1.2 схарактеризовано всього одним реченням (С. 7), а підрозділ 4.1 – кількома (С. 12). Тому складно сформулювати загальне враження про структурну гармонію.

По-третє, у списку опублікованих праць за темою дисертації (С. 17-19) не виділено відповідних рубрик: статті у фахових наукових виданнях і т. п., а також не визначено частку дисертанта у працях, оприлюднених у співавторстві.

Попри названі зауваження, це дисертаційне дослідження виконано на належному науковому рівні та відповідає вимогам ВАК України, а О.І. Примака заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07 – історія науки і техніки.

2 жовтня 2007 р.

Відгук

на автореферат дисертації Войнаровського Анатолія Володимировича «Встановлення тоталітарного режиму в Польщі у 1944-1948 рр.» (Київ, 2008. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія⁸

Дисертація А. В. Войнаровського присвячена актуальній проблемі. У вітчизняній історіографії здійснено низку досліджень її окремих аспектів. Наразі маємо спробу комплексного аналізу кардинальних політичних і соціальних змін у Польщі наприкінці Другої світової війни та у перші роки після її завершення. На жаль, поки що у сучасній історичній науці зберігаються псевдонаукові стереотипи, спрямовані на обслуговування певних ідеологічних замовлень. Тому неупереджені підходи на царині полоністики, особливо під кутом зору ґенези польської версії тоталітарного режиму, становлять історіографічну цінність.

---

⁸ Войнаровський А. Встановлення тоталітарного режиму в Польщі у 1944-1948 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський славістичний ун-т. – Київ, 2008. – 20 с.

Автореферат кандидатської дисертації показує обізнаність А. В. Войнаровського з науковим доробком своїх попередників і доступним джерельним масивом. Окремі архівні документи вперше у вітчизняній історіографії вводяться у широкий науковий обіг. Дисертант логічно побудував структуру дослідження, що дозволила простежити динаміку політичної боротьби і соціальні трансформації в польському суспільстві 1944-1948 рр. Автор провів логічну періодизацію історичних процесів, пов'язаних із формуванням польської моделі лівого тоталітаризму.

Власне, до структури дисертаційної роботи А. В. Войнаровського та до її відображення в авторефераті виникає декілька критичних зауважень. По-перше, дисертант декларує наявність трьох розділів основної частини, у т. ч. один із них обов'язковий – історіографічно-джерелознавчий. Як і вимагає Вища атестаційна комісія України. Отже, свої реконструктивно-емпіричні здобутки автор дисертації вмістив у двох розділах, приділивши їх опису мізерну увагу. Зазвичай кандидатські дисертації складаються щонайменше з чотирьох розділів й анотуються в авторефератах рівномірно, на відміну від цього випадку.

По-друге, в авторефераті А. В. Войнаровського заявлено у згаданих трьох розділах наявність семи параграфів, що, безумовно, вже кількісно не зовсім вдало підкреслюють трудомісткість проведеного дослідження. Але не в тому річ. Як не прикро, дисертант спромігся проінформувати про назву і зміст лише одного з тих семи параграфів, а саме – першого у першому розділі. Із цього приводу теж існують вичерпні роз'яснення ВАК України.

По-третє, автореферат дисертації А.В. Войнаровського примітний певними технічними недоліками. Зокрема, «Загальна характеристика роботи» й «Основний зміст дисертації» пересічно розміщуються у підбір, а не розриваються, тобто не подаються з нової сторінки, як у А.В. Войнаровського (див.: С. 4-5). Крім того, в типовому авторефераті внизу сторінки бібліографічні посилання не подаються. Це так само є категоричним застереженням ВАК.

Але названі недоліки принципово не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації А.В. Войнаровського. Це завершена, самостійна, оригінальна робота. Зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать: представлена до захисту дисертація відповідає вимогам ВАК України, а Войнаровський Анатолій Володимирович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

21 травня 2008 р.

Відгук
на автореферат дисертації Мільчевича Сергія Івановича
«Промисловий дизайн Закарпаття 40-х років XIX – 30-х років XX
століття: культурологічний аспект» (Івано-Франківськ, 2010. –
16 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 –
теорія та історія культури⁹

Дисертація С. І. Мільчевича присвячена актуальній проблемі. У вітчизняному мистецтвознавстві здійснено низку досліджень її окремих аспектів. Наразі маємо спробу комплексного аналізу культуротворчої сфери в Закарпатті протягом майже цілого століття, коли невпинно проходила поступова модернізація всієї сукупності суспільних відносин загалом.

Автореферат кандидатської дисертації показує обізнаність С. І. Мільчевича з науковим доробком своїх попередників і доступним джерельним масивом. Окремі документи і матеріали щодо меблевого і ливарного виробництва в Закарпатті вперше у вітчизняній науці вводяться у широкий науковий обіг.

Дисертант логічно побудував структуру дослідження, що дозволила простежити динаміку зародження і розвитку промислового дизайну в конкретному крайовому вимірі. Автор провів логічну періодизацію історичних процесів, пов'язаних із формуванням у Закарпатті мережі художньо-ремісничої та художньо-промислової освіти, а також проектної культури в галузі побутових ливарних виробів і гнутих меблів.

До структури дисертаційної роботи С. І. Мільчевича та до її відображення в авторефераті не виникає жодних критичних зауважень. Бо дисертант запропонував п'ять розділів основної частини, у т. ч. один із них обов'язковий – історіографічно-джерелознавчий. Як і належить згідно з вимогами Вищої атестаційної комісії України. Отже, свої реконструктивно-емпіричні здобутки автор дисертації вмістив у чотирьох розділах, приділивши їх опису й анотуванню достатню увагу.

В авторефераті С. І. Мільчевича заявлено у трьох розділах (2, 3, 4) наявність семи підрозділів, що, безумовно, вдало підкреслюють труднощі проведення дослідження. Дисертант зумів проінформувати про назву і зміст усіх без винятку структурних одиниць дисертації. Тобто він врахував наявні з цього приводу вичерпні роз'яснення ВАК України.

Водночас в авторефераті дисертації С. І. Мільчевича помітні незначні неточності в датуванні історичних процесів у Закарпатті. Зокрема, на

---

⁹ Мільчевич С. Промисловий дизайн Закарпаття 40-х років XIX – 30-х років XX століття: культурологічний аспект: автореф. дис. ... канд. Мистецтвознавства: 26.00.01 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2010. – 16 с.

сторінці 6 автореферату йдеться про «чехословацький період» із хронологічними рамками 1919-1938 рр. Має бути 1919-1939 рр., бо чехословацька юрисдикція в регіоні діяла аж до 15 березня 1939 р. – дня проголошення незалежності Карпатської України і початку угорської окупації.

Зазначене принципово не впливає на загальну позитивну оцінку дисертації С.І. Мільчевича. Це завершена, самостійна, оригінальна робота. Зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать: представлена до захисту дисертація відповідає вимогам ВАК України, а Мільчевич Сергій Іванович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури.

3 лютого 2010 р.

Відгук
на автореферат дисертації Мизака Нестора Степановича
«Боротьба УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на
західноукраїнських землях (1942-1962 рр.)» (Чернівці, 2011. – 36 с.),
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹⁰

Дисертація Н. С. Мизака присвячена актуальній проблемі, що в сучасній Україні часто використовується у політичній боротьбі. Автореферат показує обізнаність автора з науковим доробком попередників і доступним джерельним масивом. Окремі документи вводяться ним у науковий обіг уперше.

До структури дисертаційної роботи Н. С. Мизака та до її відображення в авторефераті нема зауважень. Запропоновано п'ять розділів основної частини, які поділяються на 16 підрозділів. Дисертант проінформував про назву і зміст усіх без винятку структурних одиниць дисертації, тобто врахував відповідні роз'яснення ВАК України.

У той же час в авторефераті Н.С. Мизака бачимо певні неточності. По-перше, дисертант припустився прикрих стилістичних огріхів, що впливають на адекватне сприйняття висловлених ним положень. Наприклад, таким є увесь четвертий абзац зверху на стор. 1. Там йдеться, що «для визнання населення в «якості воюючого» дозволялося дотримуватися законів і звичаїв війни, яким відповідали бійці УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН». Насправді треба було зазначити, що збройні формування національних визвольних рухів у міжнародно-правовому

---

¹⁰ Мизак Н. Боротьба УПА-"Захід" і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях (1942–1960 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 36 с.

сенсі визнаються легітимними, якщо: 1) керівництво відповідає за своїх підлеглих; 2) вояки мають чітку відзнаку своєї армії; 3) відкрито носять зброю; 4) дотримуються законів і звичаїв війни.

По-друге, дисертант вважає, що «важливу роль у дослідженні проблематики відіграла створена при Кабінеті Міністрів України наукова Урядова комісія з вивчення діяльності ОУН, УПА під керівництвом професора С. Кульчицького» (С. 6). Насправді заступник директора Інституту історії України НАНУ, професор Станіслав Кульчицький очолював у 1997-2005 рр. робочу групу істориків, створену при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. До речі, тоді за приклад було взято роботу американської комісії Джеймса Мейса 1980-х рр. щодо українського геноциду 1932-1933 рр.

По-третє, бачимо текстові збіги у першому розділі цієї докторської дисертації та у першому розділі кандидатської дисертації «Південне Галицьке Надзбруччя у визвольній боротьбі ОУН, УПА у 1939-1953 рр.», захищеної Н. С. Мизаком у 2000 р. Як тоді, так і тепер Н. С. Мизак помилково відніс політичну публіцистику (пропагандистську літературу) до історіографії. Водночас в історіографічному підрозділі він не проаналізував ряд ґрунтовних наукових праць, зокрема кандидатську дисертацію «Дрогобицька округа ОУН: структура та діяльність (1945-1952)» (2010) В. Ільницького та його однойменну монографію.

Зазначене принципово не впливає на загальну позитивну оцінку дисертації Н.С. Мизака. Це завершена, самостійна, оригінальна робота. Зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать: представлена до захисту дисертація відповідає вимогам ВАК України, а Мизак Нестор Степанович заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

19 жовтня 2011 р.

Відгук

на автореферат дисертації Трофимович Лілії Володимирівни «Українське питання в зовнішній політиці Польщі і Радянського Союзу. 1938 – 1939 рр.» (Львів, 2011. – 20 с.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія¹¹

Кандидатська дисертація Л. В. Трофимович присвячена важливій науковій проблемі, що тривалий час розробляється у вітчизняній та за-

---

¹¹ Трофимович Л. Українське питання в зовнішній політиці Польщі і Радянського Союзу. 1938–1939 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 20 с.

рубіжній історіографії. Автореферат показує обізнаність автора з науковим доробком попередників і доступним джерельним масивом.

Втім, структура дисертаційної роботи Л. В. Трофимович та її відображення в авторефераті викликають декілька зауважень.

Перше. Дисертант проінформувала про назву і зміст усіх без винятку структурних одиниць дисертації. Запропоновано п'ять розділів основної частини, три з них (перший, третій, четвертий) мають по два підрозділи, проте інші розділи (другий, п'ятий) чомусь на підрозділи не поділяються.

Друге. Специфічні риси жанру дисертаційного дослідження вимагають дотримання не тільки принципів структурно-композиційної гармонії, але й потребують якісного мовно-стилістичного оформлення, принаймні назв структурних одиниць. Коли ж зіставити назву цієї дисертації та назви її розділів і підрозділів, то відразу впадає у вічі, що занадто часто фігурує словосполучення «українське питання» з однотипними синонімічними заміниками на кшталт «українська проблема», «український сюжет». Варто було б знайти кращі формулювання, котрі б не дублювалися, не перекривали одне одного.

Третє. Л. В. Трофимович у своєму авторефераті нерівномірно відобразила зміст усіх розділів своєї дисертації. Якщо анотації першого розділу відведено більше 4-х сторінок, то решту розділам – від близько половини до однієї сторінки. Тому дуже складно зрозуміти новизну того чи іншого аспекту дослідження, коли про нього йдеться вельми стисло, неконкретно, загальними фразами.

Четверте. Серед своїх дослідницьких завдань дисертант виокремила «карпатоукраїнське питання в контексті європейської політики Польщі та Радянського Союзу» (С. 1) і зафіксувала свій науковий пріоритет у тому, що вперше здійснила «цілісний аналіз проблеми Карпатської України у зовнішньополітичних розрахунках Варшави та Москви» (С. 3). Цьому присвячено весь другий розділ дисертації. Однак у його анотації (С. 9) та у відповідних висновках (С. 12) очікуваної новизни не вдалося знайти. Йдеться там про вже відоме. Одночасно випали з поля зору автора дисертації античехословацькі спецоперації, котрі проводила Польща у Підкарпатській Русі – Карпатській Україні. Акцентую на тому, бо, як заявлено, територіальні межі дослідження Л. В. Трофимович «включають тогочасні Польщу, СРСР і Чехословаччину» (С. 2).

Зазначене принципово не впливає на загальну позитивну оцінку дисертації Л.В. Трофимович. Це завершена, самостійна, оригінальна робота. Зміст автореферату і публікації результатів дослідження свідчать: представлена до захисту дисертація відповідає вимогам ВАК України, а Трофимович Лілія Володимирівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – *всесвітня історія*.

12 грудня 2011 р.

Відгук
на автореферат дисертації Пагірі Олександра Михайловича
«Відносини між ОУН(Б) і УПА та збройними силами Угорщини
в 1942-1945 рр.» (Київ, 2013. – 16 с.), поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності
07.00.01 – історія України¹²

Автореферат дисертації Олександра Пагірі свідчить про те, що обрано важливу тему, котра була слабо вивчена. Йдеться про контакти представників українського визвольного руху з угорськими військово-політичними колами в роки Другої світової війни.

Актуальність дослідження О. Пагірі визначається і тим фактором, що нині українсько-угорські відносини характеризуються певною нестабільністю через приховані сепаратистські загрози. Ключовим фактором у цих відносинах є Закарпаття.

Цікавими є спроби автора дисертації комплексно висвітлити зазначену проблематику на основі аналізу значного масиву архівних та опублікованих джерел.

Одночасно мусимо звернути увагу на певні недоліки роботи. Головним чином вони формального характеру. Перше. Зі змісту автореферату випливає, що назву дисертації варто було б сформулювати точніше «Відносини УПА зі збройними силами Угорщини (1942-1945)».

Друге. Не зовсім вдало дисертант оперує понятійно-категоріальним апаратом. Наприклад, уже на стор. 1 автореферату йдеться про «окупацію Угорщиною території Закарпаття у березні 1939 р.». Насправді Угорщина тоді окупувала Карпатську Україну, котру крайовий парламент проголосив незалежною державою. Незрозумілим є повсюдне вживання словосполучень на кшталт «повстансько-угорські взаємини» (С. 5 та ін.).

Третє. Публікація О. Пагірі «Невідомі листи делегації уряду Карпатської України до уряду Угорщини» 2009 р., де, як заявлено (див.: С. 13), викладено основні положення і висновки дисертації, до самої дисертації є радше дотичною, наближеною.

Четверте. Варто було б проявити більшу вимогливість до редакційно-стилістичних аспектів підготовки дисертації. Так, назва дисертації та назви двох із наявних трьох розділів є трафаретними, однаковими, за винятком хронологічних уточнень (див.: С. 8, 10).

П'яте. Дисертант доволі заплутано визначив хронологічні рамки своєї праці – «від кінця 1942 р. до березня 1945 р.» (С. 1). Місяця «кі-

---

¹² Пагіря О. Відносини між ОУН(Б) і УПА та збройними силами Угорщини в 1942-1945 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – 16 с.

нець» («кінця») у календарі нема. Мабуть, ідеться про останній місяць року – грудень. Подібний огріх бачимо наприкінці назви другого розділу – «1942 – березень 1944 рр.». Потрібно тут було дотриматися одного підходу при визначенні обох часових меж: місяць і рік – місяць і рік.

Принагідно висловлені зауваження не знижують вагомості представленої до захисту дисертаційної праці Пагірі Олександра Михайловича. Своєю новизною, обґрунтованістю, фаховістю вона відповідає встановленим вимогам, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

15 лютого 2013 р.

* * *

Оксана Ферков,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig. Szerkesztette Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. – Budapest: Aposztróf kiadó, 2013. – 453 old.

[Євреї Закарпаття. Історія та спадщина. Від доби дуалізму донині / Редактори Вікторія Баняї, Чілла Фединець, Соня Рахель Комаромі. – Будапешт: Апостроф, 2013. – 453 с.]

В умовах всеохоплюючої глобалізації та вивільнення суспільної свідомості від ідеологічних стереотипів і розвінчання міфів трапляються несподівані ракурси. Один із них – запропонована колективом авторів чотирьох країн монографія «Євреї Закарпаття. Історія та спадщина. Від доби дуалізму донині». Книга побачила світ улітку 2013 р. в будапештському видавництві «Апостроф», серед авторів – проректор УжНУ, завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук, професор Роман Офіцинський.

Колективна монографія побудована за хронологічно-проблемним принципом. Кожному з історичних етапів присвячено окремий розділ. Читач може простежити демографічні зміни, спосіб життя, господарювання, відносини з державою та іншими національностями регіону, культурно-освітнє і духовне життя єврейських громад Закарпаття від середини ХІХ до початку ХХІ ст.

У першому розділі на основі багатоджерельної бази охарактеризовано історію і культуру єврейського населення регіону. Відкривається розділ описом демографічної ситуації з особливим наголосом на частку єврейства. Таблиці та карти служать додатковим унаочненням для сприйняття матеріалу.

Авторами наголошено, що у середовищі євреїв традиційно спостерігається висока народжуваність і низька дитяча смертність. Загальна демографічна криза не зачепила цей прошарок населення. Навіть спостерігалася зворотна картина – коли у 1872-1874 рр. у роки останньої великої епідемії холери населення Закарпаття скоротилося на 0,8%, то чисельність євреїв зросла на 20,8%.

Опираючись на великий статистичний матеріал автор розділу показали розвиток господарства, види занять євреїв, традиційні та модерні способи заробітку.

В окремому підрозділі Соня Рахель Комороці зупиняє увагу читача на особливостях вживання мов у середовищі закарпатських євреїв другої половини XIX – першої половини XX ст. Традиційна багатомовність євреїв пройшла через декілька етапів. Відзначено, що на Закарпатті у XIX ст. в повсякденному, побутовому спілкуванні зберігається мова ідиш, формується її місцевий діалект. Рабини прикладали чимало зусиль для збереження і захисту ідиш від зовнішніх впливів, у тому числі мадьяризації. Діти в єврейських школах обов'язково вивчали також іврит.

У другій половині XIX ст. угорська мова все сильніше просочувалася в єврейське середовище. Як державну мову її мусіли вивчати і знати. Після Першої світової війни євреї Закарпаття засвоїли чеську і румунську мови. Згодом, у роки Другої світової війни та після її завершення мовна ситуація ще більше ускладнилася. Якщо в цілому в Угорщині на початку XX ст. зникла традиційна багатомовність у середовищі євреїв, то на Закарпатті вона зберігалася.

У монографії відображено життя релігійних громад євреїв Закарпаття. Ержебет Мішлович показує головні сторони традиційного світогляду та суспільних відносин. Детально описана роль рабина – як керівника єврейської громади. Поступове розширення суспільної функції рабина було викликане насамперед загальними модернізаційними процесами. Процедура обрання рабина була справою складною та конфліктною. Часто обрання рабина призводило до розколу єврейських громад. Нерідко окружна (жупна) влада втручалася або ж впливала на обрання того чи іншого кандидата. Наприклад, заплутаними стали перипетії навколо обрання у 1893 р. рабина Мукачева.

Цікавою сторінкою історії євреїв Закарпаття стала поява хасидизму і поширення його в регіоні. Ержебет Мішлович на доступних джерелах показала основні етапи поширення хасидизму, подала біографічні відомості найвідоміших послідовників цього напрямку. Причиною ранньої появи хасидизму в Закарпатті дослідниця пояснила процесом переселення євреїв з тоді польських територій (Поділля, Галичини). Втім, хоч галицькі рабини активно поширювали хасидизм, але сильних його центрів так і не створили. Хасидизм укріпився тільки у другій половині XIX ст. Засвідчили це збори рабинів у Мукачеві у 1865 р., коли 12 поль-

ських (галицьких) та угорських рабинів обрали своїм керівником рабина з Белза (нині – Львівська область).

У 1870-х рр. місцеві хасидські лідери за польським зразком прагнули утворити власні династії. Вони поступово вивільнилися від зовнішнього впливу (хасидських династій підпольських земель) і сформували місцеві династії – Тейтелбаум, Шапіра, Шаплонца. На рубежі XIX-XX ст. лідери єврейських громад зіткнулися з новим викликом – сіонізмом.

Другий розділ книги присвячений історії єврейства періоду перебування Закарпаття у складі Чехословаччини. За структурою і насиченістю фактологічним матеріалом цей розділ не поступається першому. Серед авторів – Чілла Фединець, Андраш Зіма, Норберт Глейсер, Ласло Сарка, Соня Рахель Комороці, Вікторія Баняї, Тамаш Густав Філеп, Аттіла Гідо.

Особливу наукову цінність має підрозділ «Русини, угорці, євреї: демографічні та міжетнічні відносини», що опирається на матеріали двох загальнодержавних переписів 1921 і 1930 р. У ньому розкрито політичне підґрунтя зміни міжетнічних відносин, точніше ставлення до євреїв інших національностей регіону.

Автори монографії висвітлили такі моменти історії євреїв Закарпаття, які практично не досліджувалися раніше або ж тлумачилися односторонньо. Прослідковано еволюцію участі євреїв у громадському житті, вказано на те, що єврейські об'єднання завжди зберігали свій релігійний характер і певну ізольованість. Одночасно підкреслюють різнобарвність сіоністського руху, наголошують на представництві євреїв Закарпаття в загальнодержавних партіях і об'єднаннях, на участі в культурно-освітніх процесах.

Особливий акцент зроблено на тому, як у середовищі єврейства викликало гострі дискусії визнання чехословацькою владою євреїв національною меншиною. Ортодоксальні та неологічні громади по-різному дивилися на цю справу. Ультраортодоксальні єврейські громади різко засудили визнання євреїв за окрему національність, бо це суперечить традиціям єврейської (іудейської) релігії, адже єврейська нація відродиться тільки із пришествям Месії, а до тих пір єврейство може існувати тільки у формі релігійних громад.

Чілла Фединець і Ласло Сарка приділили чимало уваги характеристиці особливостей сіоністського руху на Закарпатті. Початки сіонізму у Закарпатті датують роками Першої світової війни. Упродовж усього міжвоєнного періоду сіоністи зберігали сильний вплив, хоча не домінували у політичному житті єврейства краю. У чехословацький період саме на Закарпатті спостерігається найбільш динамічний процес утворення політичних партій євреїв.

В інших частинах книги висвітлено економічне становище, політичний розвиток єврейських громад. Окремо йдеться про єврейську пресу, культурно-освітні здобутки тощо.

Найтрагічніші епізоди історії закарпатського єврейства описані Кінгою Фроїмович і Чабою Штенге у розділі «Голокост на Закарпатті, 1939-1944». Після «повернення» краю до Святостефанської Корони 70 000 євреїв Закарпаття (1/10 частина населення) стали підданими Угорщини. Вже у червні 1938 р. спеціальним розпорядженням міністерства внутрішніх справ Угорщини заборонено «просочення» євреїв у внутрішні частини країни. Дослідники охарактеризували антиєврейські закони і наслідки їх запровадження, зокрема щодо конфіскації землі та майна євреїв. Наведено чимало таких дій угорської влади в Закарпатті.

Перша хвиля депортацій євреїв припала на 1941-1942 рр. Точну дату початку депортацій не встановлено, але 12 липня 1941 р. євреїв краю вже збирали для виселення до Галичини. Тривали ці заходи до 28 жовтня 1942 р., коли міністр внутрішніх справ заборонив подальші виселення євреїв польського походження та інших, які не могли довести своє походження. На півтора року єврейські громади охопив страх.

Одночасно із депортаціями євреїв залучали до військової служби і громадських робіт. На територіях, «повернутих» Угорщині, згідно з рішеннями Першого Віденського арбітражу, в січні 1939 р. сформували VIII Кошицький корпус, до якого мобілізували і закарпатських євреїв. Вони взяли участь в окупації краю у березні 1939 р.

На квітень 1939 р., згідно зі статистикою, в угорському війську перебувало 2 292 євреїв. Із них більшість походили із Закарпаття. 11 березня 1939 р. вступив у силу закон про громадські роботи. У ньому ще не йдеться про виконання громадських робіт саме євреями, але у грудні 1940 р. повсюдно формувалися виключно єврейські робітничі сотні.

Кінга Фроїмович в загальних рисах розповідає читачам про трагічні події 1944 р. – процес створення гетто, збір, депортацію єврейського населення Закарпаття.

Четвертий розділ рецензованої монографії – «Залишкові спільноти». У ньому зосереджено увагу на долі євреїв краю після Другої світової війни. Авторами розділу є Чілла Фединець і Роман Офіцинський.

З осені 1944 р. Закарпаття опинилося в цілком відмінних умовах, а з січня 1946 р. офіційно стало однією з областей УРСР. Із закінченням війни до краю поверталися ті, хто зміг вижити під час депортацій. Відзначено, що у 1944-1945 рр. Народна Рада Закарпатської України в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті організовує пункти допомоги жертвам терору, які повернулися до рідних місць. Їм надавали необхідний одяг, забезпечували житлом, ліками тощо. Діяли також безкоштовні кухні в інших населених пунктах краю. Певну допомогу надавали Міжнародний Червоний Хрест, американська організація «Joint».

Автори зауважили, що у роки Другої світової війни перед євреями було три шляхи – втеча до Радянського Союзу, втеча на Захід, примусові роботи і табори смерті. З кожного шляху шанси повернення бу-

ли іншими. Найкраще віддзеркалює ці шанси вислів Кароля Лустіґа про «повернення в ніщо».

Роман Офіцинський та Чілла Фединець наводять уривки із споми-нів сучасників – безпосередніх учасників процесів, які потрясли долю єврейства. Після 1945 р. понад 10 000 євреїв повернулися до Закарпаття із концентраційних таборів, а трохи згодом – із радянських таборів. Поки були відкриті кордони, тривала їхня еміграція на Захід. На Закарпатті залишилося 4-5 тисяч євреїв, які пережили Голокост.

Паралельно із еміграцією місцевих євреїв відбувалося переселення до Закарпаття «радянських євреїв» із внутрішніх територій СРСР. Вони отримали важливі посади в партійному керівництві, адміністрації, промисловості, науці, освіті. Цей прошарок суттєво відрізнявся від місцевих єврейських громад довоєнного часу. Автори наголошують, що статусні відмінності між «місцевим» і «східним» єврейством, які були примітними у післявоєнні десятиліття, присутні донині.

Статистичні матеріали не дозволяють точно встановити кількість євреїв-емігрантів післявоєнного часу і чисельність прибулих «радянських євреїв». Адже вони часто приховували своє походження, називали себе росіянами. За першим радянським переписом 1959 р. закарпатських євреїв зафіксовано 12 169 осіб. Останній радянський перепис (1989) фіксує усього 2 639 євреїв краю. Головною причиною такого суттєвого скорочення населення єврейської національності Роман Офіцинський та Чілла Фединець називають еміграцію.

Після Другої світової війни з колишніх 400 єврейських громад близько двадцять спробували відродитися, але ж на 1950 р. діяли тільки чотири – ужгородська, мукачівська, хустська і берегівська. Радянська влада усіяко «ускладнювала» їх існування. Автори розповіли про долю єврейських громад, майна, будинків, синагог. Зауважили, що євреї спробували вистояти, зберегти свою релігійно-культурну ідентичність. Згадані відомі особи краю, які не приховували свого єврейського походження, серед них – Наум Айзенберг, Самуїл Берман, Наум Волович, Олександр Кестнер, Єлізар Костелянський, Мирон Туркелтауб, Яків Вароді-Штенберг, Леонід Городний, Гаврило Глюк та інші.

Тоталітарна система руйнувала традиційний спосіб життя різних національностей, єврейська спадщина зберігалася і передавалася вже тільки у сфері виховання дітей.

Розпад Радянського Союзу і проголошення незалежності України внесли певні корективи у суспільне життя євреїв, їх участь у загальнодержавних і регіональних процесах. Роман Офіцинський та Чілла Фединець простежили процес відродження єврейства в Україні та Закарпатті зокрема. Названо єврейські організації та установи 1992-2012 рр. Констатовано, що незважаючи на політико-правові зміни позитивного характеру чисельність єврейського населення Закарпаття далі зменшу-

ється. Порівняно із 2 639 осіб 1989 р. за переписом 2001 р. тільки 600 осіб визнавали себе євреями. Згідно з даними Фонду «Хесед Шпіра» станом на 2012 р. в Закарпатті могли підтвердити документами своє єврейське походження 2,5 тисячі осіб.

Завершальна частина монографії концентрує увагу читачів на спадщині – кладовищах, синагогах, піснях, літературі, ностальгічних споминах закарпатських євреїв. Багатий джерельний матеріал, хронологічна таблиця, словник основних термінів і понять, науково-довідковий апарат підсилюють цінність видання.

Загалом автори подали цілісну картину історії євреїв Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Перед читачем постають цілком невідомі сторони повсякденного життя, світоглядної еволюції, політичних уподобань євреїв Закарпаття. Безсумнівно, що рецензована книга заслуговує перекладу її на українську мову.

Діана Штерр,
магістр історії,
магістр політології
аспірант кафедри історії України

У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років / Упорядк., підг. текстів, комент., прим. О. Грицака, Р.Офіцинського. – Ужгород: ІВА, 2013. – 166 с.

Останніми роками у вітчизняній історичній науці спостерігається особливий інтерес до напрямків та методик досліджень, що у науковому співтоваристві мають репутацію передових та новаторських. Серед них, одне з провідних місць займають праці написані в жанрі «усної історії».

Перетворення усної історії на окрему методику фахового пізнання розпочалося у 30-40-х рр. ХХ ст. у США та завершилося у 60-70-х рр., коли сталися кардинальні зрушення в гуманітаристиці, які спонукали до антропологізації цієї частини наукового знання. Така тенденція зумовила появу руху за «історію мовчазної більшості» та пов'язаного з нею зацікавлення усною частиною останньої, що супроводжувалося зміщенням фокусу з життєписів видатних особистостей на історію повсякденності простих людей, а також різноманітних дискримінованих соціальних груп. «Усна історія, – за визначенням Асоціації усної історії США, – це ділянка досліджень і методики збирання, зберігання та інтерпретації голосів та спогадів людей, груп та учасників подій минулого. Усна історія є водночас і найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним із найсучасніших, починаючи із записів на аудіо плівку у 1940-х рр. і до цифрових технологій ХХІ ст.»¹.

¹ Режим доступу: http://keui.univer.kharkov.ua/oral_history/pastushenko.html

Свідчення різних осіб про одні й ті самі події яскраво ілюструють неоднакове їх сприйняття серед різних соціальних, вікових, етнічних груп. Досить звичним є те, що збережені спогади в індивідуальній пам'яті кардинально відрізняються від описаних дидактичною історією.

Однією з характерних особливостей розвитку методики усної історичних досліджень в Україні, як і на всьому пострадянському просторі являється те, що її розглядають, як природній спосіб заповнення відсутніх фрагментів історії у письмових джерелах, що з'явилися під впливом офіційної радянської ідеології. За зауваженням одного з теоретиків на пряму Пола Томпсона: «Усна історія кидає виклик загальноприйнятим міфам історії»². Але не всі дослідники погоджуються саме з таким формулюванням. Так, наприклад, австралійський історик Патрик О'Фарел 1979 р. писав, що усна історія рушить у на пряму «світу уявлень, вибіркової пам'яті, пізніших нашарувань та повної суб'єктивності... Та куди вона нас приведе? Не до історії, але до міфу»³. Отже, окрім деміфологізації усна історія сама може створити міф, особливо, якщо проміжок часу між безпосередньою подією про яку запитує інтерв'юер та власне самим інтерв'ю є доволі значним. На сприйняття та описування подій будуть впливати пізніші нашарування інформації, а також свідчення інших очевидців, що з часом можуть сприйматися респондентом, як власні спогади⁴. Отже, усна історія тісно переплетена і з дослідженнями історичної пам'яті, оскільки пам'ять стала предметом історичних студій. І одночасно історик опинився у новій ситуації стосунків з суспільством. Майже остаточно втративши роль «вчителя нації» чи «провідника мас», історик раптово опинився у становищі лікаря суспільних хвороб, яким має до діла з «правильними» і «неправильними» пам'яттями і може впливати на кшталт ідентифікацій не тільки його співгромадян, а й міжнародної спільноти⁵.

Попри початково маргінальний статус, підходи усної історії були тісно пов'язані із суспільним життям і виконували важливу соціальну функцію. Значну роль у їх запровадженні відіграла громадська актив-

---

² Режим доступу: <http://www.urokiistorii.ru/day/theory/2010/11/pol-tompson-golos-proshlogo-ustnaya-istoriya>

³ Цит. за: Томпсон Алістер. Чотири зміни парадигми в усній історії // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / За редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. – Харків: ТОВ «НТМТ», 2008 – С. 9.

⁴ Механізми пам'ятання, пригадування та забування детально описані Полом Коннертоном. Дет. див.: Коннертон Пол. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. - К: Ніка-Центр, 2004. - 184 с.

⁵ Як суспільства забувають // Україна модерна. – Вип.4 (15): Пам'ять як поле змагань. – К.: Критика, 2009. – С. 8.

ність самих вчених, які намагалися впливати на суспільну ситуацію у своїх країнах і бачили в респондентах не лише об'єктів досліджень, а й партнерів, співтворців історичних наративів. Звідси залучення до досліджень різноманітних товариств любителів історії, студентів та школярів. Відтак у методу з'явилася ще й виховна функція. На основі матеріалів, зібраних молоддю під час реалізації різноманітних проектів, створюють експозиції, виставки, радіо- та телепередачі, історичні документальні стрічки тощо. Таким чином, молодь не лише споживає історичний продукт, а й бере безпосередню участь у його формуванні.

Одним з перших досліджень, що пов'язані із застосуванням методик усної історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років», що побачила світ у 2013 р. в ужгородському видавництві «ІВА». Серед упорядників видання – проректор УжНУ, завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук, професор Роман Офіцинський.

Згадана вище праця складається з восьми розділ. У першому розділі вміщено спогади примусових робітників із Закарпаття. Всього 19 історій із життя, записаних протягом серпня-листопада 2012 р. Іриною Лявинець (18) та Олексієм Грицаком (1).

Другий розділ присвячено інтерв'ю з примусовими робітниками, очевидцями примусових робіт та їх нащадками. Всього до збірника вміщено чотири інтерв'ю, що зібрав протягом серпня-жовтня 2012 р. здобувач кафедри історії України Павло Худіш у м.Мукачево, с. Ворочово та с. Зарічево Перечинського району, с. Кострино, с. Люта, с. Вишка Великоберезнянського району. У третьому розділі автори подають матеріали мемуарно-документальних свідчень примусових робітників та їх нащадків, що були опубліковані місцевими газетами.

Особливої уваги заслуговує четвертий розділ видання, оскільки він присвячений публікації архівних документів про примусову працю. Роботу над даним розділом проводили: першопублікація – Юрій Славик (аспірант кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ»), переклад з угорської – Віктор Суліма, упорядкування та наукове редагування – Роман Офіцинський. Так, автори публікації презентують до уваги наукової громадськості шість документів, що стосуються дислокації єврейських робітничих загонів на Закарпатті в квітні-червні 1941 р. Оригінали документів вперше опублікованих у згаданій праці зберігаються у Державному архіві Закарпатської області.

Праці переможців регіонального конкурсу з історії примусової праці населення Закарпаття в роки Другої світової війни займають окремий п'ятий розділ видання. Юрій Славик та Павло Худіш розповідають читачеві основні особливості використання примусової праці в окупованому Закарпатті, зокрема, і про історію угорського трудового табору «Лютянський» у 1940-1944 рр.

Автором шостого розділу є проректор УжНУ, кандидат соціологічних наук, доцент Федір Шандор. У даному розділі автором детально описано туристичний маршрут «Табори примусової праці Закарпаття».

Сценарій документального фільму про примусових робітників закарпатців «Пам'ять нащадків», автором якого є Дмитро Кешеля, а науковим консультантом – Роман Офіцинський, являє сьомий розділ книги. Даний сценарій може послужити гарним опорним матеріалом для вчителів та бібліотекарів у підготовці до виховних заходів.

Восьмий розділ перегукується з третім, оскільки також побудований на матеріалах місцевих ЗМІ (газети «Новини Закарпаття» та інтернет видання zaholovok.com.ua). Зокрема, це публікації науково-популярних матеріалів, що розповідають історію примусової праці на Закарпатті у першій половині ХХ ст.

Книга «У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років» – якісне наукове видання, яке буде зрозуміле не тільки фахівцям, а й пересічним громадянам. Воно гарно проілюстроване кольоровими зображеннями, що допомагають у сприйнятті матеріалу, тому може бути незамінним помічником для педагогів на уроках краєзнавства. Своїм якісним змістовим наповненням воно стане помічником для студентів історичних спеціальностей, а публікація джерел обов'язково зацікавить фахівців. Вдале видання, що на 166 сторінках розкриває таку малодосліджену проблему, як примусову працю закарпатців, та ще й застосовуючи не надто популярну серед місцевих вчених методичку усноісторичних досліджень.

ЛІТОПИСНІ СТОРІНКИ

**Хроніка
кафедри історії України
Ужгородського національного університету
за 2013 рік**

Січень

Кафедра історії України змінила своє місцезнаходження. Вона перемістилася з третього поверху новобудови на «БАМі» (вулиця Університетська, 14) на другий поверх камерної будівлі в центральній частині міста – на площі Народній, 3, поруч із будівлею обласної влади.

13 січня аспірант кафедри історії України Юрій Славик провів відкриту екскурсію для жителів і гостей міста на тему «Середньовічний Ужгород».

Лютий

26 лютого відбулася традиційна щорічна наукова конференція професорсько-викладацького УжНУ. Після обговорень доповідей на секції «Історія України» вирішено заснувати науковий щорічник кафедри історії України.

Березень

В Ужгороді з'явився другий номер «Наукових записок Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя Проніна», виданий з благословення архієпископа Мукачівського та Ужгородського Феодора. Подано праці членів кафедри історії України – професора Сергія Федаки, доцентів Володимира Фенича, Василя Міщанина, Юрія Данильця, Віктора Кічери, старшого викладача Нелі Світлик.

Квітень

Оприлюднено звіт студентського наукового товариства «Кліо» історичного факультету УжНУ, координатором якого є доцент кафедри історії України Юрій Данилець. У ньому повідомляється про проведен-

ня понад двох десятків студентських заходів, зустрічей, презентацій, конференцій, починаючи з 2009 р.

23 квітня на історичному факультеті УжНУ відбулася щорічна студентська наукова конференція. Працювали три секції – давньої та середньовічної історії; нової та новітньої історії; історії України. Кращі доповідачі секції «Історія України» отримали цінні подарунки – комплекти книг провідних істориків Закарпаття. Наприкінці конференції зроблено пам'ятну світлину студентів і викладачів.

Травень

13 травня на історичному факультеті УжНУ розпочала роботу Державна екзаменаційна комісія із захисту дипломних робіт. Від кафедри історії України до комісії входили декан, доцент кафедри історії України Володимир Фенич, заступник голови комісії; професор кафедри історії України Дмитро Данилюк, член комісії.

16 травня в ужгородському клубі «Фантом» відбулося урочисте святкування «Дня Геродота» на історичному факультеті УжНУ. Привітати студентів і викладачів завітав ректор університету професор Федір Ващук.

17-19 травня пройшов Міжнародний фестиваль середньовічної культури «Срібний Татош». Його співorganizатором виступив аспірант кафедри історії України Юрій Славик.

22 травня за сприяння проректора з науково-педагогічної роботи і перспектив розвитку, завідувача кафедри історії України Романа Офіцинського, декана історичного факультету Володимира Фенича студенти історичного факультету відвідали унікальну воєнну пам'ятку Закарпаття – «Лінію Арпада» – у межах Свалявського і Воловецького районів.

22 травня студентським науковим товариством «Кліо» на історичному факультеті презентовано книгу студента III курсу Вадима Гасича «Костринська Розтока: верховинське село». Курсові роботи В. Гасич виконував на кафедрі історії України під керівництвом старшого викладача Нелі Світлик.

29-31 травня у Києві пройшла міжнародна наукова конференція «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії», присвячена пам'яті митрополита Євгенія (Болховітінова). У конференції взяв участь доцент кафедри історії України Юрій Данилець.

У травні Міністерство освіти і науки України відкрило докторантуру при кафедрі історії України УжНУ. Ініціював відкриття докторантури завідувач кафедри Роман Офіцинський.

Червень

4 червня на історичному факультеті урочисто вручено дипломи магістра і спеціаліста. З вітальним словом виступив декан, доцент кафедри історії України Володимир Фенич. Привітали випускників і члени кафедри історії України на чолі із завідувачем Романом Офіцинським.

5 червня на історичному факультеті відбувся студентський круглий стіл, присвячений 1025-літтю прийняття християнства на Русі. Організаторами виступили доценти кафедри історії України Володимир Фенич, Юрій Данилець, Віктор Кічера.

19 червня в місті Мукачеві представники Ужгородського національного університету вшанували пам'ять відомого закарпатського історика, засновника нинішньої кафедри історії України УжНУ, професора Михайла Трояна з нагоди 90-ліття від його народження. У меморіальних заходах взяли участь професори Дмитро Данилюк, Роман Офіцинський, доцент Василь Міщанин.

26 червня кафедра історії України за майже стовідсоткової явки провела перше відпочинкове «виїздне засідання» серед мальовничої природи на околиці села Оноковці, що поблизу Ужгорода.

Липень

Вийшов друком 30-й «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «історія», присвячений світлій пам'яті професора Михайла Трояна, засновника і першого завідувача нинішньої кафедри історії України. У 2013 р. йому б виповнилося 90 років від дня народження.

Із 26 липня до 23 серпня здобувач кафедри історії України Павло Худіш (науковий керівник – професор Роман Офіцинський), попередньо пройшовши конкурсний відбір у Міністерстві освіти і науки України, навчався у Літній школі слов'янських студій у Празі при філософському факультеті Карлового університету.

28 липня аспірант кафедри історії України Юрій Славик провів відкриту екскурсію «Ужгород часів Августина Волошина і Карпатської України».

Серпень

3 серпня у селі Велика Копаня Виноградівського району доценти кафедри історії України Володимир Фенич, Віктор Кічера, аспірант Марія Майороші виступили на науково-практичній конференції, присвяченій 110-ій річниці від дня народження о. Стефана Бендаса, краєзнавця та історика Мукачівської греко-католицької єпархії.

25 серпня, в неділю, кафедра історії України прилучилася до громадської акції «Відкриті екскурсії Ужгородом». Завідувач кафедри Роман Офіцинський провів двогодинну екскурсію для жителів і гостей міста на тему «Ужгород геополітичний».

У серпні в Ужгороді побачив світ збірник «У рабстві: усні історії примусових робітників Закарпаття 1939-1944 років». Співупорядник, автор передмови – завідувач кафедри історії України Роман Офіцинський.

Вересень

1, 8, 15, 22, 29 вересня члени кафедри історії України проводили відкриті екскурсії на теми «Ужгород університетський» (доцент Віктор Кічера), «Ужгород православний» (доцент Юрій Данилець), «Ужгород індустриальний» (доцент Василь Міщанин), «Ужгород містичний» (професор Сергій Федака), «Ужгород музичний» (доцент Тетяна Росул).

12 вересня пройшли змагання на Кубок декана історичного факультету. У турнірі взяли участь шість команд, у тому числі збірна викладачів факультету. Кафедру історії України представили професор Роман Офіцинський, доценти Володимир Фенич, Василь Міщанин, Віктор Кічера.

26-27 вересня доцент кафедри історії України Василь Міщанин взяв участь у міжнародній конференції «Проблеми аграрної історії та археології Восточної Європи», що відбулася у Брянській державній сільськогосподарській академії, Росія.

26 вересня кафедра історії України провела осіннє «виїздне засідання» у зоні відпочинку на березі річки Уж біля села Оріховці, що поблизу Ужгорода.

Жовтень

6, 13, 20, 27 жовтня члени кафедри історії України проводили відкриті екскурсії на теми «Ужгород етнографічний» (доцент Павло Ле-

ньо), «Ужгород воєнний» (доцент Володимир Гуцул), «Ужгород протестантський» (доцент Оксана Ферков), «Ужгород спортивний» (викладач Тарас Кучер).

10 жовтня відкрито спеціалізовану вчену раду з історичних наук УжНУ для захисту докторських і кандидатських дисертацій. Голова ради – проректор, завідувач кафедри історії України Роман Офіцинський, секретар ради – доцент кафедри історії України Іванна Скиба.

11 жовтня на історичному факультеті презентували книгу Станіслава Аржевітіна «Карпатська Україна: епоха в добі», що вийшла у вінницькому видавництві «Тезис». Виступили і члени кафедри історії України. Наприкінці презентації професорам Роману Офіцинському і Сергію Федяці вручено членські квитки Національної спілки краєзнавців України.

12 жовтня доцент кафедри історії України Оксана Ферков працювала в журі студентської наукової конференції пам'яті Калмана Шооша, що пройшла у Закарпатському угорському інституту імені Ференца Ракоці II у місті Берегово.

18 жовтня студенти IV курсу історичного факультету УжНУ відвідали Ужгородську загальноосвітню спеціалізовану школу-інтернат з поглибленим вивченням окремих предметів. Доценти кафедри історії України Василь Міщанин та Юрій Данилець провели цей захід з метою ознайомлення студентів із сучасними методиками викладання історії в школах.

19 жовтня відбулася студентська поїздка в рамках просвітницько-місіонерського проекту «Сторінками путівника «Православні монастирі Закарпаття». Очолив групу студентів історичного і біологічного факультетів доцент кафедри історії України Юрій Данилець.

22 жовтня, у день відзначення столітнього ювілею славетного митця – різьбяр Василя Свида, студенти 5 курсу історичного факультету разом з доцентом кафедри історії України Тетяною Росул відвідали тематичну виставку, що відкрилася в Закарпатському обласному художньому музеї імені Йосипа Бокшая.

25 жовтня пройшла презентація «Електронного архіву українського визвольного руху», створеного вченими Львівського національного університету ім. І. Франка. На історичному факультеті УжНУ проект представив один із розробників – Андрій Когут. Мультимедійну дошку і доступ до інтернету в аудиторії забезпечила кафедра історії України. Модератор зустрічі – завідувач кафедри історії України Роман Офіцинський.

У жовтні з нагоди 100-річчя з дня народження видатного лікаря, першого директора Київського науково-дослідного інституту серцево-судинної хірургії Миколи Амосова професор Неля Жулканич і доцент Тетяна Росул прочитали тематичні лекції для студентів I курсу медичного факультету. Також Н. Жулканич для цих же студентів провела екскурсію Закарпатським краєзнавчим музеєм.

Листопад

3, 10 листопада члени кафедри історії України проводили відкриті екскурсії на теми «Ужгород католицький» (доцент Володимир Фенич), «Ужгород прикордонний» (доцент Іванна Скиба).

8 листопада доцента кафедри історії України Володимира Фенича обрано деканом історичного факультету на другий семирічний термін.

21 листопада, у день святого архангела Михайла, зусиллями кафедри історії України на історичному факультеті урочисто відкрили аудиторію імені професора Михайла Трояна (1923 – 1987), фундатора і довголітнього завідувача нинішньої кафедри історії України. Найбільший внесок для іменної аудиторії зробили доцент Василь Міщанин і самодіяльний художник Іван Тегза. На відкритті виступила із вдячним словом донька фундатора кафедри Ольга Троян.

27 листопада з ініціативи завідувача кафедри історії України Романа Офіцинського для студентів 3 курсу історичного факультету проведено презентацію науково-популярної книги Івана Геля «Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття» (Львів: Часопис, 2013. – 390 с.). Перед студентами виступила редактор та упорядник цієї книги Ірина Єзерська, науковий співробітник Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» у Львові.

Грудень

1, 15 грудня аспіранти кафедри історії України Діана Штерр та Юрій Славик провели відкриті екскурсії «Ужгород єпископський» та «Площі Ужгорода».

26 грудня з ініціативи та за активної участі кафедри історії України відбувся новорічний концерт художньої самодіяльності професорсько-викладацького складу історичного факультету в його ж конференц-залі.

26 грудня кафедра історії України провела урочисте новорічне засідання.

У серпні-грудні 2013 р. колектив кафедри історії України Ужгородського національного університету активно долучився до соціального проекту «Відкриті екскурсії Ужгородом». Було підготовлено та проведено ряд безкоштовних щотижневих екскурсій для жителів та гостей міста, в яких різносторонньо подано історію та сьогодення центру Закарпатської області.

Завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук, професор Роман Офіцинський дебютував екскурсією «Ужгород геополітичний». Завдяки своєму географічному розташуванню місто завжди перебувало у центрі доленосних подій, які відбувалися в державах, до яких входило чи з якими межувало теперішнє Закарпаття. За основні точки екскурсійної ходи були взяті три будівлі. Вони відіграли знакову роль у формуванні міжнародно-політичного життя міста. Найперше – нинішня площа імені єпископа Андрія Бачинського. Тут у 1919 – 1923 рр. квартирували офіційні представники Антанти – бойові французькі генерали. Далі – будинок жупанату, де зараз розташовано Закарпатський обласний художній музей імені Йосипа Бокшая. Тут приймали рішення ввійти до складу Чехословаччини. Відтак – площа Народна з будівлями, які прилягають до неї. Тут працювали ліквідатори Угорської революції 1956 р., а пізніше з балкону до мітингу промовляли Микита Хрущов та Янош Кадар. Також на екскурсії було згадано про аеропорт в місті Ужгород, на злітній смuzі якого у 1969 р., після придушення «Празької весни», також приймалися важливі рішення на міждержавному рівні лідерами СРСР і ЧССР.

Доктор історичних наук, професор Сергій Федака провів екскурсію «Ужгород капітана Алоїза». Тема присвячена історії міста, яка описана в романі закарпатського письменника Олександра Гавроша «Капітан Алоїз». Протягом години професор С. Федака розповідав про місця, згадані у книзі: Веселий цвинтар (кладовище на вул. Капушанській), готель «Чорний орел» (старий готель на пл. Петефі), підвали міста, Кафедральний собор та інші. Учасники екскурсії перенеслися на 200 років назад і відчули атмосферу старого міста.

Темою екскурсії, яку провів кандидат історичних наук, доцент Василь Міщанин був «Ужгород індустріальний». Охарактеризувавши загальний стан промисловості в радянський період, екскурсовод спрямував присутніх до Ужгородської швейної фабрики, заснованої в 1946 р. Виробництво тут розпочиналося з пошиття спецодягу та матраців, пізніше настала «халатна» доба. Відтак підприємство забезпечувало цим одягом значну частину споживачів. Згодом фабрика стала приватною структурою, вийшла на новий рівень виробництва. У 1998 р. для задоволення потреб українського ринку тут створено марку «ПАРАДА». Після відвідин фабрики екскурсанти відвідали колишнє спеціальне конструк-

торське бюро засобів аналітичної техніки, яке нині є структурним підрозділом УжНУ. На постійній виставці представлені науково-технічні розробки вишу та інноваційні проекти Наукового парку «Ужгородський національний університет», створення якого підійшло до завершальної стадії.

Також учасникам екскурсії розповіли про проект «Впровадження системи сонячних вакуумних колекторів на спорткомплексі УжНУ», презентований директором НДІ аналітичних засобів техніки УжНУ Йосипом Головачем. Для повнішого представлення виробничого потенціалу Ужгорода були запрошені представники заводу «Конвектор», які в приміщенні виставки презентували розробки свого підприємства. Вони акцентували на потребі тіснішої співпраці між промисловими підприємствами міста та УжНУ.

Екскурсію «Ужгород університетський» провів кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Віктор Кічера. Він розповів присутнім про освітнє минуле Ужгорода та репрезентував чотири об'єкти. Першим став Колегіум отців-єзуїтів в Ужгороді 1646-1773 рр., перенесений з міста Гуменне в середині XVII ст. Це була одна із перших вищих шкіл у межах Карпатського регіону. Другим об'єктом стала Ужгородська королівська католицька вища гімназія 1773-1920 рр. на вул. Капітульній (нині Ужгородський торговельно-економічний коледж), котру після ліквідації ордену продовжували опікувати отці-єзуїти. Потім присутні ознайомилися з історичним розвитком Ужгородської державної реальної руської гімназії 1920-1945 рр. (приміщення хімічного факультету УжНУ). Наприкінці екскурсії присутні відвідали колишній василіанський монастир (приміщення фізичного факультету УжНУ), в якому одночасно під керівництвом ченців діяла гімназія для бідних дітей.

Екскурсію «Ужгород музичний» провела Тетяна Росул, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії України. Зустріч розпочалася біля Ужгородського Хрестовоздвиженського греко-католицького кафедрального собору, з якого починається історія хорового мистецтва краю. Саме тут завдяки старанням Костянтина Матезонського у 1833 р. було створено хор богословів «Гармонія» – перший церковний хор, який брав участь не тільки в богослужіннях, але й виступав на міських урочистостях. Величезна роль цього колективу і його керівника полягала у формуванні плеяди професійних диригентів, які після закінчення духовної семінарії організовували церковні й аматорські хорові колективи у різних районах області. Другим пунктом екскурсії став Дім «Просвіти». У період міжвоєнного двадцятиліття саме громадсько-культурним товариствам судилося сприяти розвитку музичної культури міста. Одним з таких стала «Просвіта», що сприяла організації «руських національних хорів», інструментальних ансамблів і оркестрів, «Руського театру». Активна музична діяльність «Просвіти», помножена на талант визначних музикантів з числа Української республіканської капели, сприяли формуванню в Ужгороді у 20-х рр. ХХ ст. потужного музичного осередку. Найзначнішими постатями в даному контексті відзначено О. Приходька, М. Роццахівського, О. Кізіму.

Наступним об'єктом екскурсії стала будівля, де розміщено Закарпатський осередок Національної спілки композиторів України. Учасникам екскурсії розповіли про творчість Д. Задора та І. Мартона – фундаторів закарпатської композиторської школи, В. Теличка – нинішнього очільника осередку, а також про діяльність П. Милославського, А. Затіна, Є. Станковича. Функціонування музичної культури неможливе без підготовки професійних кадрів. Тому екскурсійна група відвідала Ужгородське державне музичне училище ім. Д. Задора і музичну школу ім. П. Чайковського. Йшлося про засновників цих закладів, специфіку навчального процесу і концертної діяльності, про кращих випускників. Згодом екскурсанти відвідали філармонію часів Підкарпатської Русі та сучасну обласну філармонію. Тут вони дізналися про їх керівників, репертуар і склад виконавських колективів. Останнім пунктом екскурсії став Будинок культури профспілок, де базується академічний камерний хор «Кантус», який є музичною візитівкою Ужгорода.

Екскурсію «Ужгород етнографічний» провів кандидат історичних наук, доцент Павло Леньо. На початку екскурсії присутнім було надано статистичні дані про етнічний склад населення міста упродовж кількох переписів XIX – XX ст. Окремо говорилося про угорське населення Ужгорода та Шандора Петефі, його негативне враження від міста. Згадано про королівські винні підвали. Прослідковано етапи заселення вулиці Швабської німецькими колоністами. Екскурсанти почули важливу інформацію про єврейську громаду міста, оглянули ряд культових приміщень. Не оминув екскурсивод й історію грецької, російської, болгарської, ромської громад міста.

Екскурсія «Ужгород мілітарний» була присвячена воєнній історії міста як прикордонного укріплення в середньовіччю та ранньомодерну добу. Цю екскурсію провів кандидат історичних наук, доцент Володимир Гуцул. Матеріал подавався автором за проблемно-тематичним принципом, був представлений на фоні архітектурних пам'яток Ужгорода. Основними сюжетами екскурсії були: прихід угорських племен в Карпатський регіон за даними хроніки першої половини XII ст. «Діяння угорців»; татаро-монгольська експансія до Центрально-Східної Європи, згідно з відомостями «Жалісної пісні про розорення Угорського королівства» магістра Рогерія; війна князя Ференца Ракоці II з Габсбургами за його автобіографічними записками. Акцентовано на воєнно-антропологічній проблематиці, а саме: на ролі збройних конфліктів у повсякденному житті різних суспільних станів давнього Ужгорода, співвідношенні символічного і репортажного у середньовічних нараціях про війну. Цікавою для численної аудиторії виявилася демонстрація візуального матеріалу з «Анжуйського легендаріуму» – пам'ятки готичного мистецтва першої половини XIV ст.

Про «Ужгород прикордонний» розповіла екскурсантам кандидат історичних наук, доцент Іванна Скиба. Вона наголосила, що місто Ужгород має вихід тільки до українсько-словацького кордону, однак саме тут зосереджена достатня кількість дипломатичних представництв, нау-

кових установ, що займаються дослідженням транскордонного і міжрегіонального співробітництва. Зокрема, сьогодні в Ужгороді діє Генеральне консульство Угорщини (від 1992 р.), Генеральне консульство Словацької Республіки (2000), Почесне консульство Словаччини (1996), почесне консульство Литви (2009 р.), Польський візовий центр (2013). Крім того, з 1995 р. функціонує Закарпатська торгово-промислова палата, в рамках якої діють українсько-угорська, українсько-словацька, українсько-польська секції. У 2005 р. в Ужгороді було засновано Інститут транскордонного співробітництва. Функціонує Регіональна філія інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Посольство миру тощо.

Прикордонна взаємодія Закарпаття, зокрема Ужгорода, розпочала ще в 50-х роках ХХ ст. з прикордонними територіями Угорської Республіки (Саболч-Сатмар-Березькою областю). У 1972 р. був підписаний перший договір на прикордонний товарообіг між Закарпатською обласпоживспількою та кооператорами Саболч-Сатмар-Березької області у м. Ніредьгазі. У 70-80-х роках ХХ ст. активізувалися торгівельні відносини Закарпаття із Словаччиною. Однак процес активного становлення різних форм прикордонного співробітництва у посткомуністичних країнах Європи бере свій початок із 1989 р.

Викладач кафедри історії України Тарас Кучер провів екскурсію «Ужгород спортивний». Традиційно всі бажаючі зібралися на пл. Театральній біля мініскульптури Миколайчика, звідки вирушили до найстарішого спортивного закладу Ужгорода – стадіону «Спартак». Стадіон був збудований в 1900-1901 рр., де кількість місць для глядачів сягала 1500. Ужгород завжди славився своїми спортивними досягненнями і відомими спортсменами. Щороку у місті проводиться традиційний міжнародний Ужгородський марафон, а у 1990 р. тут пройшли ХІХ Всесвітні дитячі Олімпійські ігри. Окремо екскурсивод зупинився на діяльності стадіону «Авангард». У 1992 р. на цьому стадіоні провела свій перший офіційний матч збірна України зі збіркою Угорщини. Нині в Ужгороді є 2 стадіони і 3 плавальних басейни, кілька фітнес-центрів, понад 100 спортивних майданчиків, 12 футбольних полів, близько 20 тенісних кортів, 20 спортзалів, 6 лижно-спортивних баз.

Кілька екскурсій на різну тематику було проведено аспірантом кафедри історії України Юрієм Славиком. Екскурсія «Ужгород середньовічний» розповіла екскурсантам про основні етапи розвитку міста починаючи від заснування міста в кінці ІХ ст. і до панування останньої аристократичної родини на території Ужгорода, а саме сім'ї Берчені, яка правила Ужгородом до 1711 р. Маршрут екскурсії пролягав найдавнішими вулицями та площами міста, які знаходилися в межах так званої «острівної» частини міста, яка була затиснута між водами Великого і Малого Ужа, зокрема вулицями: Корзо, Духновича, Капітульна, Волошина та площами Театральна і Корятовича, що являються ядром Старого міста. Основний акцент екскурсії був спрямований на розповіді про найвідоміших володарів міста, зокрема представників італійської

сім'ї Другетті, що правила Ужгородом протягом 360 років. Окремо було проаналізовано розвиток міста та життя містян, зокрема в період їх панування. Не оминула екскурсія найстарішої споруди міста, а саме Ужгородського замку, від якого власне розпочиналася історія міста. Зокрема, біля замку слухачі могли довідатися про основні етапи забудови замкової гори та розповіді про життя найвідоміших власників замку.

Наступна екскурсія була присвячена буремним подіям жовтня-листопада 1938 р., коли місто Ужгород являлося першою столицею автономної Карпатської України. На початку екскурсії присутні мали можливість дізнатися про основні передумови надання автономії території Закарпаття та про політичну ситуацію в регіоні напередодні входження Ужгорода до складу Угорщини у 1938 р. Далі екскурсія продовжилась біля пам'ятника президенту Карпатської України Августину Волошину, встановленому на набережній Незалежності в 2004 р. Екскурсантам було розказано про основні віхи життя президента Карпатської України та його вплив на формування політичного життя в регіоні в міжвоєнний період. Наступною зупинкою був будинок Крайового уряду Підкарпатської Русі (теперішня облдержадміністрація), де протягом жовтня-листопада 1938 р. діяли перші автономні уряди Карпатської України на чолі з Андрієм Бродієм та Августином Волошином. Завершилася екскурсія на площі В. Гренджі-Донського біля будинку крайового товариства «Просвіта», яке в міжвоєнний час відіграло ключову роль у формуванні української ідентичності серед населення Закарпаття. Також на площі була звернута увага екскурсантів на будинок, де довгий час проживав відомий письменник, журналіст та політичний діяч Карпатської України Василь Гренджа-Донський, в честь якого і названа була площа. В кінці екскурсії також були згадані могили карпатських січовиків на кладовищах в мікрорайонах Білочка та Шахта, про колишній кордон між Угорщиною та Карпатською Україною, який пролягав в мікрорайоні Доманинці, будинок Августина Волошина на однойменній вулиці та ряд інших цікавих деталей пов'язаних із коротким, але дуже стрімким політичним життям м. Ужгорода в період утворення автономії Карпатської України.

Останньою екскурсією, проведеною Юрієм Славіком, була екскурсія найбільшими площами Ужгорода, яка стосувалася історії дев'яти головних майданів міста. На початку екскурсії екскурсиводом зазначалось, що площі завжди були основними територіями, де вирувало економічне та громадське-політичне життя міста, тому їх важливість завжди була суттєвою в життєдіяльності міста. Маршрут пролягав, зокрема чотирма площами старої частини міста (Театральна, Ш. Петефі. Корятовича, Жупанатська), трьома площами «чеського» кварталу міста (Народна, Пушкіна, Поштова) та однією площею, так званого «Нового міста» (Б. Хмельницького). Протягом екскурсії екскурсиводом було акцентовано на основних етапах забудови кожної з площ та їх функціоналізм в різні історичні епохи. Зокрема, було відмічено про торгового-економічний напрямок площі Шандора Петефі та Корятовича, що був харак-

терний для них до поч. ХХ ст. та адміністративно-політичне значення площ Народної, Поштової та Жупанатської, де знаходилися основні урядові споруди міста. На площі Богдана Хмельницького було згадано про новий етап містобудування Ужгорода, який розпочався після входу міста до складу УРСР, зокрема про формування нових площ в місті після 1945 року. Завершилася екскурсія на площі Театральній, де було відмічено культурно-мистецьке та відпочинкове значення площі, яке вона носить протягом останніх десятиліть.

Чотири екскурсії Ужгородом були подані на релігійну проблематику. Про «Ужгород римо-католицький» розповів декан історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Володимир Фенич. На початку екскурсії він розповів про догматичні та обрядові розбіжності між різними напрямками у християнстві та дав детальний аналіз розвитку римо-католицької церкви в регіоні. Екскурсивод зупинився на трьох найвизначніших римо-католицьких пам'ятках: Горянській ротонді, костелу св. Георгія та єзуїтського колегіуму Другетів, заснованому в Гуменному та перенесеному до Ужгорода. Початки Горянської ротонди відносяться до кінця ХІІ ст. Точно невідомо з якого часу вона стала греко-католицькою. Особливий інтерес викликають фрески Горянської ротонди Св. Анни: «Благовіщення», «Втеча в Єгипет», «Поклоніння волхвів Христу», «Тайна Вечеря», «Христос перед Пілатом», «Шлях на Голгофу», «Розп'яття». Не менш цікавою є історія костелу св. Георгія, який час від часу змінював своє підпорядкування. Нині існуючий римо-католицький костел побудований в 1762-1766 рр. в стилі пізнього бароко. Вівтар для храму створив угорський художник Лукач Йозеф Краккер. В 1820 р. на вежі костела розмістили міський годинник. В 2000-2001 рр. костел відремонтували і передали римо-католицькій громаді міста Ужгород, а на підвір'ї відновили скульптуру Пресвятої Діви Марії Богородиці. Цікаві дані екскурсанти отримали про діяльність предтечі Ужгородського національного університету – єзуїтського колегіуму Другетів.

Екскурсію «Ужгород православний» провів кандидат історичних наук, доцент Юрій Данилець. Він наголосив на особливостях історичного розвитку православної громади Ужгорода і запропонував відвідати чотири пункти в старій частині міста. Першим об'єктом який відвідали екскурсанти був храм Покрови Пресвятої Богородиці на Православній набережній. Церкву збудували російські емігранти як пам'ятник російським солдатам, полеглим у Першій світовій війні. Проект розробили архітектор Кратков та інженер Талалаєв. Храм збудовано в стилі московського храмобудування, як копію церкви ХІV ст. в с. Коломенському біля Москви. Будівництво завершилося в 1930 р. В радянський час храм було перетворено в музей атеїзму. У 1991 р. церкву повернуто вірникам. Про сьогодення храму розповів його настоятель протоієрей Микола Кабацій. Другим об'єктом, який відвідали екскурсанти, був колишній грецький храм (нині – аудиторія фізичного факультету УжНУ). Спочатку греки володіли дерев'яним храмом, але в 1786 р. на правому березі Ужа збудували ка-

м'яну церкву базилічного типу. На початку ХХ ст. у зв'язку з депопуляцією греків храм продано греко-католицькій єпархії. Керівництво єпархії розбудувало тут василіанський монастир. З приходом радянської влади монастир закрили, а споруду передали новоствореному університету.

Далі присутні відвідали Преображенський храм на Цегольні. Ця церква побудована у 1802 р. У 1949 р. у зв'язку з ліквідацією греко-католицької церкви та репресіями проти її духовенства храм було передано православним. Однак у 1959 р. його закрили, вежу розібрали та облаштували обчислювальний центр університету. Відновлений у 1991 р. як храм УПЦ. Розписи в храмі здійснив Василь Павліщук, а іконостас вирізьбив Василь Ходанич. Кульмінацією екскурсії стало відвідування Воскресенського чоловічого монастиря на вул. Золотистій. Історія цієї обителі розпочалася в 2001 р. На разі побудовано два храми і житловий корпус, проводяться роботи по впорядкуванню прилеглої території. З екскурсантами зустрівся настоятель монастиря архімандрит Марк (Куштан), який розповів про святині обителі.

Екскурсію «Ужгород протестантський» провела кандидат історичних наук, доцент Оксана Ферков. Вона наголосила, що в межах Ужанської жупи поширенню реформаційних вчень сприяли наступні чинники: на землях підпорядкованих Егерській єпархії панувала анархія, аристократи і призначенні єпископи вели суперництво за владу. В Ужгороді представлені дві пам'ятки архітектури, пов'язані з протестантизмом – реформатська церква на площі Жупанатській та церква євангелістів на площі Гренджі-Донського.

У 1540-і рр. за прикладом великих землевласників до реформації приєдналося середнє дворянство і селяни. Всеволодні Другети беруть під свою опіку протестантську громаду Ужгорода. Коли сформувалася перша протестантська община в Ужгороді встановити важко. Відомо, що у 1555 р. працював проповідник-магістр Петер. Він популяризував лютеранство. Інше джерело повідомляє, що у 1556 р. Гашпар Другет прийняв до міста протестантського проповідника, ім'я якого невідоме, котрий втік від переслідувань католиків. Невдовзі виникли общини в Доманницях, Невицькому, Радванці, Минаї, Ярку та ін. Поступово поряд з лютеранством став поширюватися швейцарський напрямок реформації – кальвінізм. Перший історик Ужгорода Карой Мейсарош писав, що у 1546 р. в місті вже існувала община гельвеціан (протестантів швейцарського напрямку). На кінець ХVІ ст. сформувалася протестантська церковна організація. Реформатська община існувала у скромних умовах аж до 1789 р., коли імператор Йосип ІІ надав дозвіл на будівництво церкви. 16 травня 1793 р. закладено фундамент, а будівництво завершилося тільки у 1818 р. Свій сучасний вигляд церква отримала у 1905-1906 рр. за проектом фірми «Фегер і Ріхтер». Після Тріанону було сформоване Закарпатське єпископство Реформатської церкви. У радянський час майно церкви було конфісковано. З 1991 р. реформатська громада відроджується.

Євангелісти-агостинці – відгалуження протестантизму, засноване у 1530 р. Філіпом Меланктоном у м. Агоста в Баварії. Це різновид лютеранства. Послідовники цієї конфесії в Ужгороді згадуються у 1793 р., але своєї церкви не мали. У 1833 р. в Ужгороді куратором євангелістської общини став Якоб Лам – інженер лісової справи. За переписом 1880 р. в Ужгороді було 111 євангелістів-агостинців. У 1906 р. ужгородська євангельська община отримала власного священика – Аладара Маргочі. Будівництво храму розпочалося у 1914 р., але у роки війни зупинилося. Роботи завершила фірма «Гамош і Штерн» під керівництвом архітектора Бейли Федора у 1924-1925 рр. У 1950 р. церковну общину ліквідовано а майно конфісковано. Церква передана УЖДУ. З 1990 рр. вона передана громаді адвентистів сьомого дня.

Екскурсію на тему «Ужгород єпископський» провела аспірант кафедри історії України Діана Штерр. Біля обласної філармонії до учасників із вітальним словом звернулися проректори Федір Шандор і Роман Офіцинський. Далі учасники попрямували до греко-католицького кафедрального Христо-Воздвиженського собору, де, власне, і розпочалася екскурсія. В рамках екскурсії учасники дізналися про владика Мукачівської греко-католицької єпархії Андрія Бачинського, що перебував на своєму посту аж 36 років. Прослухавши розповідь про витоки та унійну традицію на Закарпатті, екскурсанти ознайомились з історією складного і тривалого процесу юридичного визнання Мукачівської греко-католицької єпархії та ролі Андрія Бачинського в цих подіях. Також було роз'яснено питання щодо невідповідностей назви кафедрального міста (столиці єпархії) та назвою єпархії. Учасники ознайомились із біографією владики Бачинського до його інтронізації та в перші роки єпископату. Після розповіді про передачу імператрицею Марією-Терезією греко-католикам майна розпущеного ордену єзуїтів, екскурсанти вирушили вул. Капітульною до Ужгородського замку. Роблячи короткі зупинки, учасники слухали розповідь про роль духовенства в історії краю, дізналися про Віденський синод 1773 р., коли і за яких обставин уніатів офіційно почали називати греко-католиками. Зупинившись біля стін Ужгородської фортеці, екскурсанти дізналися про політичну, організаційську, адміністративну, культурну, освітню, реформаторську діяльність єпископа Бачинського та «золоту добу» на Закарпатті. Екскурсія завершилася у форматі діалогу і дискусії.

Проведення відкритих екскурсій важливий крок у популяризації історії Ужгорода серед його мешканців та гостей міста. Проект отримав дуже гарний резонанс. Цю ідею можуть запозичити інші міста України, а також наші колеги з інших університетів.

**Тетяна РОСУЛ | Сценарій
концерту викладачів
історичного факультету УжНУ
«НОВОРІЧНА РАПСОДІЯ»
26 грудня 2013 р.**

Сцена святково прикрашена. На моніторі – новорічна заставка з привітаннями з Новим роком! Далі – для кожного номеру концертної програми змінюються заставки.

Звучить фрагмент сюїти К.Сен-Санса.

ВЕДУЧИЙ: Доброго дня!

ВЕДУЧА: Вітаю вас, дорогі друзі!

ВЕДУЧИЙ: Ми всі з великим нетерпінням очікуємо на Різдвяно-Новорічні свята. Для кожного з нас ці свята мають своє обличчя: для одних – це вибух емоцій чи спалахи святкових феєрверків, для інших – скарбниця сімейних традицій. Кожен – від дитини до дорослого, затамувавши подих загадує бажання, і вірить, що воно обов'язково здійсниться.

ВЕДУЧА: Звичайно, хочеться, аби здійснилися мрії усіх людей! Проте, ми можемо спробувати створити новорічну казку для нашого історичного факультету.

ВЕДУЧИЙ: Цікаво: про що мріють наші студенти?

ВЕДУЧА: Спробую відгадати. Мені здається, що студенти мріють про затишок, цікаві сюрпризи, приємне спілкування, веселі розваги, теплі посмішки викладачів.

ВЕДУЧИЙ: Я впевнений, що ці бажання нам під силу здійснити. Нині ми маємо унікальну нагоду відкрити для себе несподівані грані особистості тих колег, з якими пліч-о-пліч долаємо труднощі навчально-виховного процесу. На вас чекають улюблені мелодії, неймовірні акторські перевтілення, позитивні емоції та весела новорічна атмосфера!

ВЕДУЧА: А яке ж свято без пісні?

ВЕДУЧИЙ: Тим більше, якщо ця пісня – колядка. Колядку «Господь Бог предвічний» для вас виконує професор, д.і.н Володимир Задорожний. Концертмейстер – доцент Тетяна Росул.

ВЕДУЧИЙ: Цього педагога, науковця, громадського діяча здебільшого сприймають як вимогливого наставника, принципового науковця, завзятого ініціатора культурних акцій. Проте, він є людиною м'якої вдачі, тонким ліриком, філософом. Ці риси характеру яскраво проявляються в його поезії. Зустрічайте автора трьох поетичних збірок, професора, д.і.н, зав.кафедрою історії України Романа Офіцинського.

ВЕДУЧА: Напередодні Нового року зазвичай підбивають підсумки поточного, згадують найяскравіші моменти пережитого. Пропоную вам згадати цікаві епізоди з життя історичного факультету.

Демонструється презентація про роботу історичного факультету УжНУ під інструментальне аранжування пісні «Щедрик» М.Леонтовича.

ВЕДУЧИЙ: Наступний учасник концерту крім дослідницької і педагогічної роботи, активно займається спортом, любить подорожувати, і насолоджуватись спілкуванням з природою. А це, в свою чергу, надихає на творчість, результати якої втілені у двох збірках поезій. Сьогодні доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії Володимир Сурнін ділиться з нами власними поетичними творіннями.

ВЕДУЧА: Недавно винахідники демонстрували нові системи, які дозволяють встановити особу людини за голосом.

ВЕДУЧИЙ: Цікаво, як це працює?

ВЕДУЧА: Все дуже просто. Ви повинні чітко й голосно назвати свої ім'я та прізвище.

ВЕДУЧИЙ: Щодо наступного учасника концерту, його впізнають за репертуаром. Справді: який археолог не любить пісню? Виступає Володимир Мойжес.

ВЕДУЧА: Окрасою будь-якого свята є танець. Історики вирізняються тим, що володіють хореографічним мистецтвом різних епох. Зараз до вашої уваги – сюїта середньовічних танців Європи у виконанні Марини Медведєвої, Анастасії Щербакової, Вероніки Станчак та Юрія Славіка.

ВЕДУЧИЙ: Для наступного учасника концертної програми пріоритетними в житті є наука, волейбол, пісня і ... жінки.

Жіноцтво історичного факультету теж виявляє неабиякі таланти. На жаль, не все із творчого доробку можна представити публіці. Але ми хочемо познайомити вас із окремими зразками художньої вишивки доц. Оксани Ферков.

Виступає проф. Володимир Задорожний. Пісня Виборного «Ой під вишнею» з опери Миколи Лисенка «Наталка Полтавка». Концертмейстер – Тетяна Росул.

Демонструється презентація художньої вишивки.

ВЕДУЧИЙ 2: Заходжу сьогодні в аудиторію. Там здають залік. Доцент поступово виганяє студентів із шпаргалками. Заходить наш декан і каже:

– Ооо... тут, напевно, багато любителів списувати.

Доцент:

– Та ні, любителі вже пішли, залишилися тільки професіонали.

Отож запрошуємо на сцену декана факультету – талановитого оратора і дотепного співрозмовника, доцента Володимира Фенича, який поділиться з нами «Веселими бувальщинами».

ВЕДУЧИЙ: Хочу розповісти вам ще одну бувальщину про археологів.

Проводиться всесвітня конференція археологів. Встає представник Німеччини і каже: «Наші археологи зробили розкопки на глибину 10 метрів і знайшли мідь. Це свідчить про те, що 100 років тому в Німеччині був телефонний зв'язок!» ...У залі оплески...

Встає представник США і каже: "Наші археологи зробили розкопки на глибину 50 метрів і знайшли скло. Це свідчить про те, що 500 років тому на території Америки був оптоволоконний зв'язок!" ...

Піднімається український вчений і каже: "Наші археологи зробили розкопки на глибину 100 метрів і нічого не знайшли!!! Це говорить про те, що 1000 років тому на території України був стільниковий зв'язок!!!"

ВЕДУЧА: Виступають археологи Ігор Прохненко і Володимир Мойжес.

ВЕДУЧА: Наступного учасника концерту знають далеко за межами УжНУ. Про його ерудованість і неординарність складають легенди. Він встигає прочитувати 5 книг на тиждень і відвідувати 50 конференцій і презентацій за добу. І коли він знаходить час для написання віршів?!

Виступає професор і поет Сергій Федака.

ВЕДУЧИЙ: Ігор Прохненко. Авторська пісня «Гуцульський новий рік».

ВЕДУЧИЙ: Зазвичай, ми повчаємо студентів як досягти успіху у виконанні тих чи інших навчальних завдань. Але сьогодні особливий день. Доценти Віктор Кічера та Павло Леньо проінструктують нас «Як не треба складати іспити на історичному факультеті».

ВЕДУЧА: Зима так і манить казковою чарівністю. Світ в очікуванні Різдвяного дива. Допоможе нам поринути у дивовижну атмосферу Андріана Завадяк.

На сцену виноситься вертеп і звучать різдвяні привітання.

ВЕДУЧА: Новий рік – це завжди незвіданий крок у майбутнє, це нові сподівання, наповнені світлом любові і душевного тепла. Ми щиро-сердечно вітаємо вас з наступаючими Новим роком і Різдвам Христовим!

ВЕДУЧИЙ: Нехай прийдешній рік принесе усім щастя та достаток, мир і злагоду у ваші родини, а кожен день нового року буде щедрим на радісні події! Щасливих вам свят!

Усі учасники концерту спільно виконують колядку «Небо і земля».

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

Дмитро Данилюк,
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії України*

УДК 94(477.87)

**ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ
ЗАКАРПАТТЯ В КРАЙОВІЙ
ІСТОРИОГРАФІЇ КІНЦЯ ХVІІІ–
ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Історична доля Закарпаття склалася так, що, будучи відірваним від східнослов'янського ареалу, воно упродовж віків входило до складу різних іноземних держав. Історики приділяли значну увагу минулому цього краю і створювали його образ у світлі вимог правлячих кіл цих держав. Закономірно, що першу таку спробу зробили дослідники Угорщини, до складу якої край увійшов в ХІ–ХІІ ст. Це були книги Гаврила Сардагелі (1770 р.), [38, 303 с.], Антала Дечія (1797), [35, 178 с.], Ігнатія Баттяні (1795). [33]. Автори минуле Закарпаття подавали тільки епізодично і в контексті історії Угорщини або обмежувалися розглядом історії церкви. З кінця ХVІІІ ст. почала виходити у світ 42-томна праця професора Пештського університету С. Катони «Критична історія королівства Угорщини, змішаного походження, створена на основі досліджень вітчизняних і зарубіжних істориків» (1779-1817 рр.) [36]. Згодом з'явилися праці А. Сірмаї з історії окремих комітатів (1805) [39, 202 с.], Й. Балайті з історії міста Мукачево (1836) [32, 288 с.]. Всі ці автори автохтонне населення русинів подавали як етнічну різновидність угорської народності [25, с. 174-179]. Винятком стали праці словацького дослідника, ректора Братиславського ліцею Матея Бела, зокрема «Географічний нарис як зразок історико-географічного пізнання нової Угорщини», котра витримала чотири видання (1792) [34, 318 с.]. Він доводив поширення назв «Україна», «українець» серед русинів Закарпаття як вияв їх етнічної спорідненості з русинами на сході від Карпат [9, с. 1-27]. До минулого Закарпаття почали звертатися і відомі представники славістичної науки. Так, П. Шафарик у праці «Історія слов'янської мови і літератури всіма нарідчями» (1826 р.) назвав цей край «невідомою землею». [16, с. 49], з огляду на скупі відомості про нього у науковому світі.

Однак в результаті проведених наукових досліджень, П. Шафарик в 1837 р. у своєму знаменитому дослідженні «Слов'янські старожитності» вже окреслив деякі контури майбутнього образу закарпатських ру-

синів. Визначаючи територію, заселену слов'янами, він вказує на високий рівень їх культури і наголошує, що в них «єдна і та сама мова руська» аж до Сигота і Мукачева на Закарпатті [37, с.10].

До створення наукового образу активно взялися російські вчені. Першим це зробив уродженець Закарпаття І.С. Орлай, який у 1791 р. емігрував до Росії. У 1804 р. в журналі «Северный вестник» він опублікував статтю «История о Карпато-Россах, или о переселении Россиян в Карпатския горы и о приключениях с ними случившихся» [12, с. 31-77]. Виходячи з тогочасного рівня історичної науки, він помилково вважав закарпатських русинів етнічною часткою російського народу. Однак значення статті в тому, що вона викликала у російських вчених жвавий інтерес до цієї слов'янської землі. Її історією у першій половині XIX ст. зацікавилися М. Надєждін, П. Кеппен, а І. Срезневський, здійснюючи подорож по слов'янських землях Австрійської імперії, у липні 1843 р. перебував на Закарпатті і відвідав історика та філолога М. Лучкая в Ужгороді. Ознайомившись із його науковими здобутками, вслухаючись у мову співбесідника, Ізмаїл Іванович зробив висновок – «настоящий хохол», [20, с. 470], тобто українець. Російський вчений зустрічався й з іншими представниками ужгородської інтелігенції, відвідав духовну семінарію, розмовляв із студентами і викладачами, ознайомився з книжковими фондами бібліотеки. На основі побаченого, вчений зробив такий висновок «Ідучи із Заходу на Схід по Південних етночастинах Карпатського хребта в Ужгороді мандрівник чує уже Південно-Руське наріччя, як панівне в народі... Русини в повному смислі слова рідні брати Малоросіян, однокровні діти старої Русі і за народністю, і більшою частиною за самими спогадами» [11, с. 46-47]. Варто зазначити, що І. Срезневський вживав слов'янську назву міста – «Ужгород», а не офіційну угорську – «Унгвар». Цілісний історичний образ краю він відтворив у статті «Русь Угорская» (1852) [22, с. 6-28]. Ця назва потім міцно закріпилася у лексиконі російських вчених. Правда, російський славіст Ю. І. Венелін ще до І. Срезневського вживав термін «Закарпатье», «Закарпатские» [2, с. 1], пам'ятаючи, що він родом із цього краю. Але цей термін не вживався у наукових колах Росії.

Російські вчені активніше взялися за створення образу Закарпаття у кінці XIX ст., жалкуючи, що про нього мало знають в Росії. Так, В. Ламанський в 1888 р. скаржився, що «к крайнему стыду нашему, в России очень мало возбужден интерес к этой Руси» [14, с. 381]. Його підтримав Т. Флоринський у 1900 р.: «Мы редко вспоминаем о наших земляках, живущих в трех областях – в Австро-Угорщине, Галичине, Буковине и Угрии, мало интересуемся их современным положением» [27, с. 4]. І. Філевич вважав, що «политика политикой, а наука наукой», і незнання історії цього краю – «грех, от которого нам давно бы пора очиститься» [26, с. 24].

Заслугою російських вчених є те, що вони на вищому науковому рівні і в різних наукових центрах закликали позбавлятися міфів і створювати науковий образ Закарпаття. До цього закликав, зокрема, І. Фі-

левич у виступі на ІХ археологічному з'їзді у Вільно в 1893 р. Через рік він опублікував спеціальну статтю – «Несколько слов о значении Карпат для русской науки» [26, с. 19-24]. Згодом він опублікував брошуру «Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки. Памяти Юрия Венелина. – Варшава, 1894» Це зробив і В. Францев у брошурі «Обзор важнейших изучений Угорской Руси», опублікованій у Варшаві у 1901 р. [28, 53 с.] і Є. Перфецький у статті «Обзор угро-русской историографии» (1914), який, як видно із самої назви, закарпатських русинів представляв угро-росами [18, с. 291-341].

Образ Закарпаття намагалися вималювати і українські дослідники другої половини ХІХ ст. Найперше це зробив Ю. Целевич, який під криптонімом «Улян Ц.» у вісьмох числах львівської газети «Правда» за 1868 р. опублікував статтю «Дещо за поселення угорської України Русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом» [24, ч. 35-42]. У ній автор доводить автохтонне походження закарпатських Русинів. М. Драгоманов у 1895 р. назвав цей край «пораним братом» [3, с. 46], а І. Петрушевич у 1899 р. – «забутою і занедбаною частиною нашої вітчизни» [19, с. 54]. Ще гостріше про відсутність наукового образу Закарпаття сказав В. Лукич: «скоріше найдете в нашій літературі описи Сибіру, Китаю, Сіаму, Туркестану ніж дрібну розправу про Русь Угорську» [15, с. 1]. Так істориками різних держав вимальовувався багатокольоровий образ Закарпаття.

І закономірно виникає питання, а чи володіли закарпатські русини таким культурно-освітнім потенціалом, щоби створити об'єктивний, науково вивіреним образ свого краю, який би відображав реальну минувшину? Всебічне вивчення такої теми і неупереджене ставлення до неї переконливо свідчить, що вони володіли таким потенціалом, і висунули із свого середовища цілу плеяду вчених, культурно-освітніх діячів. Одні уродженці краю жили і творили в Україні, Росії, Австрії, Болгарії, Італії, другі – невтомно трудилися на полі історичної науки вдома. У декількох монографіях ми вже охарактеризували здобутки закарпатської історіографії [6, 352 с.; 7, 400 с.], виявили і опублікували деяку частину наукової спадщини її представників [12, 184 с.; 30, 192 с.].

Ескіз майбутнього наукового образу Закарпаття перший накреслив І. Базилович. Він у 1799, 1804-1805 рр. видав першу працю з історії Закарпаття – «Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits....» якою і започаткував закарпатську історіографію [31, 862 с.]. Яким був цей образ краю добре сказав чеський дослідник Ф. Тіхий у 1922.: «Базилович указав на те, що підкарпатські русини суть синами славного роду руського, що історія русинів сягає за Карпати в славу давнину княжеств руських» [23, с. 50]. До цього додамо, що закарпатський автор виклав давню історію краю на тлі історії східно-слов'янської держави – Київської Русі і в кінці ХVІІІ ст. він вживав термін Україна і такі регіони як Галичина, Поділля, Покуття.

І. Базилович однозначно ствердив автохтонне походження закарпатських русинів. Саме цю рису історичної концепції автора відзначив

академік М. Возняк у 1924 р.: «Задумавши дати його (Мукачівського монастиря – Д.Д.) історію, автор глянув на справу ширше й заговорив про культурну злуку Надтисянщини з іншими українськими землями. Тому це писання Базиловича, будучи першим науковим історичним твором, мало zarazом велике значення для розвитку національної свідомості серед українців Надтисянщини» [5, с. 122].

Ще яскравіше образ спільного походження русинів по обидва боки Карпат змалював М. Лучкай – автор першої друкованої «Граматики слов'янсько-руської» (1830) для русинів західноукраїнських земель. Автор довів, що в них єдина мова – «руська», «яка вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині, Волині та на Буковині і звідси через південний бік Карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спиш» [16, с. 48]. Цей висновок вчений ще глибше обґрунтував у шеститомній рукописній праці «Історія карпатських русинів. 1843», п'ять томів якої побачили світ у 1999-2004 рр. [17]. Так вже з кінця XVIII ст. вимальовувався образ Закарпаття у системі слов'янського світу.

Однак деякі представники неслов'янського світу намагалися знівелювати цей образ, зокрема представити закарпатських русинів занедбанними в культурному відношенні. М. Лучкай не забарився доказати протилежне. Він резонно запитував: «Невже не було тут талантів, чи може тут панував глибокий сон, коли в цілому світі наполегливо розвивалася література?» [16, с. 49]. І на конкретних фактах так викривав фальсифікаторів: «Таке твердження було б далеким від правди, бо гордився народ та духовенство й будуть пишатися нащадки єпископом-реставратором Бачинським, красномовним Олексієм Ільковичем, дотепним Іоанном Пастелієм, видатним єпископом Григорієм Тарковичем... Тепер теж є талановиті люди і дуже добрі знавці мови, наприклад, Степан Андрухович та Іоанн Чургович...» [16, с. 50].

У непривабливому вигляді життя і побут закарпатських русинів у 1822 р. представив угорський етнограф І. Чаплович. У відповідь закарпатський філософ, астроном, етнограф В. Довгович у 1824 р. опублікував статтю «Зауваження до етнографії як до науки». Він піддав гострій критиці І. Чапловича за тенденційний етнопсихологічний образ русинів Закарпаття. Ця односторонність полягала в тому, що він «скеровує свій розум не у залежність від Фактів, а, жертвуючи стилем, поринає у словоблудство, аби лише він виглядав красиво, між іншими, незалежно від дійсного стану справ» [10, с. 8]. В. Довгович справедливо зауважив, що І. Чаплович висловив таке «безглузде твердження, що не лише суперечить дійсності й тверезому глузду, але й ображає націю» [10, с. 9]. Науковий здобуток В. Довговича був загальноновизнаний і його у 1830 р. було обрано членом-кореспондентом Угорської Академії наук [29, с. 63].

Відомий український фахівець Я. Дашкевич вважав, що В. Довгович «чи не перший в українській етнографії взагалі, намагався визначити методи і предмет етнографії, виступаючи проти примітивної описовості, за повне філософське осмислення результатів досліджень» [8, с. 139].

Голос протесту поти спроб применшити культурно-освітній рівень русинів Закарпаття пролунав аж в далекій Росії з уст І.С. Орлая – вченого, педагога, директора Ніжинської гімназії вищих наук Безбородька (1821-1825) і Рішельєвського ліцею в Одесі (1826-1829). У відповідь на таку спробу француза Мак-Карті Іван Семенович зауважив, що з середовища закарпатців вийшов ряд вчених і культурно-освітніх діячів, які здобули загальне визнання як вдома, так і в Росії. Вони «не находятся в столь грубом невежестве, как полагает г-н писатель: ибо они пользуются всеми выгодами учения наравне с господствующим народом – Венгерцами и были и бывают столь просвещенными, что из сей многочисленной русской колонии уже при Петре II находился в качестве его наставника один из Карпатороссиян, именем Зейкан. Кроме сего, известно всем, что два карпаторусские ученые, как-то: нынешний Тайный Советник и Ст.Секретарь Его И.В. Балудянский и статский Советник Кукольник удостоились быть наставниками по правоведению Его И.В. Великого Михайла Павловича.» [12, с. 11].

Ще гострішою стала боротьба за створення історичного образу Закарпаття в другій половині ХІХ ст. Відомо, що тоді в суспільно-політичному житті сформувалися різні політичні течії, представники яких образ минулого Закарпаття зображували в унісон політики своїх покровителів. Одні, як А.І. Добрянський, твердили, що «Русь Угорська а Московська – то один народ». Інші, представники проугорського напрямку, зі сторінок газети «Карпат» проголошували: «Большекратно мы уже объявляли, что мы не признаем какую-то политическую область в Угорщине с названием «Русь»». Мы не принадлежим к сей Руси, но считаемся народом, принадлежащим к короне Святого Стефана, и в Угорщине существовать не может [15, с. 25].

Та і в таких умовах мадяризації кращі представники краю продовжували творити об'єктивний образ минулого свого краю. Активним його творцем був А.Ф. Кралицький. У 1862 р. він ствердив: «Мы по роду, крови, званию Русины, потомки оных батьков, которым полюбилися покинути Надністрянські степи и переселитися с Мадярами на сию сторону Карпатов... Мы потомки оных 40.000 Новгородских Русинов, которыми бессмертной памяти князь Ф. Корятович около года 1360 населил Мукачево.... Мы семья преславной Украины и незабвенного Запорожья» [1, с. 10]. Цей же автор перший на Закарпатті вжив етнонім «українець», а місто Унгвар назвав по-слов'янськи – Ужгород.

Так упродовж ХІХ – початку ХХ ст. представники різних держав створювали різнобарвний образ минулого Закарпаття, який відбивав інтереси правлячих кіл цих держав. Та об'єктивний образ минулого краю творили представники корінного населення – закарпатських русинів. Вони, відстоючи національні інтереси свого народу, і в злагоді з другими народностями, на Всекарпатському з'їзді у м. Хуст 21 січня 1919 р. прийняли рішення про входження краю до складу Соборної Української держави

[21, с. 402], яке, нажаль, не було реалізоване. Зате 15 березня 1939 р. там же було проголошено незалежну Карпатську Україну [13].

Історичний образ Закарпаття завершили такі події як визволення його з під угорсько-німецької окупації у жовтні 1944 р. і возз'єднання з Україною, згідно Договору між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 р. [4, с. 200-203].

ЛІТЕРАТУРА

1. А.К. Из Угорской Руси // Слово, 1862. – Ч.3.
2. Венелин Ю. О первом и втором нашествии завислянских славян на Русь до Рюриковских времен // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1848. – № 5
3. Відповідь Михайла Петровича Драгоманова // Народ. 1895. – № 3-4.
4. Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Друге видання, доповнене. Упорядники: О.Д. Довганич, А.М. Шекета, М.В. Делеган. – Ужгород, 2000. – 344 с.
5. Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1924. – Т.3.
6. Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (XVIII – перша половина ХХ ст.). – Ужгород, 1999.
7. Данилюк Д. Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина ХІХ ст.) – Ужгород, 2009.
8. Дашкевич Я.Р. Становлення української етнографії Закарпаття на початку ХІХ ст. // Культура і побут населення Українських Карпат. Матеріали республіканської наукової конференції – Ужгород, 1973.
9. Детальніше див: Попович М. Матей Бел і закарпатські українці // Дукля. – 1989. – С.1 – 27 с.
10. Довгович В. Зауваження до етнографії як до науки / Переклад з угорської Н. Коляджин. – Ужгород, 2003.
11. Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1843. – Ч. XXXVII.
12. Іван Семенович Орлай. З наукової спадщини. Видання друге, доповнене – Упорядник Д. Данилюк – Ужгород, 2007.
13. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. – Т.1. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Упорядкування – Довганич О.Д., Корсун О.М., Пагіря О.М., – Ужгород, 2009.
14. Ламанский В. Очерки Венгрии // Известия С. Петербургского славянского благотворительного общества. – СПб., 1888. – № 6-7.
15. Лукич В. Угорська Русь єї розвой і теперішній стан. – Львів, 1887.
16. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. Переклад з латині П.М. Лизанця та Ю.М. Сака., – К., 1989.
17. Лучкай М. Історія Карпатських русинів. – У шести томах. – Ужгород, 1999-2004. – Т.1-5.
18. Перфецкий Е. Обзор угрорусской историографии // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – СПб, 1914. – Т.ХІХ, кн.1
19. Петрушевич І. Вражіння з Угорської Русі // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1899. – Т.5
20. Путевые письма И.И. Срезневского к матери его Елене Ивановне Срезневской // Живая Старина. – С.-Петербург, 1893. – Вип. III.

21. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. – К., 1999.
22. Срезневский И. Русь Угорская // Вестник географического общества. – СПб., 1852. – Т.1, отд. 2
23. Тіхий Ф. Іоаникій Базилович – перший дієписець Подкарпатської Русі // Месяцеслов на 1922 год. – Ужгород, 1921. – С. 42-50.
24. Улян Ц. Дещо за поселення угорської України Русинами и за унію церкви православної угорських Русинів з Римом. // Правда: письмо наукове і літературне. 1868, річ. II. – Львів, 1868.
25. Ферков О.В. Розвиток закарпатсько-угорської історіографії ХІХ – початку ХХ ст. // НВ УжДУ. Серія Історія. – Вип.2 – Ужгород, 1998. С. 174-179.
26. Филевич И. Несколько слов о значении Карпат для русской истории // Галицко-Русский вестник. – СПб, 1894. – № 1.
27. Флоринский Т.Д. Зарубежная Русь и ее горькая доля. – К., 1900.
28. Францев В. Обзор важнейших изучений Угорской Руси. – Варшава, 1901.
29. Церковная газета. – 1858. – № 8.
30. Ю. Венелін. З наукової спадщини визначного славіста. Упорядник Д.Данилюк. – Ужгород, 2002.
31. Basilovits Ioannicio. Brevis notitia Foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basillii Magni in monte Csernek ad Munkacs... («Короткий нарис фундації Федора Корятовича, колишнього мукачівського князя, зроблену 1360 – го року для руських ченців святого Василя Великого на Чернечій горі біля Мукачева...») Anno MCCCLX ... Cassoviae, Ex Typographia Ellingeriana 1799. – Pars I –III. – 451 p. 1804 – 1805. – Pars IV – VI. – 411 p.
32. Balaythy Y. Munkacs. Azaz Munkacs varosanak as varanak topographiai, historiai es statisztikai leirasa – («Тобто, топографічний, географічний, історичний та статистичний опис міста Мукачева й Мукачівської фортеці.»). – Debreczen. – 1836. IX + 288 p.
33. Batthyany I. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae etc. («Канонічні закони Угорського королівства») – Alba Karolina, 1785.
34. Bel Matthiae. Compendium Hungariae geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae nouae historico-geodaphicae. («Географічний нарис Угорщини як зразок історико-географічного пізнання нової Угорщини»). – Posonii et Pestini, 1792. – 318 p.
35. Decsy Antal. A Magyar oroszokrol volo igen rovid elmelkedes («Короткі роздуми про угорських русинів»). – Kassa, 1797.
36. Katona S. Historia critica regum Hungariae stirpis arpadianae, ex fide domesticorum et exterorum scptorum concinnata. («Критична історія королівства Угорщини...»). – Т.1-42. – Buda, 1779–1817.
37. Szafarzyka P. Y. Slowianski Narodopis przelozyl z czeckiego Piotr Donlmann w Wroclawiy, 1843. – 234 p.
38. Szerdahelyi Gabriele. Celebrium Hungariae urbium et oppodorum chorographia in Prima Parte veterum, in secunds novam Hungariam completens. – («Опис багатолюдних міст і містечок Угорщини, який у першій частині дано, у другій нову Угорщину подає»). Cassoviae. Anno MDCCLXX. – 1770. – 303 p.
39. Szirmay Antonium. Notitia, politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis. (Ознайомлення з політикою, історією, географією славного комітату Угоча.) – Pestini, 1805. – 202 p.

Володимир Задорожний,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України

УДК 94(477) «Шевченко» (092)

**АПОСТОЛ ПРАВДИ І СВОБОДИ –
ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(1814-1861)¹**

*І день іде, і ніч іде,
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?²*

Світове українство (і не тільки) готується відзначати 200-річчя від дня народження Т. Шевченка – Апостола Правди і Свободи, Геніального поета, Пророка, Борця за соціальне і національне звільнення українського народу, творця української національної ідеї та віри у майбутнє України. Пізнання постаті Кобзаря, його життєвого шляху, багатогранної творчої спадщини, його місця в українській і світовій культурі – це процес постійний і завжди потрібний. Своєю творчою постаттю Шевченко глибоко поєднав національне і загальнолюдське, «став велетом у царстві людської культури, підніс на світовий рівень українську літературу»³.

Нині Т.Г. Шевченко являє собою символ омріяної поколіннями незалежної України. Але останнім часом з'явилися лицеміри-бузинщики, циніки-вурдалаки, які з яничарською зворотністю силкуються дискредитувати Генія, його спадщину. Зараз в Україні не менш ніж в часи царські та «советські» повзе злісна і брутална українофобія певних ідеологічних рівнів. З цього приводу відомий вчений і публіцист Тарас Салига відзначав у пику «бузинівщині»: «Саме тепер, коли запускаємо усі державні механізми для самостійного ходу, фобія «воцарилась у собі» і як за найлукавіших, найлютіших часів безкарно чинить проти цього ганебні бешкети. Вона розуміє, що Шевченко та Франко – це той підмурівок духовності, на якому стоїть наймогутніша будівля. Шевченко – реч-

¹ Пропонована інформаційно-реферативна студія ґрунтується на матеріалах досліджень сучасних українських шевченкознавців О. Мороза, М. Дубини, М. Кудрявцева, І. Дзюби, Т. Салиги, Л. Новиченка, О. Білецького, П. Білецького, М. Жулінського, П. Жура, творах Т. Шевченко та І. Франка.

² Шевченко Тарас. Кобзар – К.: Державне видавництво художньої літератури Української РСР, 1964. – С. 352.

³ Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 137.

ник справедливості, він Прометей, він Світло, Віра, він Пророк. Франко – Дух, Наука, Думка, Воля... А разом – це Відродження, відновлення, воскресіння українськості, братолюбне «возвеличення» нас суцільних, поклон минулому і грядущому...»⁴. Розвиваючи наведену сентенцію, принагідно додати крилатий вислів Дмитра Павличка, що «Шевченко народив, а Франко виховав українську націю»⁵.

Новітні українознавчі студії стверджують, що українське національно-культурне Відродження припадає на кінець XVIII – XIX століття, із трьох етапним поділом⁶. На другому етапі цього відродження національна ідея знайшла своє остаточне оформлення у творчості Т. Шевченка – романтика й реаліста, що стало джерелом духу і слова українського народу, утвердження його самобутності. На середину XIX ст. постать Шевченка як історичного і політичного діяча вийшла на авангардні позиції розуміння українства як такого. Своєю самопожертвою, всеохоплюючою любов'ю до України Т. Шевченко зумів залучити до процесу національного відродження усі скарби народного руху, всю героїку української історії. Духовна сила цього процесу сконденсована саме у його харизматичній творчості. Поезія для Т. Шевченка стала формою національного служіння, історичним покликанням, вогнистим Словом народної правди і народної волі до боротьби за Свободу. Поява «Кобзаря» (1840) засвідчила воскресіння нації у романтично-трагічний період української національної історії. З цього приводу авторитетний дослідник творчої спадщини Т. Шевченка академік М.І. Дубина пієтично стверджує: «Нація відчула, що у неї є духовна сила, з якою можна і варто йти в майбутнє»⁷. А на думку Великого Каменяра, вічного революціонера, Титана Науки і праці І.Я. Франка, Шевченківський «Кобзар» поклав початок новому етапу українського письменства. «Ся маленька книжечка, – писав І. Франко, – відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої холодної води, заясніла невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову»⁸. Йому судилося стати одним із найбільших поетів світу, винят-

---

⁴ Салига Тарас. Розкуймося, братаймося. – Ужгород.: Вид-во «Гражда», 2009. – С. 37.

⁵ Павличко Дмитро. Світоч братства і свободи // Над глибинами. – К., 1983. – С. 6.

⁶ Історія української культури. У 5-ти томах, 7-ми книгах. – К.: Наукова думка, 2001. Т.1. – С. 30-31.

⁷ Дубина М.І. Світова велич Т. Шевченка // Науково-інформаційний вісник Академії наук вищої освіти України . №3.Травень-червень. – К., 2013. – С. 8.

⁸ Франко І.Я. Зібрання творів. У 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. Т.41. – С. 276.

ковою постаттю у світовій літературі. На думку більшості вчених-українознавців Т. Шевченко був і залишається «еталоном політичної чистоти всепланетарного масштабу»⁹.

Т. Шевченко був безкомпромісним у своїх поглядах на історію і культуру українського народу. У художній формі він створив цілісну філософію буття і духу свого народу. Животворним джерелом Шевченківського полум'яного слова – це велика любов до України, її поневоленого народу.

Вся творчість Тараса Шевченка пройнята ідеологією національно-визвольної боротьби українського народу і виражають національно-захисний та жертвний характер. Головними опорами творчості Шевченка виступають три символи: «Слава» (національні традиції), «Слово» (національна культура) і «Правда» (загальнолюдська мета – ідеал, вимоги)¹⁰.

Досліджуючи творчий доробок поета, його сучасник, знаний Пантелеймон Куліш, першим у публіцистиці назвав Т. Шевченка генієм¹¹. П. Куліш, відзначаючи світове значення Шевченка, називав його ім'я поруч із Шекспіром, Шіллером, Міцкевичем, Пушкіним, Гоголем. Світова велич Т. Шевченка визначається його місцем у європейському і світовому літературному процесі, внеском у загальнолюдську скарбницю культури. Твори Т. Шевченка перекладені на багато мов світу – англійську, болгарську, німецьку, польську, російську, сербську, словацьку, французьку, хорватську, чеську та ін. О. Мороз стверджує, що Шевченків «Заповіт» було перекладено 150 мовами світу¹². Ще прижиттєво поет здобув визнання у прогресивної інтелігенції Росії. Його творчість високо оцінили М. Огарьов, М. Чернишевський, М. Добролюбов, М. Некрасов. Визнанням Т. Шевченка за великого поета, російські демократи тим самим визнали право української нації на окрему мову і літературу. М. Чернишевський наголошував: «Имея тепер такого поэта, как Шевченко, малорусская (українська – В.З.) Литература также не нуждается ни в чей благосклонности»¹³. М. Чернишевський вважав Шевченка непохитним авторитетом, довів його світове значення, а М. Добролюбов у рецензії на «Кобзар» назвав Т. Шевченка першим справжнім народним поетом¹⁴. М. Огарьов у передмові до «Русской потаенной литературы XIX столетия» написав: «Украина проснулась в Шевченке... Шевченко,

---

⁹ Науково-інформаційний вісник Академії наук вищої освіти України. №3. – К., 2013. – С. 7.

¹⁰ Семчишин Мирослав. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 264.

¹¹ Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / За ред. М.М. Заковича. – К.: Знання, 2000. – С. 514.

¹² Мороз Олександр. Гімн боротьби за волю і братерство // Науково-інформаційний вісник Академії Наук Вищої Освіти України. №4. – К., 2013. – С. 25.

¹³ Див.: Науково-інформаційного вісника АНВОУ. №3. – К., 2013. – С. 14.

¹⁴ Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / За ред. М.М. Заковича. Третє видання. – К.: Знання, 2002. – С. 455.

народній поет, в Малороссии с восторгом принят...»¹⁵. Під впливом творчості Т. Шевченка розвивалася літературна діяльність цілої плеяди відомих українських поетів і прозаїків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. до них належали поети А. Глібов, А. Свидницький, С. Руданський, П. Чубинський, Леся Українка та інші. Демократичну прозу представляли Іван Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Іван Франко. Їх твори залишили глибокий слід у розвитку суспільно-національних процесів тих і подальших часів.

Із 40-х років ХІХ ст. Тарас Шевченк уже стає відомим поза межами Російської імперії, передусім в Австрійській монархії, до складу якої входила Галичина, Буковина і Закарпаття. Про творчість поета, його участь у Кирило-Мефодіївському братстві, арешт членів товариства галицький читач був скупі інформований через польську («*Rozmaitości*», «*Gazeta Lwowska*») та українську («*Зоря Галицька*») пресу, що тоді виходила у Львові. На Закарпаття (Угорська Русь – В.З.) перші екземпляри творів Шевченка потрапляють за сприяння Михайла Драгоманова у 70-х роках ХІХ ст.¹⁶ Згодом, у 20-30-х роках ХХ століття твори Кобзаря широким потоком попливли і потрапляли у численні просвітянські бібліотеки та бібліотечки русинів-українців краю. На творах пророка виховалось ціле покоління української інтелігенції, майбутніх творців Карпатської України кінця 30-х років ХХ століття.

За часів радянських творчість Т. Шевченка визнавалась передовою й революційно-демократичною. Але, разом з тим, у творах поета часто робилися ідеологічні купюри та підправки. Побутувала думка про «доступність» Шевченка, «простоту» його форм. Однак розгадувати таємниці його слова, глибину філософічності та інтелектуальності доведеться усім прийдешнім поколінням. Апостол правди і свободи звертався до минулого, сучасного й майбутнього, до земляків «мертвих, і живих, і ненароджених в Україні і не в Україні», дав синтез усіх трьох форм буття рідного народу, заглянув у найпотаємніші антологічні глибини життя нації¹⁷.

Нинішнє покоління українців усіх частин України – Сходу і Заходу, Півдня і Півночі, насамперед його провідники, повинні пам'ятати перестороги духовних Пророків, в особі Тараса Шевченка – Апостола Правди і Свободи, Івана Франка – Титана Науки і Праці. Їх творіння є надсві-

---

¹⁵ Мороз Олександр. Назв. Праця. – С. 24.

¹⁶ Нариси історії Закарпаття. У 3-х томах. Том. І. – Ужгород, 1993. – С. 352-353; Жегуц Іван. Книжка і преса – їхній шляхи у Закарпаття протягом двох століть // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність*. – Ужгород: МПП «Гражда», 1994. – С. 370

¹⁷ Задорожний Володимир. Тарас Шевченко. Україна його часів та наше сьогодні // *Dezvelirea lui Taras Sevcenko la Satu Mare. Відкриття погруддя Тараса Шевченка в Satu Mare*. – Satu Mare, 2009. – С.23-29.

товою духовною вартістю, і перш за все – для української нації. Занадто дорогою ціною даються нам уроки рідної історії. Зрадництво, відступництво, фарисейська покора, лакейське догоджання сильнішому, тим хто при владі, тобто «можновладцям» – ці принизливі риси меншовартості українця (чи раніше русина – В.З.) терзали душу Шевченка і Франка. Трагедія України і українців у розумінні обох мислителів полягала у продажності національної еліти, у відсутності в неї державного мислення, у здобуванні примарної слави служінням інтересам чужих правителів. Звідси і спадкоємність холуйства перед чужою владою, сумнівна васальна слава раба. З глибоким сарказмом та іронією Т. Шевченко таврує таких «землячків» у поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим земляком моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»¹⁸.

Поет виступає за правдиве, не надумане трактування національної історії, проти ідеалізації минулого. Тим самим він зумів залучити всю героїку української історії до процесу національного відродження. Його історичні твори пронизані ідеєю національно-визвольної боротьби, державної незалежності, заклику до рішучих дій проти насильства. У творах на історичну тематику (поєми, драми, вірші, живописні картини) Т. Шевченко повідав про буття народу, славу гетьманського правління, минулу козацьку вольницю, оспівував народних месників, їх боротьбу проти кріпацтва, національного гніту, показував етнічну і культурну самобутність українського народу, його невід'ємне право на вільний, суверенний державний розвиток.

Поет критично стверджує, що елітарна козацько-старшинська верхівка, яка вершила в минулому долю українського народу, насправді своєю поведінкою не гідна поваги, не може бути взірцем для наслідування, героїзму і звитяги, самовідданості національній справі:

*Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани
Чого ж ви чванитеся, ви!*¹⁹.

Ще у 40-х роках ХІХ ст. Т. Шевченко писав не тільки про своїх сучасників лжепатріотів-лібералів, лицемірних демагогів, які з чужих країв привозили лише «великих слов велику силу та й більш нічого», ніби передбачав і майбутніх прислужників...

*Доборолась Україна
До самого краю.*

¹⁸ Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Державне вид-во художньої літератури Української РСР, 1964. – С. 163-166.

¹⁹ Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка, 1993. – С. 248.

*Гірше ляха свої діти
її розпинають*²⁰.

Шевченкове слово поверталось і повертається в душі українства як у радісні часи, так і в дні тривоги, загроз і лихоліть, і навіть сьогодні, щоб «збудить хиренну волю», приспаний національний дух, вселити у свідомість народу віру у кращу будучність, підняти його як національний чин, запалити вогонь творення теперішньої і майбутньої національної долі:

*Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає.
З вами правда, з вами слава,
і воля святая!*²¹

Наприкінці наведемо особливо доречну нині глибоко правдиву сентенцію із афористичного ареалу Митрополита Іларіона (Івана Огієнка – В.З.), що «Тарас Шевченко перестав бути поетом однієї доби – він наш повсякчасний проповідник»²². Сьогодні, мабуть, як ніколи, Шевченківським духом варто скріплювати національну міць народу. Академік Іван Дзюба в інавгураційній лекції, прочитаній у Львівському університеті ім. Івана Франка 15 вересня 2006 року, під назвою «Шевченкофобія в сучасній Україні» з приводу присудження йому почесного доктора сказав: «... дбаймо про цивілізовані форми вшанування національного ге1нія. Не підмінюймо політичною тріскотною посутні визначення його місця в нашій і світовій літературі. Поглиблюймо адекватне досягнення його творчості, шукаймо способів донести універсальність його ідей та образів до найширшої мистецької громади»²³.

Сучасні вчені-шевченкознавці стверджують, що творчість Т. Шевченка далеко переросла межі літератури й культури. Творчість його належить до вічно живих явищ. Кожна епоха висловлює про них свою думку, залишаючи для наступної епохи сказати про них щось нове, і жодна з них не висловить усього остаточно. Закінчимо уславлення Апостола Правди і Свободи Т. Шевченка виразом І. Франка: «він був сином мужика – і став володарем у царстві духу. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури»²⁴.

---

²⁰ Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Державне вид-во художньої літератури Української РСР, 1964. – С. 166.

²¹ Кобзар Тарас Шевченка. – Женева: Печатня «Громада». 1878. – С. 78. [Репринтне відтворення (на українській та англійських мовах) – Київ, 1991]

²² Задорожний Володимир. Названа праця. – С. 28.

²³ Дзюба Іван. Шевченкофобія в сучасній Україні. – К.: видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 58.

²⁴ Франко І. Твори у 20-ти томах. – К., 1955. – Т. 17. – С. 7.

Микола Мушинка,
доктор філологічних наук,
іноземний член НАН України,
почесний доктор наук УжНУ,
науковий партнер кафедри
історії України УжНУ
(Словаччина)

ХТО ДАВ ПРАВО ЗМІНЮВАТИ НАЗВУ КНИГИ ВІКЕНТІЯ ШАНДОРА?

Vincent Shandor. Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka událostí). Z anglického originálu *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century – A Political and Legal History*, vydaného nakladatelstvím Harvard University Press roku 1998 (!) v New Yorku, přeložil Ladislav Nagy. Redigoval Bruno Solařík. Vydalo nakladatelství Rybka Publishers, V. Jichářích 6, v Praze v zimě roku 2013. – 312 stran.

Наприкінці 2013 року в Празі з'явилася книга уродженця Закарпаття, американського історика та громадсько-політичного діяча українського походження **Вікентія Шандора** «*Підкарпатська Русь від виникнення ЧСР до радянської анексії (очима безпосереднього учасника подій)*». Це – переклад англomовної праці В. Шандора «*Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century – A Political and Legal History*» (Карпатська Україна у ХХ столітті. Політична та юридична історія) – Кембрідж, 1977.

Чеськомовна назва праці В. Шандора зовсім не відповідає назві оригіналу. Виникає питання: хто дав право перекладачеві та редакції змінювати назву країни «Карпатська Україна» на «Підкарпатська Русь»? Слід підкреслити, що ця зміна торкається не лише назви на обкладинці та титульній сторінці, але повторюється в усій книзі. Скрізь назва «Карпатська Україна» замінена назвою «Підкарпатська Русь» або «Підкарпаття» (*Podkarpatsko*), за винятком періоду від 11 жовтня 1938 до 15 березня 1939 років. Редакція цю свавільну зміну обґрунтовує так: «*V překladu volíme jako hlavní název daného území variantu Podkarpatsko (Podkarpatská Rus), která je z českého hlediska nejvýstižnější*» (С. 8, прим. III).¹

З таким свавільним втручанням аж ніяк не можна погодитися. Назва «Підкарпатська Русь» була офіційною назвою, узаконеною урядом Чехословаччини. Закарпатські українці (а до них належав і Вікентій Шандор), як і українці на рідних землях та в діаспорі й у 20-30-х роках ХХ століття вживали неофіційні, однак з української точки зору – відповідні-

---

¹ «В перекладі ми обрали головною назвою даної території варіант *Підкарпаття* (*Підкарпатська Русь*), який з чеської точки зору є найвлучнішим». (Тут і далі переклад автора рецензії. – М.М.).

ші назви: «Закарпатська Україна», «Закарпаття», «Карпатська Україна». Ці назви вживає і сучасна історіографія не лише за межами України, але і в Україні.²

В. Шандор у передмові до книжки виразно зазначає: *«V letech 1919 až 1939 bylo území součástí nově vytvořeného Československa a dostalo oficiální název “Podkarpatská Rus”. Poté přijala vláda provincie na velice krátké období – od října 1938 do března 1939 – název Karpatská Ukrajina, který byl formálně legalizován zákonem přijatým Sojmem [autonomním karpatoukrajinským parlamentem] dne 15. března 1939. Právě název Karpatská Ukrajina jsme se rozhodli používat v této knize, s výjimkou případů, kde je jméno daného území v dokumentech nebo citacích uváděno jinak»* (С. 8).³

Цією принциповою позицією автора редакція без його згоди та згоди спадкоємців авторських прав свавільно знехтувала, порушуючи таким чином загальноприйняті норми видавничої етики.

Англomовний переклад книжки автор присвятив світлій пам'яті свого старшого сина Івана Шандора, теж юриста, який трагічно загинув у розквіті сил. Присвяту В. Шандор подав на окремії вступній сторінці не лише англійською, але й українською мовою. Упорядники чеського видання її чомусь випустили.

Також неправильно перекладено термін «*Пряшівщина*» як «*Prešovský okres*». Назва «Пряшівщина» охоплює всі місцевості східної Словаччини, заселені русинами-українцями, а таких місцевостей, згідно з офіційними статистичними даними кінця ХІХ – поч. ХХ ст., було на території Словаччини 260, тоді як в нинішньому *Прешовському окресі* (районі) сіл з перевагою руського населення у той період було лише чотири.⁴

Незважаючи на вищевказане свавілля й недоліки, ми вдячні празькому видавництву «Рибка» за видання цієї книги, яка, на відміну від інших подібних публікацій (П. Р. Маґочі, І. Попа, Я. Горжеця), розглядає історію Закарпаття періоду 1918-1945 років з українських позицій, тобто не вважає закарпатських русинів окремою нацією, а складовою части-

---

² Див.: Віднянський С. В. Закарпатська Україна, Закарпаття // „Енциклопедія історії України”. Т. 3. – Наукова думка: Київ, 2005. – С. 201-204.

³ «У 1919-1939 роках територія [Закарпаття] була складовою частиною новоствореної Чехословаччини й отримала назву „Підкарпатська Русь”. Згодом її уряд на дуже короткий період (від жовтня 1938 до березня 1939 року) прийняв назву „Карпатська Україна”, яку було формально легалізовано Соємом [автономним карпатоукраїнським парламентом] 15 березня 1939 року. **Саме назву „Карпатська Україна” ми вирішили вживати в даній книзі, за винятком випадків, коли назва даної території в документах або цитатах наведена інакше**” (С. 8; виділення наше. – М. М.).

⁴ Mušinka M. – Mušinka A.: Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881-2001. – Prešov, 2011. – S. 227-235.

ною українського народу. Цінність праці полягає в тому, що автор був безпосереднім свідком та активним учасником описуваних подій, добре підготовленим і теоретично, про що свідчить його біографія. Зупинимось на найосновніших етапах його життя.

Вікентій Шандор народився 12 березня 1907 року в с. Баранинці біля Ужгорода в хліборобській сім'ї. У рідному селі він осягнув початкову освіту, середню здобув в Ужгородській торговельній академії, перенесеній згодом у Мукачево. Закінчивши юридичний факультет Карлового університету в Празі 1935 року (в якому пізніше здобув академічний титул доктора прав – JUDr.) він працював директором філіалу Земського банку в Братиславі. Після проголошення автономії Карпатської України 22 листопада 1938 року йому доручили посаду уповноваженого Уряду Карпатської України при федеральному уряді Чехословаччини в Празі. На цій посаді він зіграв значну роль в утвердженні Карпатської України на міжнародній арені. Після Другої світової війни В. Шандор емігрував у Німеччину, після закінчення відділу політичної економії Інституту політичних наук Університету ім. Гете у Франкфурті залишився працювати там же (1945-1947). У 1947 р. він разом з дружиною і сином переселився у США, де недовго працював робітником консервної фабрики, а згодом – директором Секретаріату Пан-Американської української конференції (1948-1961). Одночасно в Нью-Йорку він заснував бюро Українського Конгресового Комітету (УКК). Певний час був членом Екзекутиви УКК та науковим консультантом Наукового товариства ім. Шевченка. Одночасно він закінчив студії політології в Колумбійському університеті. У 1959 році В. Шандора як досвідченого політика й політолога та знавця цілого ряду західноєвропейських і всіх слов'янських мов було обрано на посаду наукового працівника при Генеральному секретаріаті ООН, а від 1961 до 1977 року він був аналітиком політичних та економічних питань країн комуністичного блоку при Міністерстві фінансів США. У 1953-1957 роках був доцентом Українського технічного інституту в Нью-Йорку, де викладав міжнародне право і політологію. У 1985-1989 роках він виконував функцію заступника голови екзильного уряду Української Народної Республіки. Для вивчення питань Закарпаття 1918-1945 років автор мав не лише бездоганну фахову підготовку, доступ до рідкісних архівних джерел, а й неабиякий особистий досвід у спілкуванні з найвищими представниками політичного життя цього періоду, що позитивно відбилосся на рецензованій роботі.

У часі тоталітаризму ім'я Вікентія Шандора було під суворою забороною не лише у Радянському Союзі, але й в інших сателітних комуністичних країнах. Після проголошення незалежності України він зав'язав більш інтенсивні стосунки з рідним краєм, головним чином, із сестрою Маргаретою Баботою, яка жила у Пряшеві. Ні на Закарпатській Україні, ні у Пряшеві він вже не встиг побувати. Помер 18 серпня 2003 року в м. Сом-

мервіль, штат Нью-Джерсі. Автор даної рецензії спілкувався з В. Шандором у Нью-Йорку.

Після проголошення незалежності України В. Шандор в ужгородському видавництві «Гражда» видав двотомні «Спомини» (1996, 2000; редактор Іван Ребрик), в яких на 640 сторінках описав своє життя від народження до еміграції в Німеччину, тобто до 1947 року. У 1992 р. у видавництві «Карпатського союзу» в Нью-Йорку вийшла наступна цінна книга В. Шандора «*Закарпаття: історично-правний нарис від IX ст. до 1920 року*» (292 с.).

18 вересня 1997 року «ректор і Вчена рада Ужгородського державного університету урочисто іменувала ШАНДОРА ВІКЕНТІЯ, доктора права і політолога ПОЧЕСНИМ ДОКТОРОМ за великий внесок в розвиток історичної та юридичної науки, за вклад у справу здобуття Україною незалежності і відкриття університету у місті Ужгороді, і підтверджуємо його право користуватися титулом *Doctor Honoris Causa (Dr.H.C.)*».⁵ Цим визнанням було остаточно реабілітовано вірного сина Закарпатської України, вченого-політолога, який стояв у колісках її національного відродження, а згодом і приєднання до України.

Праця Вікентія Шандора «*Podkarpatská Rus: od vzniku ČSR po sovětskou invazi*» має три хронологічні розділи: 1918-1938, 1938-1939, 1939-1945.

У першому розділі автор підкреслив роль і значення американських русинів та Сентжерменського договору від 10 вересня 1919 року у справі приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини. Чимало уваги він присвятив дипломатичним старанням Угорщини залишити Закарпаття в її кордонах.

Центральним є другий розділ книги «*Період федерації 1938-1939*». У цей час уряд Чехословаччини нарешті надав Карпатській Україні автономію, обіцяну ще двадцять років перед тим.

Першим прем'єром Карпатської України федеральний уряд призначив Андрія Бродія, який вів таємні переговори з угорським урядом про приєднання Карпатської України до Угорщини. Від самого початку уряд Угорщини вислав на Закарпаття озброєних терористів з метою дестабілізації місцевої влади. З подібною метою на Закарпаття вислав терористів і польський уряд. Коли у жовтні 1938 року все це було виявлено, Бродія заарештували, а на пост голови автономного уряду Карпатської України призначили Августина Волошина.

Справжньою катастрофою для Карпатської України, на думку автора, став віденський арбітраж 2 листопада 1938 року, наслідком якого Карпатська Україна втратила Ужгород, Мукачево, Берегово та навколишні території, а її уряд змушений був переселитися з Ужгорода в Хуст, який

---

⁵ Шандор В. Спомини. Т. II. – Карпатська Україна 1939-1945. – Ужгород, МПП «Гражда», 2000. – С. 230.

став новою столицею автономії та осідком греко-католицького єпископа, яким за рішенням Ватикану став Діонісій Нярадїй з Югославії, а його секретарем – національно свідомий василіянин Степан Решетило.

В. Шандор наводить численні факти про зацікавлення Карпатською Україною представниками світової політики (кожен з іншої точки зору). Угорські та польські терористи і далі продовжували нападати на Україну.

Окремий підрозділ В. Шандор присвятив *Представництву Уряду Карпатської України в Празі*, що його очолював автор (С. 103-126). Тут розглянуто діяльність Державної економічної ради, значну увагу присвячено проросійським організаціям у Празі, Чесько-українському товариству, заснуванню чеськомовного часопису «Karpatská svoboda», торговельним договорам, банківській справі, фінансовим труднощам тощо. Цілий ряд фактів обнародовано вперше.

Великим нещастям для Карпатської України В. Шандор вважає призначення чеського генерала Лева Прхалу міністром оборони Карпатської України 27 листопада 1938 року. Незадоволення населення Карпатської України цим призначенням переросло у народні протести, що значно ускладнило закарпатоукраїнсько-чеські взаємини.

Дуже критично оцінив автор і приїзд до Праги трьох «протичеських» представників Карпатської України з Хуста: Федора Ревая, Андрія Ворона та Степана Росохи. Автор дає їм таку характеристику: «*Příjezd této delegace do Prahy užitečný nebyl, rozhodně tedy nepřispěl k budování státu. Delegace se objevila na úřadu vlády, ale přijímala vlastní rozhodnutí, aniž by se o čemkoli bavila se zástupci karpatoukrajinské vlády [...]. Všichni tři byli v Chustu známí pro své protičeské naladění. Během pobytu v Praze se Révay představoval jako "Vůdce Révay", Rosocha zase přicházel na nejrůznější úřady ve své sičské uniformě a s dýkou zdobenou hákovým křížem zavěšenou u pasu. Lze si představit, co si o tom Češi mysleli a jak si takové neomalené chování vykládali [...]. Takové chování přirozeně nepomohlo ničemu, jen na naši zem a na náš národ vrhlo stín*» (С. 127-128).⁶

⁶ «Приїзд даної делегації до Праги не був корисним, в кожному разі не сприяв побудові держави. Делегація з'явилася в будинку [Чехословацького] уряду, однак приймала власні рішення без того, щоб обговорити їх з представниками уряду Карпатської України [...] Всі троє в Хусті були відомі своїми античеськими поглядами. Під час перебування в Празі Ревай представляв себе як "вождь Ревай". Росоха, у свою чергу, приходив на різні установи у формі Січі з кинджалом за поясом оздобленим свастикою. Можна уявити собі як це сприймали і як таку нахабну поведінку оцінювали чехи [...]. Отака поведінка не допомогла справі, а, навпаки, кидала поганий тїнь на нашу країну» (С. 127-128). Слід підкреслити, що всі троє очікували від Гітлера визнання Карпатської України самостійною державою (подібної до Словаччини). Після того, як Карпатська Україна була Гітлером віддана на поталу Угорщині, вони «витверезили» і стали на антигітлерівські позиції. – М. М.

У результаті протестів закарпатського населення (включно уряду Карпатської України) празький уряд відкликав міністра оборони Прхалу (після виявлення В. Шандором факту, що Прхала вів таємні переговори з Польщею про приєднання Карпатської України до її складу) і на його місце призначив колишнього президента «Гуцульської Республіки», журналіста та політичного секретаря А. Волошина – Степана Ключурака. Та було вже запізно, тим більше, що Гітлер вирішив ліквідувати Чехословаччину, а Карпатську Україну віддав Угорщині.

Не допомогли ні вибори до Союму Карпатської України 12 лютого 1939 року, в яких 93 відсотки виборців дали свої голоси єдиній партії – Українському національному об'єднанню. Окупація Чехії німецькими військами та проголошення самостійної Словаччини під покровительством Гітлера, поставили крапку на автономії Карпатської України.

Третій розділ монографії В. Шандора має назву «Період Другої світової війни 1939-1945». Тут основний наголос поставлено на подіях середини березня 1939 року. У крайнє напруженій політичній ситуації А. Волошин, скликав 14-15 березня 1939 року до Хусту Союм Карпатської України, який (за зразком Словаччини) проголосив її самостійність і незалежність. Ця самостійність тривала лише один день, бо вже 15 березня Карпатська Україна з благословення Гітлера була окупована угорським військом. Єдиною силою, що зі зброєю виступила на захист Карпатської України, була Карпатська Січ (рекрутована, головним чином, із студентської молоді). Вона не мала найменшого шансу на успіх і була жорстоко придушена регулярною Угорською армією.

Проголошення самостійності Карпатської України В. Шандор вважає високопозитивним явищем, бо воно на міжнародному полі давало їй легальний статут незалежної держави. На підтвердження цього факту автор наводить конкретні документи, головним чином, із власного архіву та закордонної преси.

У підрозділі «Приєднання до Української Радянської Соціалістичної Республіки» (С. 251-270) В. Шандор, наперекір своєму негативному ставленню до цієї країни та до комунізму взагалі, позитивно оцінив це приєднання, як прояв споконвічних прагнень закарпатських русинів жити у спільній державі з «братами за горами».

На його думку президент Чехословаччини Едвард Бенеш після зайняття Закарпаття Радянською армією 1944 року в інтересах збереження самостійності своєї країни, був змушений відмовитися від Карпатської України та підписати 29 червня 1945 року «Договір між ЧСР та СРСР про передання Карпатської України до Радянського Союзу», який згодом ратифікували парламенти обох країн. Цей договір викликав хвилю незадоволення української політичної еміграції в західних країнах, однак ще у вересні 1972 року на З'їзді Карпатського Союзу (що об'єднував закарпатських русинів-українців США та Канади) в Глен-Спей (США),

в якому брали участь і безпосередні учасники Союму Карпатської України 14 березня 1939 року, В. Шандор уклав текст декларації, в якій, між іншим було наведено:

«V procesu dějinného vývoje ukrajinského národa, jehož národní identita byla po celou řadu století rozkouskována a okupována sousedními státy, považujeme sjednocení Karpatské Ukrajiny s Ukrajinou za správný dějinný akt, který je v souladu s dávnými tužbami ukrajinského národa po dosažení národně nezávislé jednoty v jednom státě. Odmítáme tudíž veškeré územní požadavky vůči Karpatské Ukrajině, vyslovené československou a maďarskou stranou jako právně a historicky nepodložené, a to bez ohledu na skutečnost, že Karpatská Ukrajina byla včleněna do státního systému vnuceného Ukrajině ruskou vojenskou agresí, proti níž vedl ukrajinský národ víc než půlstoletý boj za obranu svých národních a státních práv» (С. 267-268).⁷

Ця оцінка подій понад 66-річної давності не втратила своєї актуальності ні в наш час, коли деякі політичні сили хотіли би бачити «Підкарпатську Русь» не в Україні, а в Угорщині, під ігом якої вона перебувала тисячу років.

У «Післямові» В. Шандор зробив підсумки своєї праці дуже актуальні і для сучасності, коли Україні, більше, ніж будь-коли раніше, загрожує втрата суверенітету. На доказ цього твердження я наводжу обширні витяги з його «Післямови». Досвідчений політолог і спеціаліст в ділянці міжнародного права, між іншим, написав:

«Skutečnost, že na mírové konferenci z let 1918-1920 nebyl Ukrajině poskytnut status statnosti, představuje snad největší politickou chybu první poloviny 20 století [...] Kdyby existoval nezávislý ukrajinský stát, nemohlo by dojít k německé invazi na Východ z roku 1941, a překazila by se i možnost sovětské agrese proti Západu [...]V případě Ukrajiny porušila Dohoda od samého počátku svůj vlastní princip, založený na právu všech národů na sebeurčení. Důsledky tohoto dějinného omylu pak musely nést následující generace.

Vzhledem ke světové situaci devadesátých let je autorovi jasné, že Karpatští Ukrajinci nebudou nikdy, za žádných okolností a za žádnou cenu

---

⁷ «У процесі історичного розвитку українського народу, протягом століть національна ідентичність була розшматована та окупована сусідніми державами. Ми вважаємо об'єднання Карпатської України з Україною правильним історичним актом, співзвучним з давнім прагненням українського народу досягти національної незалежної єдності у спільній державі. Отже, ми відкидаємо всякі територіальні претензії щодо Карпатської України, проголошені чехословацькою та угорською сторонами, як юридично та історично необґрунтовані і то незважаючи на факт, що Карпатська Україна була залучена до державної системи, накинутої Україні російською військовою агресією, проти якої український народ вів понад півстолітню боротьбу за свої національні та державні права» (С. 267-268).

chtít opět žít pod okupací jiného státu. Karpatská Ukrajina je státní území Ukrajiny a je jeho nedílnou součástí. Skutečnost, že patřila Uhrám (Maďarsku) nebo Československu, tuto skutečnost nemůže ničím zpochybnit [...] Každý budoucí zásah vůči území Karpatské Ukrajiny by byl právně neplatným aktem v rozporu s mezinárodním právem a se zásadou sebeurčení, stejně jako s vůlí obyvatelstva žít v rámci ukrajinského státu, vyjádřenou roku 1919, 1939 i 1991[...]

Dvě světové války nepřispěly k vyřešení problému ukrajinského zápasu za emancipaci a vlastní státnost, protože v obou válkách bylo Rusko (ve druhé světové válce pak SSSR) spojencem demokratického světa Západu, což ovlivnilo politickou mapu Evropy a zamezilo zájmům Ukrajiny o ustavení nezávislého státu» (С. 272-274).⁸

А які перспективи бачив В. Шандор для подальшого розвитку України, яка 24 серпня 1991 року вийшла зі складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і стала незалежною демократичною державою? На відмінну від переважної більшості спостерігачів та істориків (зокрема з України) В. Шандор не поділяв загальну ейфорію, передбачаючи, що Москва не погодиться з розпадом своєї імперії. Ось як він про це писав:

«V současné situaci a vzhledem k dnešnímu rozložení sil má problém zápasu Ukrajinců i dalších národů bývalého Sovětského svazu za emancipaci a vlastní stát do značné míry již přesvědčivou politickou platnost. Je

---

⁸ «Факт, що на Мирній конференції в 1918-1920 роках Україні не було надано статут державності, становить чи не найбільшу політичну помилку першої половини 20 століття [...] Якби існувала незалежна українська держава, не дійшло б до німецької інвазії на Схід в 1941 році, та зірвались би плани радянської агресії проти Заходу [...] У випадку України Антанта від самого початку порушила свій власний принцип, заснований на праві кожного народу на самовизначення. Наслідки цієї історичної помилки згодом змушені були нести майбутні генерації.

З огляду на ситуацію у світі дев'яностих років [XX століття], автор переконаний, що карпатські українці ніколи, ні за яких умов і ні за яку ціну не захочуть жити під окупацією жодної чужої держави. Карпатська Україна є державною територією України і є її неподільною складовою частиною. Факт, що вона належала Угорщині (Мадярщині) або Чехословаччині, цю реальність ні в якому разі не зможе піддати під сумнів [...] Кожне майбутнє посягання на територію Карпатської України було би юридично недійсним актом, суперечливим з міжнародним правом і принципами самовизначення, а також з волею жителів мешкати в кордонах Української держави, висловленою у 1919, 1939 та 1991 роках [...]

Дві світові війни не сприяли вирішенню проблеми боротьби українців за емансипацію та власну державність. В обидвох війнах Росія (в Другій світовій війні СРСР) була союзником демократичних країн Заходу. Цей факт відбився на політичній карті Європи і перекреслив прагнення України до встановлення незалежної держави» (С. 272-274).

zjevné, že Moskva dnes stejně jako dřív a bez ohledu na politický systém, který tam panuje, využívá všech možných prostředků, aby odvrátila pozornost Západu od vyřešení problému ukrajinské státnosti. Horlivý odpor Moskvy vůči přirozeným právům ukrajinského národa na vlastní stát je nejlepším dokladem mohutnosti a závažnosti problému ukrajinské samostatnosti, který znepokojoval carské Rusko a Sovětský svaz v minulosti stejně jako dnešní Ruskou federaci. Západní svět musí v mezinárodním povědomí jednou provždy udržet odsudek odedávna pěstovaného hesla ruského národního a státního imperialismu, které zní: “Nikdy, nikdy se nestane, že by Rusko – ať už totalitní nebo demokratické, republikánské nebo carské – uznalo odtržení Ukrajiny» (С. 274).⁹

Усе ж книга Вікентія Шандора про Карпатську Україну, як неподільну частину Української держави, закінчується на оптимістичній ноті:

«Jako silný hospodářský partner bude Ukrajina konstruktivním faktorem v rodině svobodných států. Skrze Karpatskou Ukrajinu jako součást svobodných států bude Ukrajina zabezpečovat mírové soužití národů v dunajské kotlině, odkud se vždy zdvíhala agrese proti Východu. Takové vyřešení ukrajinského problému zneškodňuje jak německý Drang nach Osten, tak i sovětsko-ruský a dnes prostě ruský Drang nach Westen, protože bez Ukrajiny nemá Rusko strategickou základnu pro agresi proti Evropě» (С. 274).¹⁰

Цю об'єктивну оцінку ролі України і ставлення до неї західних країн і prorочи слова щодо її майбутнього В. Шандор написав у 1997 році (а

---

⁹ «В сучасній ситуації та з огляду на нинішній розклад сил, проблема боротьби українців та інших народів колишнього Радянського Союзу за емансипацію та власну державу має до певної міри вже переконливу законність. Ясно, що Москва сьогодні, як і раніше, незалежно від політичної системи, яка там панує, скористається всіма можливими засобами, аби відвернути увагу Заходу від вирішення проблеми української державності. Завзятий опір Москви відносно до природних прав українського народу мати власну державу є кращим документом могутності та важливості проблеми української самостійності, яка непокоїла царську Росію та Радянський Союз в минулому саме так, як і нинішню Російську федерацію. Західний світ повинен в міжнародній свідомості раз і назавжди засудити здавна плекане гасло російського національного та державного імперіалізму: “Ніколи-ніколи не можна допустити аби Росія – чи вже тоталітарна або демократична, республіканська або царська – визнала відірвання від неї України”» (С. 274).

¹⁰ «Як міцний економічний партнер Україна стане конструктивним фактором в сім'ї вільних держав. Через Карпатську Україну, як складову частину вільних держав, Україна буде забезпечувати мирне співжиття народів Дунайської котловини, звідки завжди підіймалася агресія проти Сходу. Таке вирішення української проблеми знешкодить як німецький “Похід на Схід”, так і радянськоросійський, а сьогодні просто – російський “Похід на Захід”. Без України Росія не матиме стратегічної бази для агресії проти Європи» (С. 274).

може й раніше). Росія вже посягнула на територіальну цілість України, анексувавши Крим і не приховує свій намір приєднати до Росії всю Україну, або пошматувати її на окремі регіони й поділити їх між сусідніми державами. Східні та центральні регіони присвоїти собі, західні поділити між Росією, Польщею, Угорщиною та Румунією, не беручи до уваги протести уряду України та урядів країн Європи й Америки. Найближче майбутнє покаже, чи Захід зупинить агресію Росії щодо України, чи і цього разу дозволить їй знищити її суверенітет.

Книжка В. Шандора про Закарпатську Україну 1918-1945 років належить до найвизначніших публікацій про цей край. Про солідність цієї праці й наукову обґрунтованість її висновків свідчить джерельна база, що, крім архівних матеріалів автора, включає 225 праць, опублікованих переважно поза межами України (С. 298-311).

Промовистим є той факт, що Вікентій Шандор написав працю українською мовою, подбав про її переклад англійською та видання поважною установою. Переклад з цього джерела та видання чеською мовою позначені певною тенденційністю, понятійними зміщеннями, на які автор ніколи б не погодився і які прикро понижують загалом дуже позитивну справу. Українською ж мовою ця ґрунтовна праця у такому авторському варіанті й досі неопублікована. Невже в Україні не знайдеться видавництва, яке б донесло її до широкого читацького загалу?

Праця Вікентія Шандора заслуговує на те, щоб видати її масовим тиражем і розповсюдити по Україні як переконливий документ про боротьбу закарпатських русинів-українців за возз'єднання з матір'ю Україною.

ПРО АВТОРІВ

Данилець Юрій Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ, директор Богословсько-історичного науково-дослідного центру ім. архімандрита Василя (Проніна).

Електронна поштова адреса: jurijdanilec@rambler.ru

Данилюк Дмитро Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України УжНУ.

Кічера Віктор Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: vkichera@ukr.net

Міщанин Василь Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: mistschanyn@mail.ru

Мушинка Микола Іванович – професор Пряшівського університету (Словаччина) та Українського університету в Мюнхені (Німеччина), доктор філологічних наук, іноземний член НАН України, Голова Асоціації українців Словаччини та Наукового товариства ім. Шевченка в Словаччині, почесний доктор наук УжНУ.

Електронна поштова адреса: mykola.musinka@gmail.com

Офіцинський Роман Андрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, проректор з науково-педагогічної роботи і міжнародних зв'язків УжНУ.

Електронна поштова адреса: ofitsynsky@gmail.com

Росул Тетяна Іванівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії України, заступник декана історичного факультету УжНУ з виховної роботи.

Електронна поштова адреса: tirosul@mail.ru

Скиба Іванна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: ivankababinec@ukr.net

Федака Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: sfedaka@mail.ru

Фенич Володимир Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, декан історичного факультету УжНУ, координатор Науково-дослідного центру історично-релігійних студій «Логос».

Електронна поштова адреса: vf@vf.uz.ua

Ферков Оксана Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: oxana.ferkov@yandex.ua

Штерр Діана Іванівна – магістр історії, магістр політології, аспірант кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: shterrdiana@ukr.net

ЗМІСТ

Від редакції _____ 3

ДИСКУСІЯ

Офіцинський Р. А. «Сонце довгожданої волі». Коли ж День визволення і Закарпаття, і всієї України? Та чи визволення? _____ 5

ДОСЛІДЖЕННЯ

Данилець Ю. В. Православна церква на Закарпатті: реалії сучасного розвитку _____ 14

Кічера В. В. Аналіз листування між єпархіальним управлінням МГКЦ та Уповноваженим Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області за 1947 р. _____ 33

Міщанин В. В. Перші «радянські» закони Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) _____ 43

Росул Т. І. Сторінки біографії Іштвана Мартона в контексті музичної культури Закарпаття другої половини ХХ століття _____ 59

Скиба І. І. Українська діаспора в Угорщині (з 1991 р.) _____ 68

Федака С. Д. Джерельна база та історіографія історії середньовічного Закарпаття _____ 75

Фенич В. І. Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.) _____ 89

Ферков О. В. Витоки вищої освіти на Закарпатті _____ 104

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Офіцинський Р. А. 12 відгуків на автореферати дисертацій 2004-2013 рр. _____ 117

Ферков О. В. *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig. Szerkesztette Bányaí Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. – Budapest: Aposztróf kiadó, 2013. – 453 old. [Євреї Закарпаття. Історія та спадщина. Від доби дуалізму донині / Редактори Вікторія Баняї, Чілла Фединець, Соня Рахель Комаромі. – Будапешт: Апостроф, 2013. – 453 с.]* _____ 134

Штерр Д. І. *У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років / Упорядк., підг. текстів, комент., прим. О.Грицака, Р.Офіцинського. – Ужгород: ІВА, 2013. – 166 с.* _____ 139

ЛІТОПИСНІ СТОРІНКИ

Хроніка кафедри історії України Ужгородського національного університету за 2013 рік _____ 143

Данилець Ю. В. «Відкриті екскурсії Ужгородом» від кафедри історії України _____ 149

Росул Т. І. Сценарій концерту викладачів історичного факультету УжНУ «НОВОРІЧНА РАПСОДІЯ» 26 грудня 2013 р. ____ 157

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

Данилюк Д. Д. Історичний образ Закарпаття в крайовій історіографії кінця XVIII – початку XX ст. _____ 160

Задорожний В. Є. Апостол Правди і Свободи – Тарас Шевченко (1814-1861 рр.) _____ 167

РЕЦЕНЗІЇ

Мушинка М. І.
Хто дав право змінювати назву книги Вікентія Шандора? _____ 173

Інформація про авторів _____ 183

Наукове видання

ТИСЯЧОЛІТТЯ – MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 1

*Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.
За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо
відповідає автор.*

Головний редактор Роман Офіцинський
Редактор Андрій Ребрик
Художньо-технічна редакція Івана Ребрика
Виробничий супровід Світлани Ялч,
Тараса Пильника та Крістіана Бірнштейна

Підписано до друку 12.02.2014.
Формат 60x84/16. Гарнітура Arial
Облік.-вид. арк. 2,0. Наклад 350 прим.
Замовлення № 4.

МПП «Гражда»
Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 22 від 1 вересня 2005 року.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81

T44 Тисячоліття – Millennia: Науковий щорічник. Випуск 1 / Редколегія: Данилюк Д. Д., Жулканич Н. М., Задорожний В. Є., Капітан Л. І., Офіцинський Р. А., Сухий О., Федака С. Д., Фенич В. І., Штерр Д. І. – Ужгород: Гражда, 2014. – 186 с.

ISBN 978-966-176-116-1

У щорічнику висвітлено поважні здобутки за 2013 рік винятково тих, хто тісно пов'язаний з кафедрою історії України УжНУ або науково-педагогічною діяльністю (професори, доценти, викладачі, лаборанти), або спеціалізацією і навчанням – бакалаври, магістри (спеціалісти), аспіранти, здобувачі, докторанти.

ББК ТЗ (4 Укр) я54 УДК 94 (477) (063)